Vladimir Colin

POVESTEA SCRISULUI

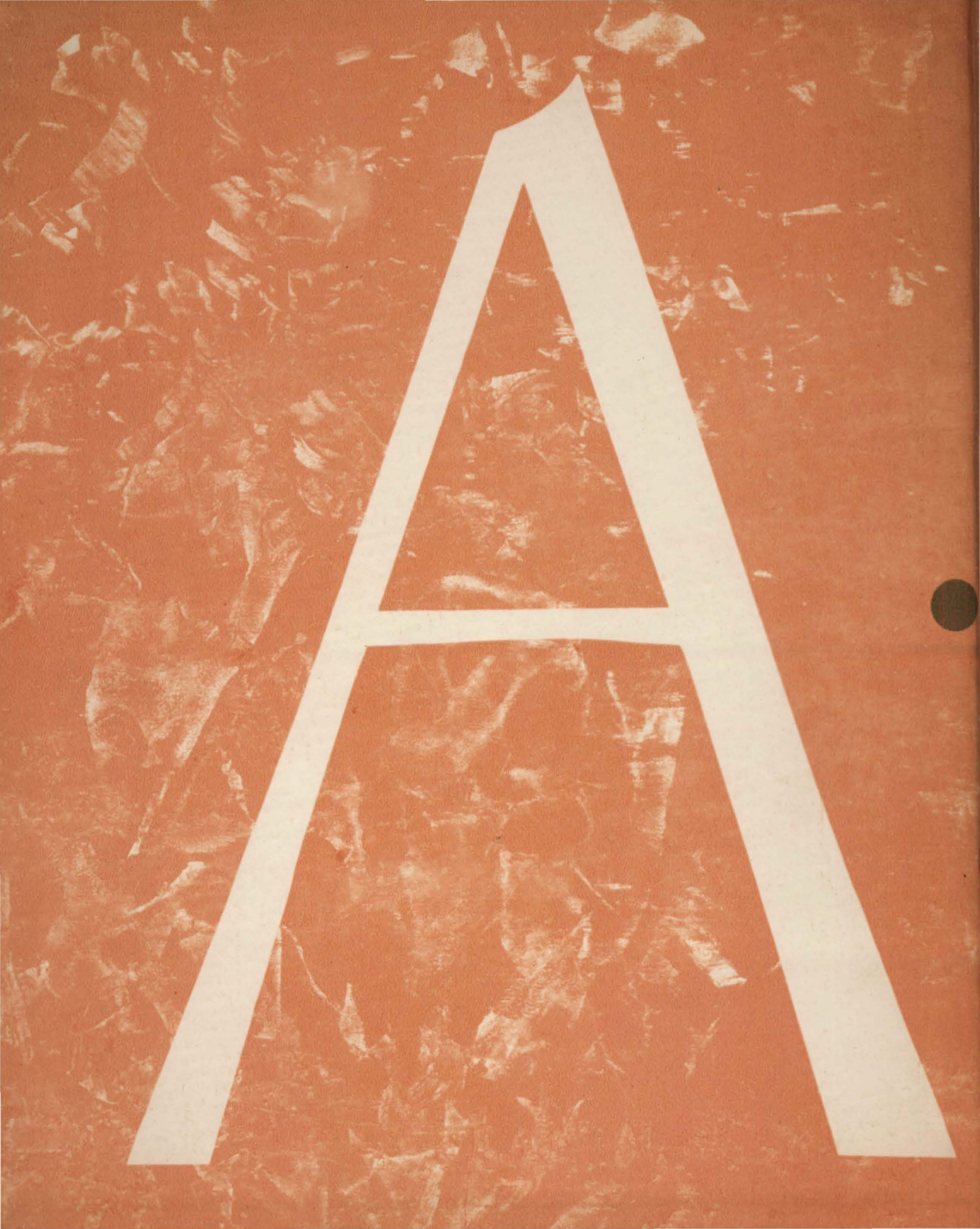
A

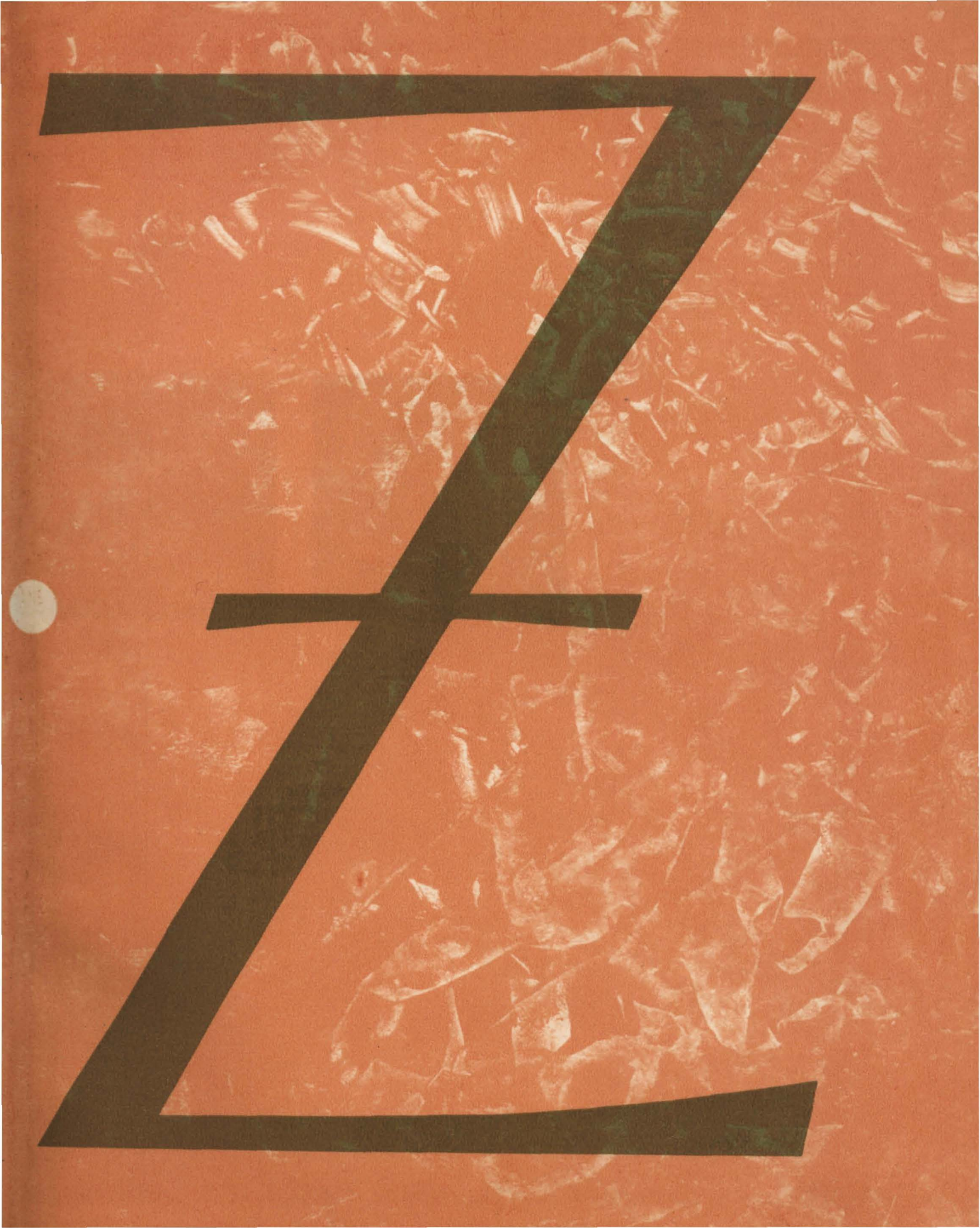

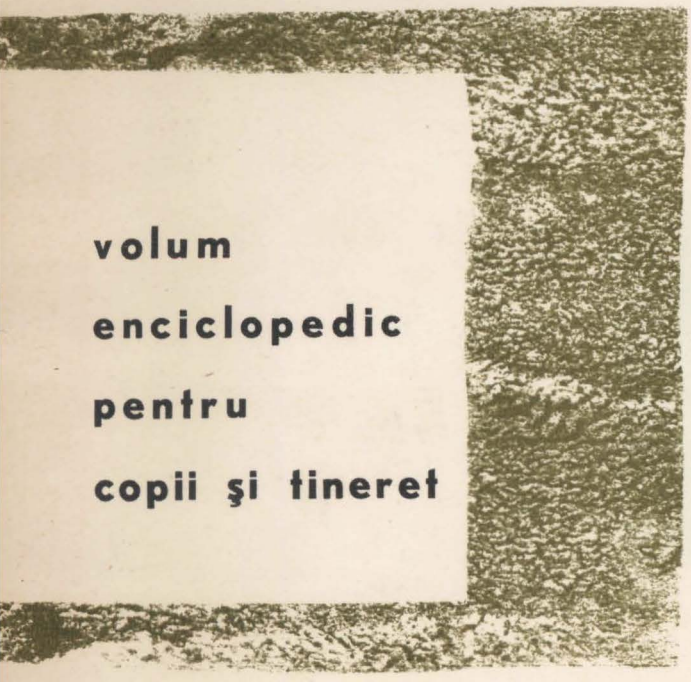
volum
enciclopedic
pentru
copii şi tineret

VLADIMIR COLIN

POVESTEA SCRISULUI

grafica:

CRISTEA CONDACCI

editura tineretului

Ai lăsat să-ţi scape stiloul şi te-ai întrebat,
pentru cine ştie a cîta oară, ce vină ispăşeşti,
nevoit să-ţi faci zilnic lecţiile,
înşirînd cuvinte după cuvinte
şi înnegrind pagini după pagini. . .
— Cine a mai născocit şi chinul ăsta ! exclami,
şi-ţi cuprinzi plictisit capul în palme.
Pentru ca să-ţi răspund,
am scris cartea asta.
Pentru ca să pricepi
că moşteneşti lungul şir de oameni
care au bîjbîit prin beznele începuturilor,
străduindu-se apoi
vreme de mii şi mii de ani
să desăvîrşească cea mai însemnată cucerire a omenirii
— fără de care toate celelalte n-ar fi fost cu putinţă —
tehnica proiectării cuvîntului viu
şi a cuprinderii lui
în litere moarte,
din care gîndul poate învia
ori de cîte ori
o privire pricepută alunecă
peste mulţimea semnelor tăcute.
Pentru ca să fii mîndru că porţi numele de om.
Şi pentru ca să te dovedeşti vrednic de el,
sporind, pentru întreaga omenire,
neasemuita comoară de cunoştinţe
pe care ţi-a adunat-o cu trudă
datorită celor ce şi-au însemnat gîndurile
în piatră şi lut,
pe foi de aramă sau piei de viţel,
pe suluri de papirus sau coli de hîrtie.

„STRĂMOŞII" SCRIERII

O problemă complicată

Folosindu-te de cele 23 semne ale alfabetului latin, pe care-l întrebuinţăm azi, ai învăţat să scrii şi să citeşti în mai puţin de un an de zile. Dar ştii că, într-o formă mai depărtată de cea pe care o cunoşti, alfabetul are o vechime de « abia » patru mii de ani? Pentru ca oamenii să izbutească să izoleze sunetele graiului omenesc şi să găsească pentru transcrierea fiecăruia cîte un semn, o literă, au trebuit să treacă vreo 40-50 000 de ani. Dacă am fixa pentru o generaţie vîrsta medie de 40-50 de ani — deşi ea era de 20 de ani în vremurile depărtate, cînd viaţa aspră şi lipsa cunoştinţelor medicale răpuneau oamenii în floarea vîrstei — înseamnă că cel puţin o mie de generaţii au contribuit la perfecţionarea scrierii moderne. . .

Cum de a fost nevoie de atît amar de vreme pentru a descoperi ceea ce pare azi atît de simplu?

Răspunsul trebuie căutat, de bună seamă, în faptul că e mai mult sau mai puţin uşor să desenezi, fie şi cu stîngăcie, ceea ce *vezi* — un pom, un om, o casă — dar e foarte greu să desenezi ceea ce *auzi* — un strigăt, tunetul, zgomotul valurilor. Şi ce altceva reprezintă semnele alfabetului nostru decît desenul convenţional al sunetelor pe care le poate scoate un om, atunci cînd vorbeşte? (Pentru sunetele pe care omul le poate *cînta* a fost născocit, după cum ştii, un alt alfabet, al notelor muzicale.)

Iată aşadar că — fără măcar să-şi dea seama — strămoşii noştri s-au aflat puşi în faţa complicatei probleme a stabilirii unei legături între *cuvîntul care se aude* şi *semnul care se vede*. Mai mult, legătura asta trebuia să fie limpede pentru toţi, în aşa fel încît fiecare să înţeleagă semnul şi, văzîndu-l, să priceapă cuvîntul « închis » în el, desprinzîndu-i tîlcul. Hai să vedem cum au izbutit strămoşii noştri să rezolve problema, punîndu-ţi la îndemînă, după milenii de trudă, minunatul rezultat pe

care-l reprezintă alfabetul simplu și precis folosit de tine azi, pentru a urmări apoi, de-a lungul secolelor și meridianelor, nenumăratele aventuri ale alfabetului, care alcătuiesc toate laolaltă. . .

Povestea alfabetului

Ai să poți vedea că povestea alfabetului nu e decît lunga și ades istovitoarea strădanie a omului de a-și însemna și împărtăși gîndurile și sentimentele, fie la distanță în spațiu — pînă acolo unde glasul nu poate străbate — fie la distanță în timp — acolo unde făptura omenească nu poate ajunge, din pricina morții. Povestea alfabetului, deci, e povestea nevoii specific omenești de a nota și comunica *altceva* decît ceea ce exprimă animalele — bucurie, spaimă — și mai ales *altfel*, în chip mult mai complex. Povestea alfabetului e povestea cuceririi de către om a fantasticelor domenii ale gîndirii, ale amintirii și ale imaginației. Povestea alfabetului e povestea poveștilor omenirii.

Scurtă incursiune într-o lungă istorie

Omul a încercat să-și fixeze gîndurile în mai multe feluri, utilizînd mai multe procedee tehnice, dar a înțeles pînă la urmă că scrierea reprezintă singura modalitate desăvîrșită de a păstra cu limpezime tot ceea ce dorea să spună. Pentru ca scrierea să se poată ivi, însă, trebuia să apară mai întîi vorbirea, iar apariția vorbirii e un proces ce se împletește cu cel al dezvoltării gîndirii. Toate animalele scot anumite sunete prin care, așa cum spuneam, își vădesc bucuria, mînia sau spaima. Printre ele, maimuțele sînt cele mai gălăgioase, dar asta nu înseamnă că vorbesc, că folosesc un grai articulat. Munca a fost factorul hotărîtor care a zămislit omul și cuvîntul, căci « *oamenii în devenire* », așa cum arată Fr. Engels, au ajuns cu timpul « *să aibă a-și spune ceva unul altuia* ». Unealta l-a ridicat pe om din rîndul animalelor, deoarece în procesul făuririi uneltelor « oamenii în devenire » — care trăiau și mun-

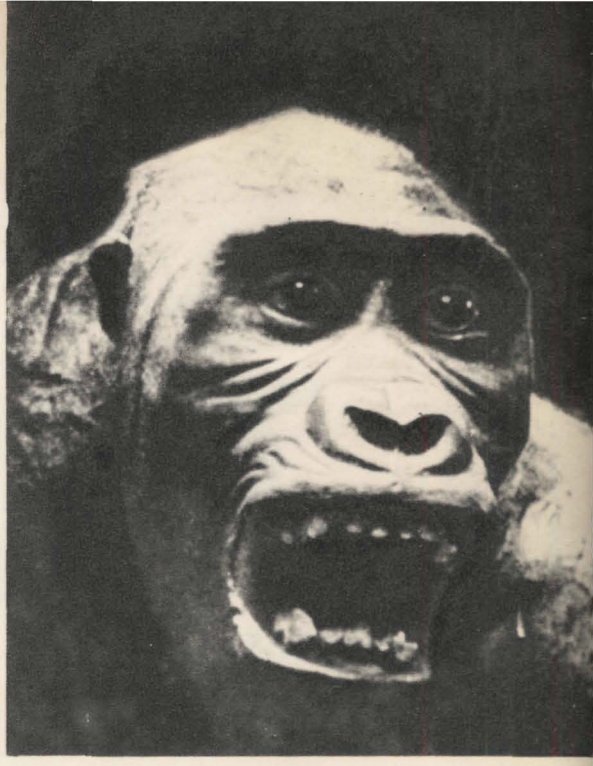

Gorila urlă. . . dar nu vorbește

Pitecantropul se exprima prin sunete puțin diferențiate și prin gesturi

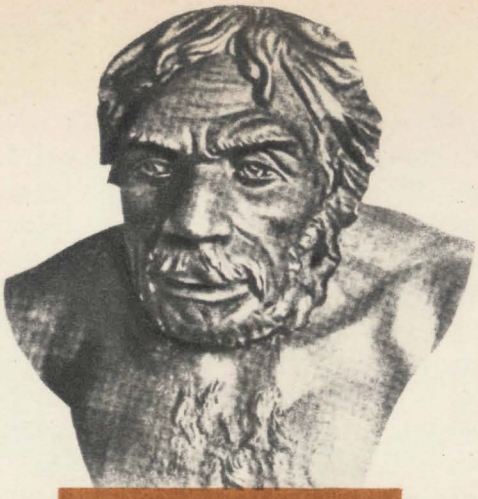

Homo primigenius, Prometeul care a pus focul în slujba omenirii

Homo sapiens, inventatorul scrierii

ceau în comun — trebuiau să gîndească și să se « sfătuiască » între ei. Acum circa 600 000 de ani, niște făpturi de înălțimea omului și mergînd, ca și el, pe două picioare, dar avînd fruntea teșită și îngustă a maimuțelor, rătăceau în cete pe fața pămîntului (în țara noastră, pe valea Dîrjovului, raionul Slatina, regiunea Pitești, au fost găsite primitivele unelte pe care le-au cioplit din pietre de rîu). Ca și verișoarele lor, gălăgioasele maimuțe, acești « oameni în devenire » pe care antropologii îi numesc *pitecantropi* — oameni maimuță — erau departe de a fi taciturni. Se exprimau prin sunete, destul de puțin diferențiate, pe care le însoțeau cu tot soiul de strîmbături și mișcări ale trupului. Un asemenea « grai al gesturilor » — însoțit de sunete — mai există și azi la numeroase triburi din Africa și America, unde e suficient ca un indian din prerii să facă gestul pieptănării, de pildă, pentru ca prietenul lui să înțeleagă că spune « femeie », sau să se apere cu amîndouă mîinile pentru a exprima noțiunea « moarte ».

E foarte cu putință ca pitecantropii să fie cei ce au descoperit că pot vesti ceva — o primejdie, de pildă — chiar fără a recurge la sunetele și gesturile limitate ce le alcătuiau graiul : izbind, să zicem, cu o cracă într-un trunchi scorburos. Pitecantropii nu puteau bănui că acest mijloc de comunicare, perfecționat în decursul a sute de mii de ani, și trecut prin etapa tam-tam-urilor — faimoasele tobe cu care multe triburi din Africa izbutesc să transmită și în zilele noastre știri destul de

complexe — avea să dea naștere semnalelor corespunzînd literelor din alfabetul Morse, și, deci, epocalului *bip-bip*, prin care primul satelit artificial sovietic vestea începutul cuceririi spațiului cosmic de către om. . .

lată deci originea unui sistem de comunicare — al treilea după vorbire și gesturi — care avea însă dezavantajul principal de a nu dăinui. Pentru păstrarea și transmiterea gîndului trebuia găsit altceva, dar rudimentarul și sărăcăciosul grai al « oamenilor în devenire » — care e totuși cel ce stă la temelia mulțimii de limbi vorbite azi pe întregul glob pămîntesc — reflecta gîndirea rudimentară a unei colectivități neorganizate, ce nu descoperise măcar nevoia unui mijloc mai perfecționat de înregistrare a activității ei.

Au trebuit să mai treacă aproape 480 000 de ani pentru ca oameniimaimuță să dea naștere urmașului lor, *Homo primigenius* — omul primitiv — sau omul de tip Neandertal, cea dintîi făptură în care elementele omenești precumpăneau asupra celor animalice. Omul acesta și-a găsit adăpost și în țara noastră, prin peșterile din Transilvania, Oltenia și Dobrogea. Dacă creierul pitecantropului nu avea decît 900-1050 cm^3, capacitatea celui al lui Homo primigenius crește la 1200-1600 cm^3, ceea ce dovedește sporirea posibilităților lui de *gîndire* și *vorbire*. Acest om e Prometeul care a aprins pentru întîia dată focul pus în slujba omenirii și nimic nu ne împiedică să-i atribuim, concomitent cu perfecționarea vorbirii, născocirea celui de al patrulea sistem de comunicare la distanță, prin semnale luminoase și trîmbe de fum. Dar nici acest tip de semnalizare, pe care îl mai foloseau și plăieșii lui Ștefan cel Mare pentru a vesti năvălirile tătarilor, pe care-l mai utilizează și azi indienii, australienii și papuașii, nu a putut — prin însăși natura lui vremelnică — să ne păstreze o singură întîmplare petrecută în negura acelor vremi. Trebuia găsit altceva, un sistem superior de « păstrare » a evenimentelor, pe care creierul lui Homo primigenius nu-l putea încă născoci, pentru că dezvoltarea societății nici nu-i cerea un asemenea efort.

Acum 100 000 de ani, în sfîrșit, și-a făcut apariția urmașul direct al omului primitiv, *Homo sapiens* — omul gînditor — ale cărui resturi fosilizate au fost găsite în țara noastră în peștera Cioclovina (regiunea Hunedoara) și la Giurgiu. E perioada în care încep să se formeze

Harta așezărilor paleolitice din țara noastră

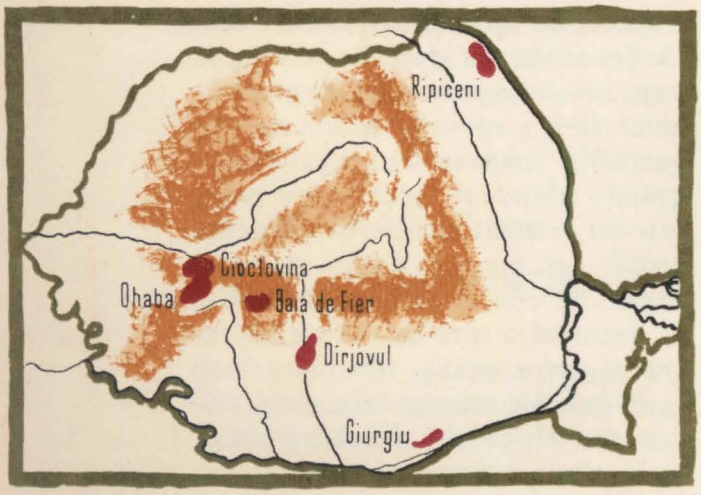

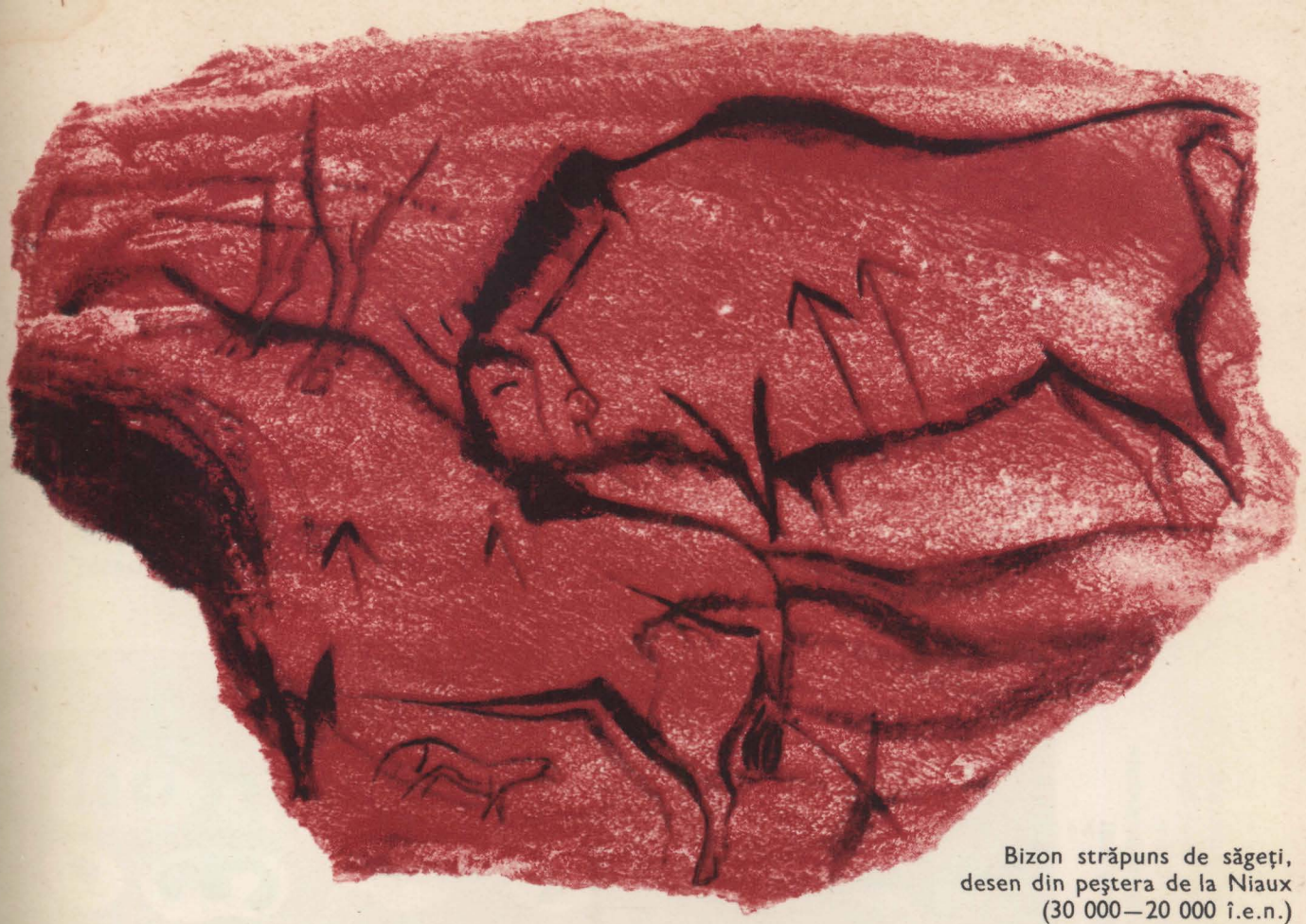

Bizon străpuns de săgeți, desen din peștera de la Niaux (30 000—20 000 î.e.n.)

și rasele actuale, cu familiile lor de limbi. Ne aflăm în epoca veche a pietrei (paleolitic), a cărei ultimă fază, paleoliticul superior, e cea care ne interesează îndeosebi, căci semnele premergătoare și cele mai vechi urme ale « scrierii » se ivesc în acest răstimp.

„Strămoșii" scrierii

Vînătorii paleoliticului superior au împodobit pereții peșterilor din Spania și Franța cu admirabile desene, gravuri și picturi, au sculptat în piatră și fildeș figurine de animale, de felul celor descoperite în Uniunea Sovietică la Kostenki (Ucraina) sau pe malurile fluviului Angara, ca și în Cehoslovacia, la Predmost. Toate aceste strălucite dovezi ale unor talente deosebite nu aveau însă semnificația unor opere de artă, așa cum le înțelegem azi, ci reprezentau — în cadrul unor ceremonii « magice » — animalele pe care vînătorii aveau să le ucidă pentru hrana tribului, cărora li se « explica » de ce urmează să fie ucise, de ce nu trebuie, deci, să se împotrivească și. . . cărora li se

cerea iertare. Că așa stau lucrurile o dovedesc sulițele și săgețile zugrăvite, ale căror vîrfuri sînt înfipte în trupurile animalelor ; unele popoare primitive, ca australienii, procedează încă și azi întocmai cum procedau vînătorii paleolitici.

Dar pe pereții peșterilor, pe trupurile animalelor sau la picioarele lor, apar și o seamă de semne ciudate — numite « tectiforme » — care au fost interpretate în mod felurit. Ele ar reprezenta fie capcanele în care animalele urmau să cadă, fie niște

sufletelor celor morți ». Dacă nu se poate vorbi, deci, despre o scriere — și încă mai puțin despre « litere », cum a presupus cel ce le-a descoperit — nu e mai puțin adevărat că desenele roșii de pe aceste pietre le spuneau ceva oamenilor din epoca mijlocie a pietrei (mesolitic), care le zugrăviseră. Și însușirea aceasta le face vrednice de a fi pomenite aici.

Mai întîi, culoarea : toate desenele sînt executate cu vopsea roșie. Dacă știi că popoarele primitive consi-

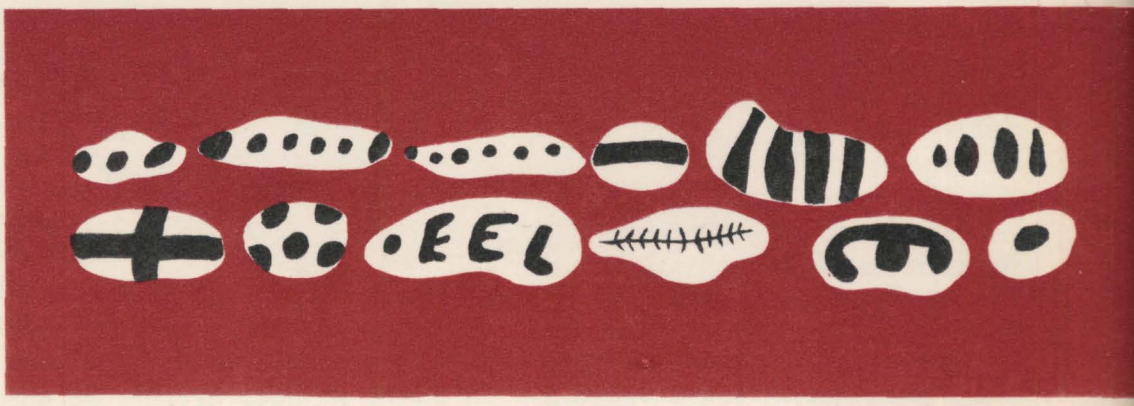

Pietrele de rîu pictate de la Mas d'Azil

colibe, fie, în sfîrșit, « semnele de proprietate » ale vînătorului sau tribului respectiv.

La Mas d'Azil în Franța, în Spania, Elveția și în alte locuri au fost descoperite o mulțime de pietre de rîu, pe care se aflau, vopsite cu roșu, tot felul de semne : pete, dungi, zigzaguri, cruci, grilajuri, stele etc. Unii au încercat să vadă în desenele acestea o scriere, dar s-a dovedit apoi că, în conformitate cu unele credințe superstițioase, pietrele reprezintă « lăcașuri ale

derau sîngele drept sălașul vieții, credință bazată pe constatarea că omul sau animalul căruia i se scurge sîngele moare ; dacă afli că peste cadavrele celor dintîi oameni se presăra o pulbere de ocru roșu, cu menirea de a înlocui simbolic sîngele pierdut, asigurînd mortului « viața de după moarte », ai să pricepi ce însemnătate avea culoarea roșie pentru oamenii primitivi și de ce desenele de pe pietrele cuprinzînd « sufletele celor morți » erau executate tocmai în această

culoare. Vopseaua roşie — şi tot ce era roşu în natură — însemna « viaţă ». În aceste pietre sufletele strămoşilor urmau să « trăiască »... Azi încă, pentru noi, culorile « vorbesc »: albul simbolizează nevinovăţia, roşul e culoarea revoluţiei, negrul are semnificaţia doliului, galbenul e culoarea trădării şi verdele a invidiei. Tricolorul ne aminteşte sîngele celor căzuţi pentru libertate, aurul grînelor, albastrul cerului senin şi al apelor ce brăzdează întinderile patriei. În oricare stat civilizat automobiliştii şi pietonii cunosc semnificaţia culorilor roşu şi verde, care alternează la stopurile de la intersecţia străzilor. Pentru faptul că şi culorile « vorbesc », pentru că le vorbeau aşadar, cu siguranţă, încă şi mai mult strămoşilor noştri, care nu aveau prea multe alte posibilităţi de comunicare, ele trebuiesc pomenite într-al cincilea rînd, atunci cînd căutăm elementele care au premers apariţiei celui mai perfecţionat mijloc de notare a ideilor, scrierii.

Indicatoare moderne de circulaţie
« circulaţie interzisă
în ambele sensuri » « oprirea interzisă»

Dar semnele pictate cu roşu pe pietrele acestea de rîu? Fireşte, ele spuneau ceva despre oamenii al căror suflet era « închis » în ele, şi spuneau lucruri felurite, pentru că altfel am vedea pe toate unul şi acelaşi semn. Nu mai putem şti azi ce anume spuneau, dar e oare sigur că arheologii de peste zece mii de ani vor cunoaşte semnificaţia indicatoarelor noastre de circulaţie, atît de limpezi pentru toţi automobiliştii? Sînt tot nişte semne colorate, care spun « parcare interzisă », sau « circulaţie interzisă în ambele sensuri ». Şi, fie că navigatorii o vedeau odinioară pe steagul piraţilor, fie că o desluşeşti azi pe o sticluţă sosită de la farmacie sau pe stîlpii purtînd cabluri de înaltă tensiune, hîrca aşezată peste cele două ciolane încrucişate a spus şi spune încă oamenilor: « pericol de moarte ». Prin urmare, semnele pot « vorbi » şi ele.

Hîrca aşezată
peste două ciolane
încrucişate a spus
şi spune încă oamenilor
« pericol de moarte »

E foarte probabil că strămoşii noştri mai cunoşteau şi alte semne « grăitoare », de felul celor pe care le

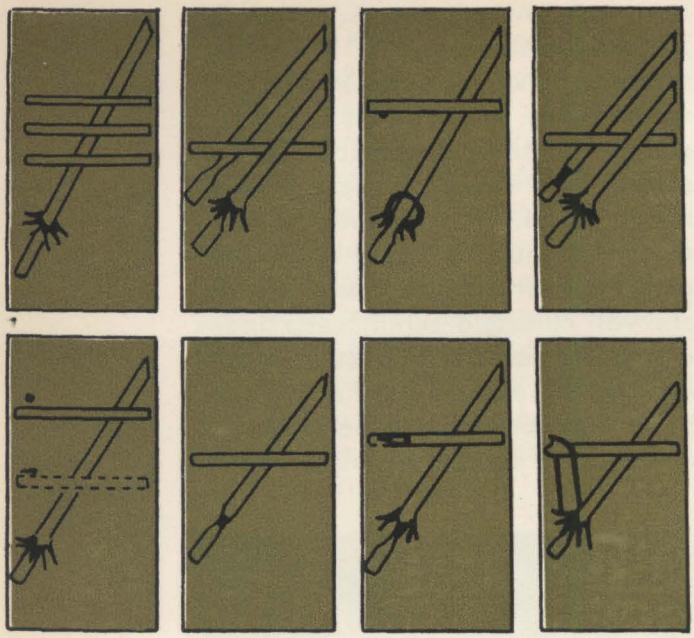

Stîlpii de semnalizare ai indienilor din Labrador

folosesc indienii din Labrador, menite să ceară ajutor şi să arate direcţia în care se găseşte cel în suferinţă. E vorba despre nişte stîlpi crestaţi în anume fel — pentru a explica cine şi ce fel de ajutor doreşte — şi care sînt aşezaţi la încrucişări de drumuri.

Tatuajele folosite încă şi azi de unele populaţii primitive — şi pe care depărtaţii noştri strămoşi le cunoşteau şi ei, precum o dovedesc figurinele de lut pe care arheologii le dezgroapă pe locurile fostelor lor aşezări — trebuie pomenite tot aici, ca unele ce exprimă prin desen şi culoare atît apartenenţa la o anume colectivitate, cît şi evenimentele din viaţa respectivei colectivităţi (stare de război, doliu etc.).

Simbolurile tribale, semnele de proprietate de felul celor cu care ciobanii şi văcarii îşi însemnă animalele, tatuajele şi, mai ales, *pintaderele* (un fel de peceţi de lut pe care se afla desenat motivul ce urma să fie aplicat cu vopsea pe trup), semnele de tipul celor de pe pietrele de la Mas d'Azil, semnele olarilor doritori să precizeze că vasul respectiv a fost făcut de ei, toate aveau să contribuie la *apariţia scrierii*, obişnuind oamenii cu simbolurile « grăitoare », cu reprezentarea figurată a cuvintelor. Căci scrierea nu e invenţia unui individ, ci rezultatul eforturilor a sute şi sute de generaţii care au încercat să rezolve problema fixării cuvintelor vii prin semne crestate în materia moartă.

Pe felurite oase şi coarne de ren au fost găsite *scrijelituri* şi semne « alfabetiforme », însoţind ades şi desenele unor animale, iar peştera

Semnele din peştera Castillo (Spania)

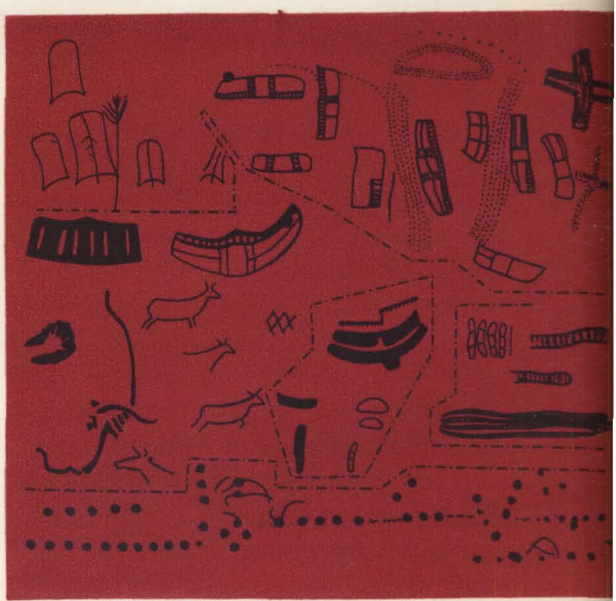

Semne
« alfabetiforme »
scrijelite
pe oase
şi coarne de ren

Castillo din Spania adăposteşte — în afara unor picturi înfăţişînd zimbri — numeroase mîini omeneşti pe fond roşu, pictate cu ajutorul unui « tipar », precum şi imagini în chip de scuturi, puncte roşii de diferite mărimi, dispuse în şiruri, benzi etc. Ne aflăm din nou în faţa unei încercări de a exprima ceva. Ce? Nu putem şti. După cum nu ştim nici dacă semnele acestea au fost înţelese măcar de contemporanul

Tatuajul acesta din Camerun, alcătuit din şiruri de « puncte », spune din ce trib face parte femeia astfel împodobită.

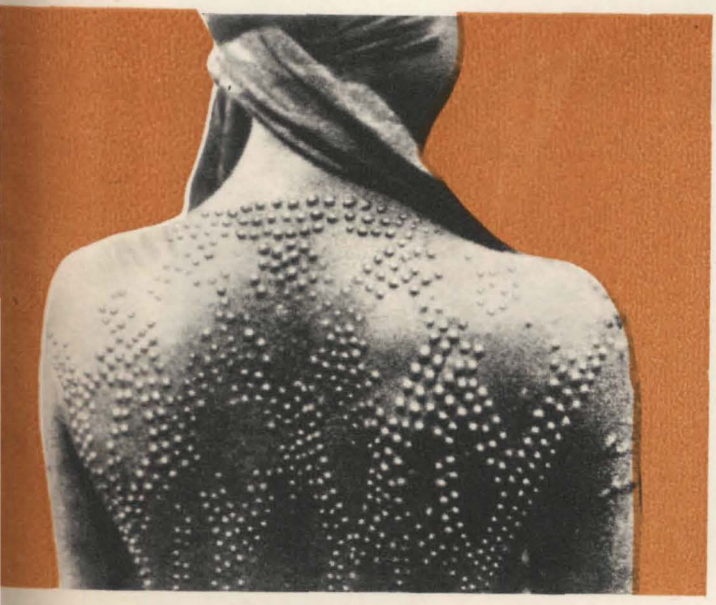

Fragment de figurină neolitică
înfăţişînd o femeie
cu trupul acoperit
de un tatuaj complicat
(descoperit în Moldova, la Izvoare)

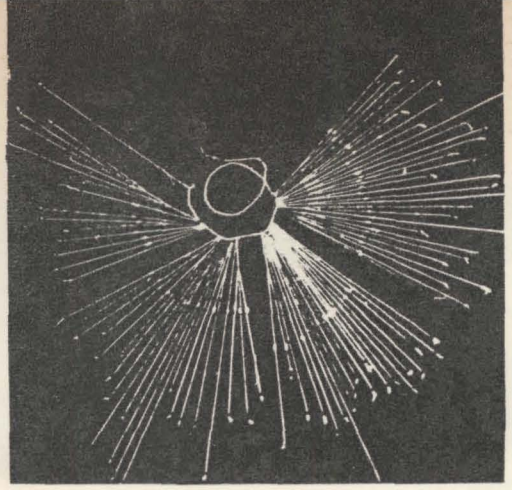

Un quipu desfăşurat

celui (celor) care le-a zugrăvit. Ceea ce putem presupune e că multe dintre semnele reproduse pot fi identificate cu crestăturile unui răboj, că aveau, deci, o raţiune mnemotehnică (ajutătoare a memoriei). E foarte probabil, într-adevăr, că răbojurile — cele de lemn, firește, nu ni s-au păstrat — reprezintă primele încercări de fixare ale unor date precise.

Alături de răbojuri, strămoşii noştri vor fi folosit poate şi brîiele de scoici multicolore (*wampum*)

Desenul din puţul peşterii de la Lascaux (Franţa, 20 000—10 000 î.e.n.)

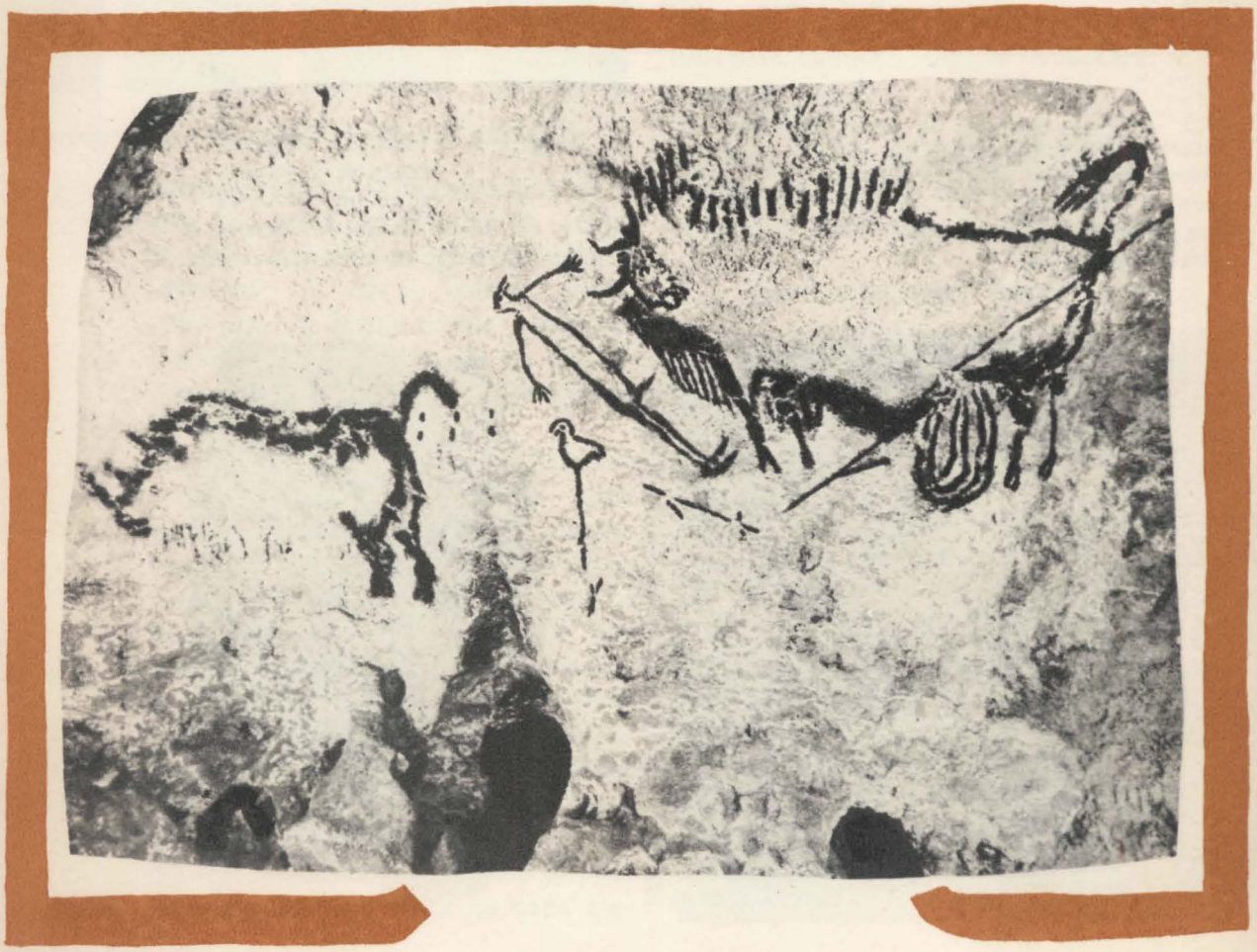

cunoscute de indienii irochezi din Canada, sau sforile cu noduri, aşanumitele *quipu* — pe care le-au întrebuinţat chinezii şi incaşii din Peru — şi care căpătau înţeles datorită culorii sforilor şi felului cum erau legate. Dar dacă răbojurile, brîiele wampum şi aceste quipu, utilizate în primul rînd pentru contabilitate, izbuteau să amintească, de pildă, cîte animale — şi de ce soiuri — a vînat cineva în zece zile, ele se dovediră tot mai neîndestulătoare pe măsură ce omenirea urca treptele istoriei.

Într-adevăr, oamenii au simţit curînd nevoia să consemneze şi fapte, evenimente, să comunice întîmplările vrednice de amintire din viaţa comunităţii. Atunci au rezolvat problema recurgînd, prin desen, la procedeul redării *imaginilor* pe care cuvintele le deşteptau în mintea lor. La fel ar proceda şi azi cineva care ar fi trăit departe de oameni, n-ar fi văzut în viaţa lui un oraş şi s-ar pomeni deodată, ca prin minune, în faţa « Casei Scînteii » din Bucureşti. După cum n-ar putea bănui că imensul întreg pe care-l vede e alcătuit din sumedenie de cărămizi, tot astfel — aflînd că ceea ce vede se numeşte « casă » — nu i-ar trece prin minte că acest cuvînt e alcătuit din patru sunete. Pentru a-şi aminti ceea ce a văzut, el nu va avea cum să scrie, ca noi, cele patru litere ale cuvîntului *casă*, ci va desena, după cum se va pricepe, « Casa Scînteii ». Întocmai aşa au făcut şi strămoşii noştri, găsind că cel mai simplu — şi, pentru ei, cel mai firesc — mod de exprimare e cel al povestirii în imagini, al reproducerii unei întîmplări. Ceva văzut de un om putea fi văzut acum de mai mulţi oameni, care nu asistaseră la respectivul eveniment. Poate că un accident petrecut la o vînătoare şi nevoia de a povesti cum şi-a găsit sfîrşitul un om cunoscut şi iubit stă la baza celebrului desen din puţul peşterii de la Lascaux, din sudul Franţei. Într-adevăr, între un rinocer care se depărtează şi un bizon cu coama zbîrlită de furie şi durere — o suliţă i-a deschis pîntecul, din care măruntaiele se revarsă — un om e întins pe spate, rigid şi cu braţele desfăcute, ca şi cum ar fi fost rănit de moarte. Lîngă el, o pasăre în vîrful unei prăjini poate constitui semnul distinctiv şi totemul tribului din care vînătorul făcea parte ; cum totemul reprezintă « strămoşul » comun din care tribul socoate că se trage, capul omului pare şi el un cap de pasăre, arătînd astfel că victima e o « pasăre » din tribul « păsărilor ». Deşi interpretarea acestei scene a dat naştere la controverse, *ceva* se poate oricum înţelege din intenţiile celui care a desenat-o. Dar ce poţi pricepe din desenele de pe stîncile de la Bohuslän din Suedia, de pe cele ce străjuiesc fluviul Irtîş din Siberia, de pe cele de la Gebel-Hetemat din Egipt, sau de pe o lespede a gorganului de la Locmariaker, din nordul Franţei?

Depărtaţi între ei în spaţiu şi în timp, toţi oamenii care s-au străduit să se exprime prin aceste desene au vrut să povestească ceva, au avut ceva de comunicat, dar gîndul lor n-a izbutit să se limpezească şi mesajul

Baston de solie din Australia. Puteţi fi siguri că, « citindu-şi bastonul », solul nu va uita nici un amănunt al mesajului ce i-a fost încredinţat

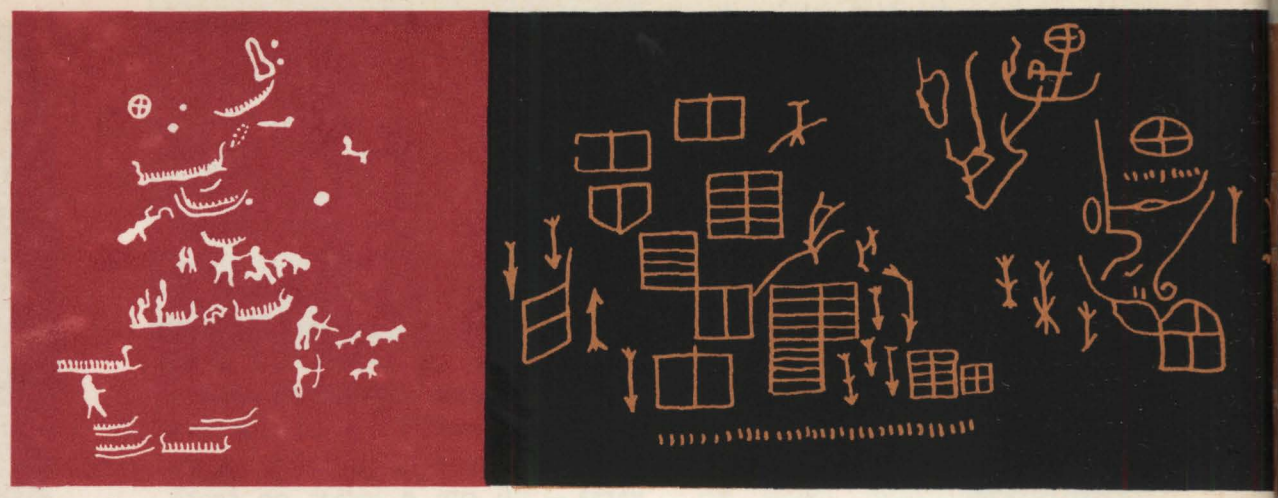

Ce vor fi vrut să spună oamenii care au gravat aceste reprezentări pictografice: *a)* la Bohuslän, în Suedi

pe care l-au crestat cu trudă în stîncă nu poate răzbate pînă la noi... O asemenea scriere poartă numele de *pictografică* şi stă la baza tuturor scrierilor cunoscute. Unele popoare nici n-au întrebuinţat pînă de curînd altă tehnică pentru a consemna întîmplările vrednice de amintire. Uite cum arată « jurnalul de călătorie » al unui eschimos din Alaska, aşa cum l-a gravat chiar el pe un sfredel de fildeş. Primul desen (1) îl înfăţişează pe autorul povestirii, a cărui mînă dreaptă arată *eu*, în vreme ce stînga, îndreptată în direcţia către care porneşte, se traduce prin *mers*. Mai departe poţi citi (2) (cu) *barca* (vîslă ridicată) (3) *dormit* (mîna la cap) *noapte una* (mîna stîngă arată un deget); (4) (pe) *o insulă cu o locuinţă la mijloc* (punctul din cerc); (5) *eu mers* (mai departe) (6) *ajuns* (altă) *insulă nelocuită* (cerc fără punct); (7) *rămas nopţi două;* (8) *vînat cu harponul;* (9) *o focă;* (10) *vînat cu arcul;* (11) *întors în barcă împreună cu cineva* (două vîsle îndreptate îndărăt); (12) (la) *coliba taberei*.

Şi alte popoare din America, Oceania, Africa şi nordul Siberiei au scris sau mai scriu aşa. Iată « petiţia indienilor Chippewaya adresată preşedintelui Statelor Unite ale Americii »: pictată pe o bucată de scoarţă de copac, ea cerea darea în stăpînire a unor mici lacuri (1) legate printr-un drum (2) de Lacul Superior (3) din nordul S.U.A. Principalul petiţionar are drept totem bîtlanul, care îl reprezintă, urmat fiind de totemurile celorlalţi semnatari ai petiţiei. Ochii acestora sînt uniţi printr-o linie de ochii lui, din care porneşte o altă linie, ducînd către lacuri, şi simbolizînd unitatea de vederi a petiţionarilor. Inimile acestora sînt şi ele unite, pentru a vădi aceeaşi simţire. În sfîrşit, o a treia linie porneşte din ochiul prin-

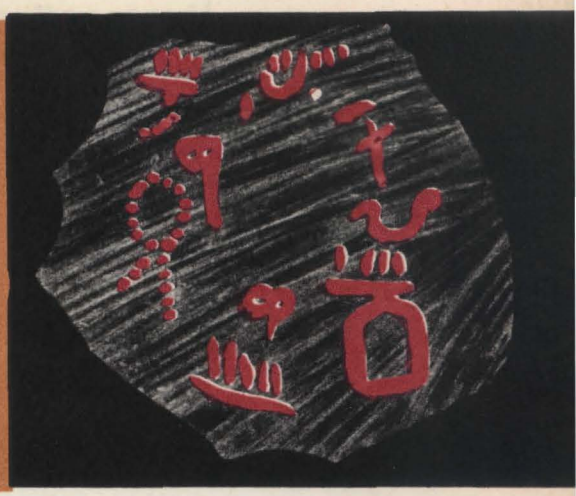

b) pe malurile Irtîşului, în Siberia, *c)* la Gebel-Hetemat, în Egipt şi *d)* la Locmariaker, în Franţa?

cipalului petiţionar către destinatarul petiţiei, pentru a-i duce mesajul indienilor. Povestirile în imagini, « desenele fără cuvinte » pe care le mai folosesc şi azi ilustratorii pentru copiii încă neştiutori de carte, sau unii caricaturişti, fac să dăinuiască pînă în zilele noastre pictografia, cel mai vechi tip de scriere pe care l-a cunoscut omenirea.

Petiţia indienilor Chippewaya
către preşedintele S.U.A.

Duşmanii scrierii

Luptînd cu îndîrjire, întîi pentru a putea însemna un crîmpei de gînd, apoi pentru a-şi trimite gîndul limpezit în spaţiu şi în timp — după nenumărate dibuiri şi încercări imperfecte — *Homo sapiens* a pus, aşadar, bazele sistemului care avea să îngăduie apariţia scrierii propriuzise. Introducerea unei asemenea inovaţii revoluţionare îngăduia omenirii să se avînte cu mai multă siguranţă pe nesfîrşitul drum al investigării şi al cunoaşterii, modificînd cu totul şi înţelesul noţiunii de *inteligenţă*.

În Mesopotamia, « ţinutul dintre fluvii » corespunzînd Irakului de azi, se spunea despre un om inteligent că e înzestrat cu « urechi mari », ceea ce sugera capacitatea de a prinde şi reţine cît mai multe cunoştinţe. Ivirea scrierii făcea însă să treacă pe al doilea plan memoria — însemnătatea ei pentru oamenii primitivi reiese şi din faptul că vechii greci o considerau pe Mnemosyne, zeiţa memoriei, drept mama Muzelor — îngăduia oamenilor să-şi exercite curiozitatea, îmboldindu-i nu atît să *reţină* bruma de cunoştinţe tradiţionale, cît să *descopere*, să cerceteze domenii încă necunoscute. Din pasivă, inteligenţa devine activă, nu se mai mulţumeşte cu vechile răspunsuri. Bănuind primejdiile care le pîndeau, preoţimea şi clasa conducătoare, interesate dintotdeauna în menţinerea tradiţiilor şi rînduielilor învechite, legate de acestea, se alarmează. Orice pretext le părea potrivit pentru a justifica îngrădirea accesului celor mulţi la « misterele» scrierii.

Cei vechi au simplificat procesul *« inventării » scrierii, rod al efortu-*

Thot, zeul egiptean al scrierii şi al ştiinţelor, avea un cap de ibis

rilor depuse de nenumărate generații, pe măsura dezvoltării societății, și l-au privit ca pe o « minune » atribuită unui zeu sau erou. O legendă egipteană amintește astfel că, atunci cînd zeul scrierii și al științelor, Thot, i-a vestit faraonului Thamos că a « descoperit » chipul în care cunoștințele pot fi păstrate și transmise prin scris, faraonul a încercat să-l convingă să renunțe la descoperirea lui, deoarece *copiii și tinerii, care s-au străduit pînă azi să învețe și să rețină ceea ce li se preda, se vor lenevi și vor înceta să-și mai exercite memoria*. Firește, pretextul era bun numai pentru ceilalți, căci — înțelegînd avantajele scrierii — preoții au folosit-o îndată pentru păstrarea « textelor sfinte ». Dar, temîndu-se de urmările răspîndirii scrierii, au făcut tot ce au putut pentru ca poporul să nu-și poată însuși descoperirea purtînd în germene puteri revoluționare. Mersul istoriei i-a silit însă să bată în retragere, și e plină de tîlc împrejurarea că — simbolizînd parcă înfrîngerea treptată a preoțimii — scrierea egipteană s-a simplificat și a trecut prin trei faze numite *hieroglifică*, adică a « crestăturilor sfinte » (de la cuvintele grecești *hieros* — sfînt, și *glypho* — tai, crestez), *hieratică*, adică « a preoților » (de la grecescul *hieratikos*, a preoților) și *demotică*, adică populară (de la grecescul *demos*, popor). Lupta preoțimii și a reacțiunii împotriva răspîndirii scrisului și a cunoștințelor a luat în timp aspecte felurite, a folosit diverse pretexte, dar poate fi urmărită de-a lungul mile-

Piața Operei din Berlin în iunie 1933. Studenții hitlerişti au ars atunci 20 000 de volume ale unor scriitori progresişti

niilor, cu începere din Egiptul antic sau din China, unde împăratul Se-Huan-Ti a poruncit distrugerea tuturor cărților din imperiul său, trecînd prin autodafeurile inchiziției și prin rugurile în care fasciștii au aruncat operele scriitorilor progresişti — legionarii au ars astfel la noi opera lui Mihail Sadoveanu — pînă în zilele noastre, cînd Vaticanul editează an de an un *index*, catalog de lucrări din toate domeniile a căror lectură e interzisă catolicilor, sau cînd fasciștii francezi din Algeria au dat foc bibliotecilor din Alger și Oran.

Această luptă, provenind din teama față de cultură a unor clase privilegiate, explică datele rușinoase din următorul tablou, înfățișînd propor-

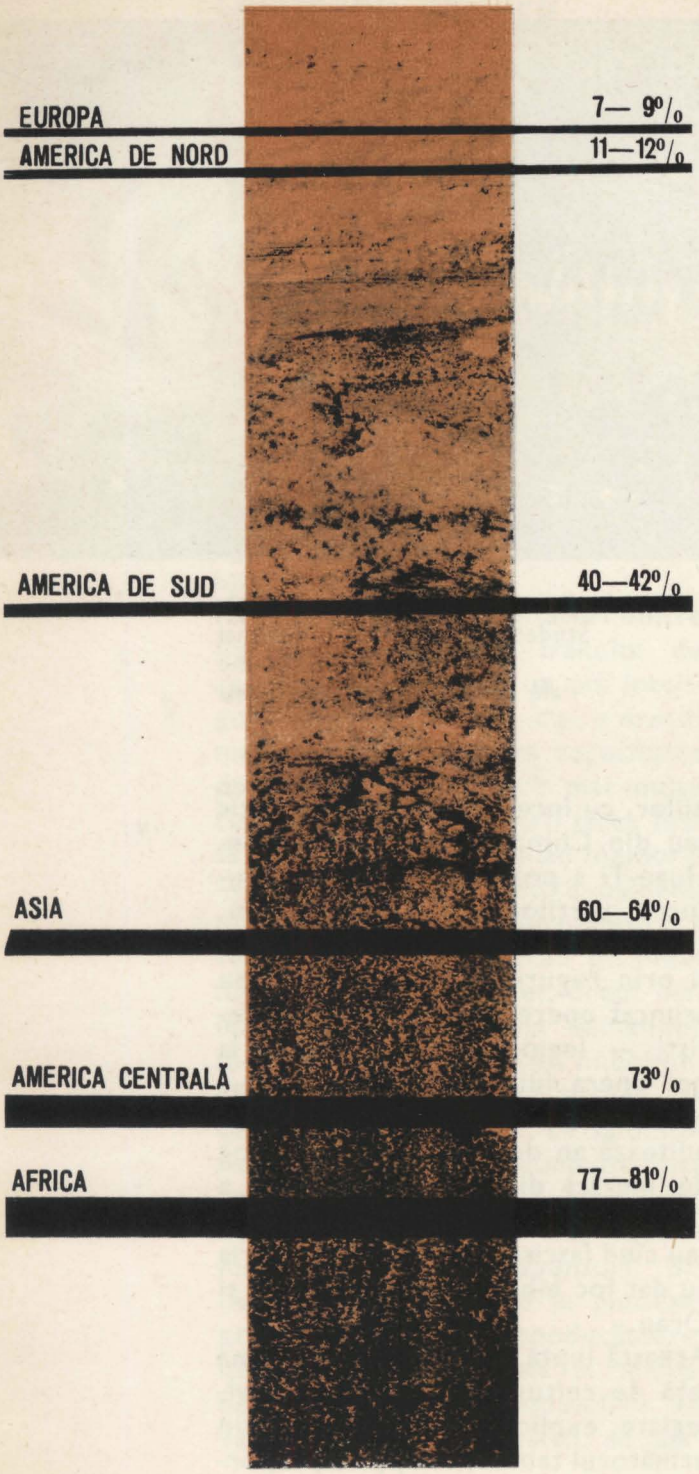

ția analfabetismului la jumătatea secolului XX. Statistica a fost publicată în Bolivia în anul 1950 și arată procentul neștiutorilor de carte, față de numărul total al locuitorilor în vîrstă de peste 15 ani, după cum reese din tabelul alăturat.

În ciuda tuturor împotrivirilor reacțiunii, însă, scrierea s-a răspîndit și se răspîndește — ajutată, după cum vei vedea, de descoperirea tiparului — și nu e întîmplător faptul că una dintre cele dintîi măsuri pe care le aplică guvernul unui popor ce și-a luat soarta în propriile mîini este aceea a lichidării analfabetismului. În lupta pentru progres și cultură, scrierea e aliata de nădejde a Revoluției.

Caravana scrierii

Pentru a îngădui consemnarea mai precisă a evenimentelor, cele mai vechi semne pictografice au căpătat treptat caracterul unor ideograme (de la cuvintele grecești *idea*, idee, și *gramma*, semn), adică al unor semne exprimînd idei, noțiuni, și nu doar obiectul reprezentat, ca în scrierea pictografică. Desenul unui sul de papirus, de pildă, nu va mai însemna în scrierea egipteană că se cuvine să citim cuvîntul papirus, ci indică doar că avem de-a face cu o noțiune abstractă, înseamnă, cu alte cuvinte, *abstract*.

Trecerea de la pictogramă la ideogramă reprezintă o lege a evoluției scrierii și marchează, de fapt, trecerea la scrierea propriu-zisă. Pro-

cesul acesta de însemnătate hotărîtoare în istoria culturii omenești începe — după datele de care dispunem în prezent — acum circa 5400 de ani, în Sumer, Egipt și, poate, în Elam, ținutul muntos de la răsăritul Sumerului. A trebuit să mai treacă un mileniu pentru ca procesul să se petreacă în nordul Indiei, acum vreo 4400 de ani; încă patru secole, pentru a-l întîlni în Creta, acum 4000 de ani; încă cinci secole, pentru a-l regăsi în China, acum 3500 de ani; încă două milenii pentru a fi surprins în America, acum aproape 500 de ani și, în sfîrșit, încă două secole, pentru a se afla că în jurul anului 1700 al erei noastre o scriere cuprinzînd ideograme exista în Insula Paștelui din Oceanul Pacific. (Ultimele două date sînt cele cînd europenii au luat contact cu scrierile din America și Insula Paștelui, care pot fi mai vechi.) Clipa descoperirii scrierii marchează în toate aceste regiuni atît de depărtate în spațiu și timp urcarea pe o importantă treaptă a civilizației. Destule populații din Africa, America de Sud și Oceania nu cunosc nici astăzi scrierea, unele au rămas la faza scrierii pictografice, cîteva popoare din Asia s-au oprit la scrierea bazată pe ideograme, potrivită pentru structura limbii lor, altele și-au simplificat, de-a lungul mileniilor, ideogramele și, întrebuințîndu-le pentru desemnarea de sunete — nu de noțiuni — rezolvînd așadar problema identificării sunetului cu semnul provenit din ideogramă, au făcut un decisiv pas înainte și au inventat scrierea alfabetică.

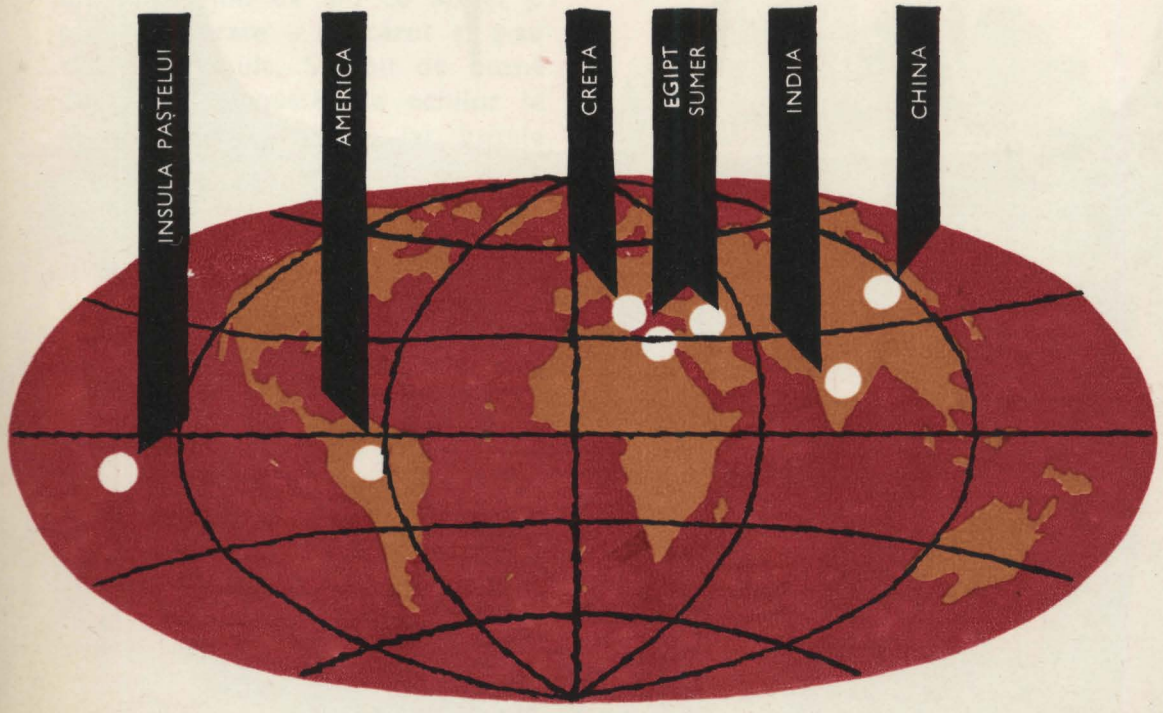

DE LA REBUS LA ALFABET

O civilizaţie uitată

Chipurile de piatră ale celor dintîi oameni care au trecut de la pictograme la ideograme, şi apoi la scrierea silabică, ne privesc azi, în sălile marilor muzee, cu nişte găuri întunecate, din care ochii — încrustaţi acum mii de ani cu scoici şi pietre colorate — au căzut şi s-au risipit de mult. Stropii de beznă din găvanele pustii ale ochilor le dau un aer misterios, iar buzele strînse par a voi să ascundă în continuare o taină. . . Şi o taină a rămas pînă-n zilele noastre enigmaticul popor din ţara Sumer, venit nu se ştie de unde şi a cărui limbă, în majoritatea cazurilor monosilabică, nu se aseamănă cu nici o limbă cunoscută. Istoria lui e atît de veche, încît uitarea o acoperise încă din vremurile depărtate ale grecilor şi romanilor, care nu auziseră măcar despre sumerienii redescoperiţi abia de vreo 50 de ani, după mai bine de 6000 de ani de la intrarea lor în arena istoriei.

Scrierea sumeriană, desen al unor obiecte, redus mai tîrziu, prin stilizare, la imprimarea în argila moale a unor semne în formă de cui (*cuneus*, în limba latină, de unde numele de cuneiformă) a evoluat vreme de aproape 2800 de ani, aşa cum poţi vedea în tabelul alăturat. De la faza pictografică, în

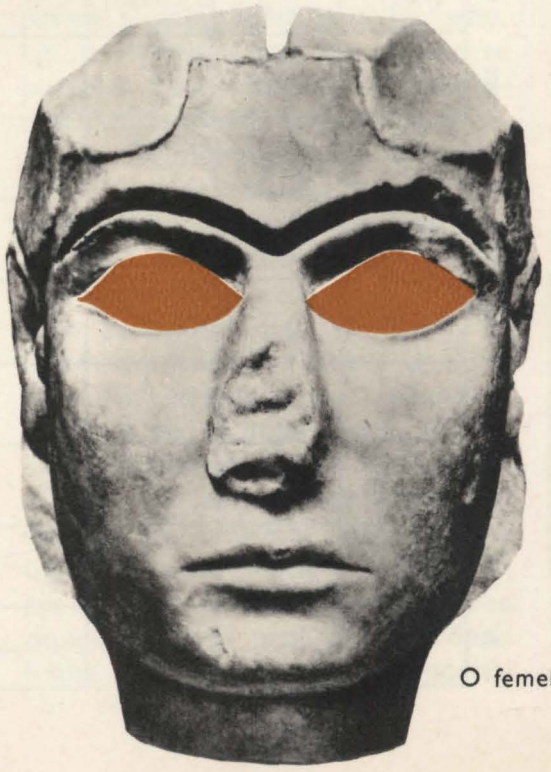

O femeie din Sumer

Tabelul evoluției scrierii cuneiforme

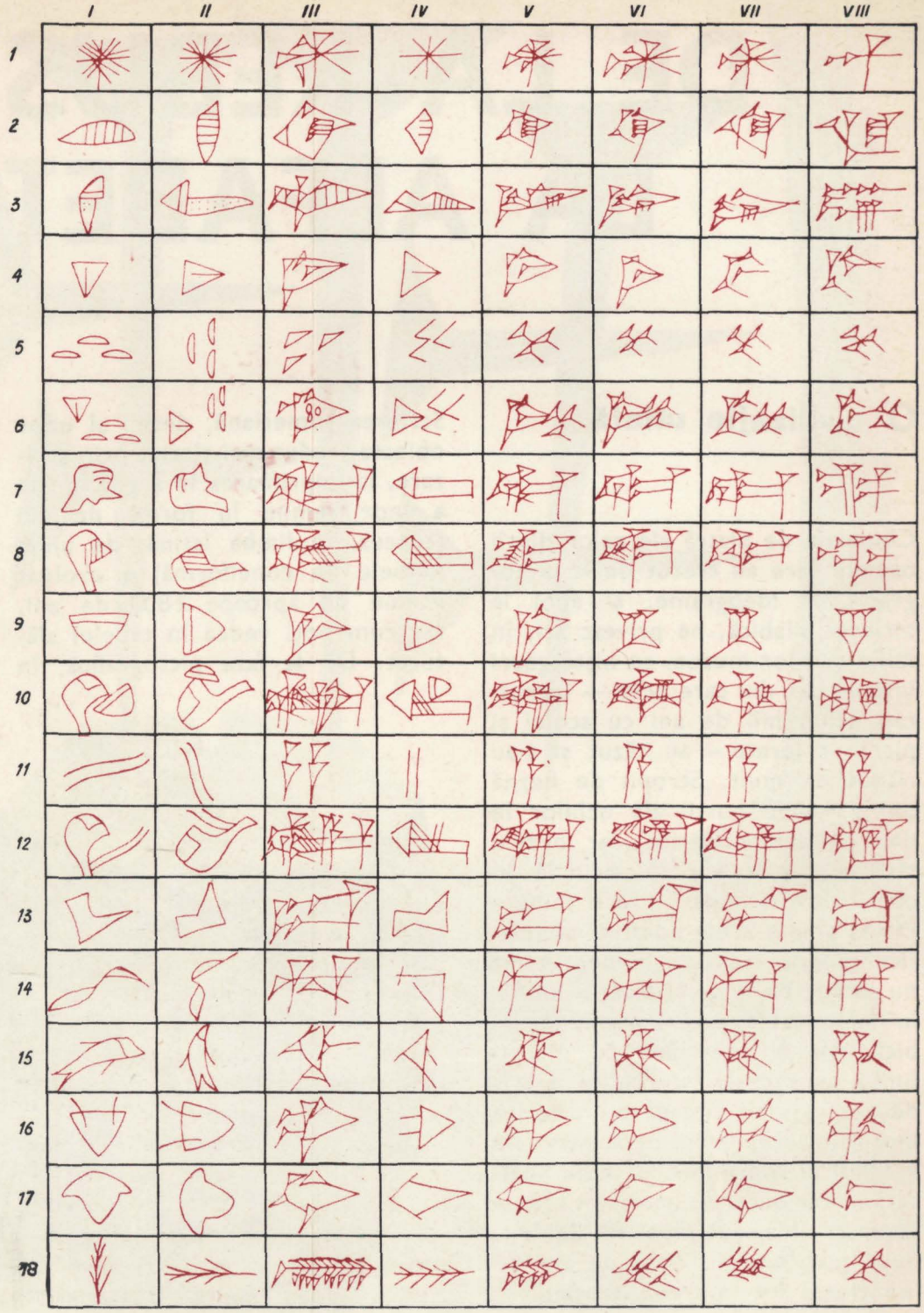

care se poate recunoaște desenul stelei (1), al munților (5), al unui cap de om (7), al piciorului (13), al păsării (14), al peștelui (15), al unui cap de bou cu coarne (16) și fără coarne (17), al spicului (18), s-a ajuns treptat la ciudatele semne reproduse în ultimele coloane ale tabelului. De ce? Pentru că sumerienii trăiau într-o regiune asemănătoare Deltei Dunării, unde aveau multă apă și pămînt adus de fluviile Tigru și Eufrat, dar unde lipseau și piatra și lemnul tare. Iată de ce s-au văzut *nevoiți să scrie pe singurul* material pe care-l întîlneau din belșug și care se potrivea nevoii lor de a însemna și păstra pentru urmași cunoștințele acumulate: lutul. Lutul moale îngăduia să se deseneze pe el și, odată uscat la soare, sau — mai tîrziu — ars în cuptor, devenea o cărămidă atît de rezistentă încît a putut ajunge pînă la noi. Dar sumerienii și-au dat seama curînd că era mai ușor să întipărească în lut linii drepte, decît să deseneze forma obiectelor, ceea ce impunea folosirea liniilor curbe. Semnul *s-a scris atunci* așa și toate vechile imagini pictografice au fost reduse la 5 combinații de « cuișoare »:
Ca într-un rebus modern, semnele cuneiforme pot însemna, în funcție de context, fie obiectul pe care-l înfățișează — pasăre sau spic, de pildă (semnele 14 și 18) — fie silabe: șe (pasăre) și *hu* (spic), ceea ce îngăduie scribului să noteze un cuvînt abstract: viziune *(șehu)* — care n-ar fi putut fi desenat în nici un fel — prin alăturarea semnelor

Una dintre cele mai vechi tablete cu semne pictografice din Sumer, datînd de acum aproximativ 5300 de ani

pasăre și *spic*, adică șe + *hu*, *șehu*. Un asemenea sistem de scriere se potrivea limbii sumeriene, cuprinzînd foarte multe cuvinte monosilabice, dar dădea probabil naștere și la destule încurcături, datorită impreciziei lui. Încurcăturile erau sporite încă din pricina ciudatei structuri gramaticale a limbii, care îngăduia cuvîntului *dug*, să zicem, să însemne totodată « bine » și « bunătate », « bun » sau « bună », « buni » sau « bune » etc., sensul exact trebuind să fie dedus din context de către cititor. Dar, deși se baza pe sistemul mai degrabă ingenios decît precis al rebusului, așa cum era, scrierea cuneiformă se dovedea totuși mai precisă decît limba sumeriană, în care același

Cartierul scribilor din cetatea Nippur, așa cum arăta cînd l-au descoperit arheologii

cuvînt putea avea o mulțime de înțelesuri, căci *du* însemna « a merge », « a zidi », « adîncime », « movilă », « a conveni », « a elibera », « dușman », și încă multe altele, care nu aveau între ele nici o legătură și puteau fi confundate cu ușurință, în vreme ce scribul avea la dispoziție cîte un semn deosebit pentru fiecare dintre înțelesurile unuia și aceluiași cuvînt. (Această superioritate a scrierii asupra vorbirii ar fi totuși iluzorie dacă s-ar putea dovedi că sumerienii « cîntau », accentuînd și modulînd sunetele pentru a deosebi astfel feluritele sensuri ale unui cuvînt, sistem practicat și azi de către chinezi.) Pentru a se putea descurca în mulțimea de înțelesuri ale aceluiași termen, oamenii de știință au notat cu cifre sensurile, scriind astfel *du* pentru « a merge », du_5 pentru « adînc », du_8 pentru « a elibera » și du_{17} pentru « dușman ».

Și, totuși, în ciuda faptului că era atît de complicată — scrierea cuneiformă a avut la început 891 semne — în ciuda aproximațiilor și echivocurilor la care dădea naștere, scrierea semihieroglifică și semifonetică născocită de către misteriosul popor sumerian a reprezentat un sistem atît de perfecționat față de cel pictografic, încît a eliminat scrierea contemporană pictografică a Elamului (țară care și-a însușit îndată sistemul cuneiformelor) și a fost preluată apoi, rînd pe rînd, de către semiții akadieni, babilonieni, asirieni și fenicieni, pentru a se răspîndi totodată de-a lungul întregului Orient antic, la urarți, perși și hitiți, fără a izbuti să se impună în Egipt, unde apăruse și evoluase un alt sistem de scriere, bazat, de altfel, tot pe sistemul rebusurilor.

O școală din vechiul Sumer

Pentru ca să vezi cum se învăța tehnica scrierii cuneiforme — mijloc de notare a gîndurilor, care a părut atît de uimitor, încît oamenii au simțit nevoia să-l socotească un dar al zeilor Nebo sau Ea — încearcă

O sală de clasă din vechiul Sumer

Scribul regal Dudu a ţinut să-şi sape numele la baza scaunului pe care şade de mii de ani (statuetă de bazalt)

Desenul înfăţişează un preot deghizat pentru a-l reprezenta pe Enki, zeul înţelepciunii, în cadrul unei ceremonii religioase

să-ţi închipui pentru o clipă că trăieşti, acum mai bine de 4 000 de ani, într-una dintre cetăţile sumeriene. Dacă, aşa cum ai văzut, strămoşii tăi avuseseră nevoie de 891 semne pentru a-şi putea transmite gîndurile prin scris, în epoca de care vorbim acum oamenii se mulţumeau cu circa 300, ceea ce constituia, recunoaşte, un progres.

Şcoala era o încăpere mijlocie, cu cîteva rînduri de bănci făcute din chirpic, pe fiecare bancă putînd să stea pînă la patru elevi. Din loc în loc, lîngă bănci, se afla cîte un hîrdău de pămînt ars. În hîrdaiele

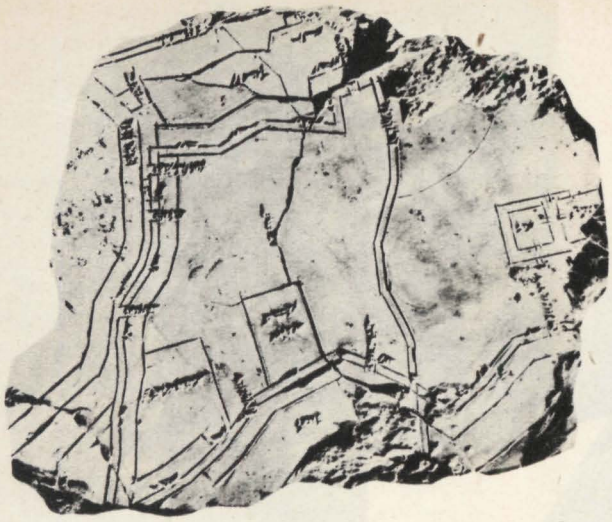

Planul cetății Nippur, găsit pe o tăbliță de lut

astea, sub cîrpe umede, se păstra lutul din care fiecare elev își făcea singur tăblița în formă de pîinișoară pe care avea să-și scrie lecțiile, apăsînd capătul unei trestii pe lutul moale și învîrtind în mîini pîinișoara, pentru a imprima cele cinci poziții ale cuneiformelor. Școala se numea « casa tăblițelor », directorul — « părintele casei tăblițelor », profesorul — « fratele cel mare », iar elevii — « feciorii casei tăblițelor ». Ai putea crede că într-o asemenea « familie » învățătura era o plăcere și mai că te-ai împăca și cu cele 300 semne pe care le-ai avea de învățat... Ascultă atunci dialogul acesta, scris acum 4 000 de ani pe o tăbliță de lut. « Fratele cel mare » îl întreabă pe un « fecior al casei tăblițelor » :

— Fecior al casei tăbliţelor, unde te-ai dus din cea mai fragedă vîrstă ?

— M-am dus la casa tăbliţelor.

— Ce-ai făcut la casa tăbliţelor ?

— Mi-am spus tăbliţa pe de rost, mi-am luat gustarea, mi-am pregătit o altă tăbliţă, am acoperit-o cu semne, am isprăvit; apoi mi s-a arătat ce am de învăţat pe dinafară şi după-amiază mi s-a dat lecţia de scris. La capătul orelor de clasă am plecat acasă, am intrat şi l-am găsit pe tata şezînd. I-am povestit ce-am de scris, i-am spus pe dinafară tăbliţa şi tata a fost încîntat... Dacă m-am deşteptat în zori de zi, m-am întors către mama şi i-am spus: « Dă-mi gustarea, trebuie să plec la casa tăbliţelor ». Mama mi-a dat două pîinişoare şi am pornit; mama mi-a dat două pîinişoare şi m-am dus la casa tăbliţelor. La casa tăbliţelor, maimarele de rînd mi-a spus: « De ce ai întîrziat ? » Înspăimîntat şi cu inima bătînd, am ieşit înaintea lui şi m-am plecat respectuos.

Dar respectul nu prea pare să-i fi folosit bietului elev, care a fost biciuit, întîi pentru că s-a ridicat în

Elevul sumerian scria cu beţişorul de trestie pe o pîinişoară de lut

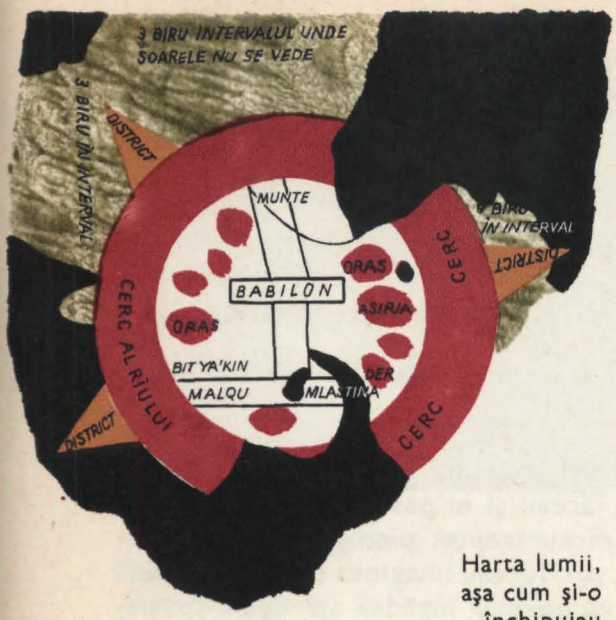

Harta lumii, așa cum și-o închipuiau babilonienii

Regele Ur-Nammu, cel dintîi legiuitor cunoscut al omenirii

picioare în clasă, apoi pentru că a sporovăit și, în sfîrșit, pentru că « fratele cel mare » a găsit că nu-și scrisese destul de bine lecția... După cum vezi, viața din « casa tăbliţelor » nu trebuie să fi fost tocmai plăcută. Un proverb spunea că pentru a ajunge scrib se cuvine să te trezești o dată cu soarele, iar școala dura toată ziua. Învățămîntul se baza încă mult pe memorie, elevii trebuind să scrie și să învețe pe de rost tot felul de liste nesfîrșite cuprinzînd nume de copaci, de animale, de pietre, de orașe și de sate, nimeni necerîndu-le să gîndească. Lungimile se măsurau cu « degetul » și cu « cotul », greutățile cu « încărcătura » pe care o putea duce un om sau un animal. Problemele pe care ar fi trebuit să le rezolvi sunau cam așa:

Fie un dreptunghi. Am înmulțit latura scurtă cu latura lungă; așa i-am aflat suprafața. Am adunat latura scurtă, latura lungă și suprafața, totalul e 9. Cît au latura scurtă, latura lungă și suprafața ?

Tot la « casa tăbliţelor » ai fi învățat să ridici planurile cetăților, și o tăbliță de lut ne păstrează planul — dintr-o epocă mai tîrzie — al unei faimoase cetăți, Nippur, pe care arheologii l-au găsit reproducînd întocmai cetatea pe care au dezvelit-o. În schimb, harta lumii, găsită pe o altă tăbliță, te-ar face să zîmbești, de bună seamă, văzînd că lumea se reducea pentru babilonieni la un disc în mijlocul căruia se afla Babilonul, înconjurat doar de alte cîteva localități. În mod ciudat, un triunghi așezat la nord înfățișează « Țara unde soarele nu se vede », ceea ce te-ar putea face să crezi că babilonienii auziseră cîte ceva despre noaptea polară... Cu ciudata lor scriere cuneiformă,

scribii regelui Ur-Nammu au scris acum 4.000 de ani cele mai vechi legi ale omenirii, pentru ca *orfanul să nu ajungă prada bogatului, văduva prada celui puternic*. . . Şi, totuşi, aceste legi, ca şi cele ce le-au urmat (printre care celebrul cod al lui Hamurabi) n-au uşurat prea mult traiul nevoiaşilor dintre Tigru şi Eufrat, a căror veche durere a fost eternizată de un scrib pe o tăbliţă ajunsă pînă la noi:

Săracul, mai bine mort decît viu:
Dacă are pîine, n-are sare;
Dacă are sare, n-are pîine;
Dacă are carne, n-are miel;
Dacă are-un miel, nu are carne. . .

Nu-i de mirare, deci, că săracii se răsculau cînd le ajungea cuţitul la os. Un alt scrib notează chiar că *nu toate casele sărace-s supuse deopotrivă*, ceea ce pare să fi ajuns un proverb . . .

În aceeaşi vreme, pe malurile Nilului...

alţi oameni, vorbind o altă limbă, făceau şi ei pasul hotărîtor, simplificau treptat pictogramele care reproduceau imaginea obiectelor, pînă a nu mai îngădui azi decît specialiştilor să ghicească ceea ce reprezentau la origine. În vechile morminte de la Negadah şi Abydos au

Din imaginile acestea pictografice de pe cilindrii de piatră ai Egiptului pre-faraonic derivă scrierea hieroglifică

Acest act de autovînzare în sclavie e redactat cu ajutorul scrierii demotice

fost descoperiți fie unii cilindri de piatră, fie amprentele lor pe dopurile de lut ce astupau felurite vase, iar imaginile de pe acești cilindri-peceți nu reprezintă altceva decît scrierea pictografică a vechilor egipteni, din care avea să provină celebra scriere hieroglifică. Privește cum a evoluat, de pildă, semnul care înfățișa în scrierea egipteană omul. Evoluția diferită a scrierilor egipteană și sumeriană se explică prin faptul că egiptenii aveau de-a face cu un alt material, piatra — care se găsea din abundență în Egipt — ca și prin « varianta » rebusurilor la care s-au oprit. Într-adevăr, dacă sumerienii scriau prin silabe, deoarece, așa cum ai văzut, limba lor era îndeosebi monosilabică, vechii egipteni scriau prin cuvinte. Imaginea unui taur, pentru a lua un exemplu, se citea taur. Dar cum sistemul rebusurilor pare să fi fost cel dintîi pe care oamenii l-au descoperit după pictografie — și cum egiptenii nu obișnuiau să însemne decît consoanele — scribii lor au folosit imaginea unui obiect sau a unei ființe nu numai pentru desemnarea acestora, ci și pentru exprimarea consoanelor pe care cuvîntul respectiv le cuprindea. Mai simplu spus, desenul unei oale putea să închipuie cuvîntul *oală*, dar și consoanele *nv*, cuprinse în cuvîntul egiptean tradus prin românescul oală. Firește, un asemenea sistem de scriere era și el destul de imprecis, *nv* putînd însemna — dacă încercăm să găsim niște echivalente în limba noastră — și *navă*, și *Neva* și *nevoie*. Pentru a preciza despre care dintre toate aceste cuvinte e vorba, scribul egiptean avea la dispoziție o serie de alte semne, numite « determinative », pe care le desena la sfîrșitul cuvintelor. Pentru *navă*, punea după *nv* semnul 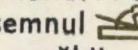 precizînd că e vorba de corăbii, pentru *Neva* adăuga semnul 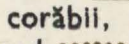 care determina lichidele, pentru *nevoie*, semnul indicînd noțiunile abstracte. Pentru menționarea pluralului se trăgeau

Evoluția semnului « om ». Cine ar mai putea recunoaște în ultimul semn desenul originar?

Hieroglife . .

trei linii sub cuvîntul respectiv şi, în fond, cititorului i se acorda dreptul de a se mai lămuri şi din context. . .

În sfîrşit, deoarece existau în limba egipteană şi unele cuvinte foarte scurte, cuprinzînd o singură consoană, existau şi nişte semne anume, 24 cu totul, cu ajutorul cărora se puteau exprima toate consoanele graiului vorbit. Aceste semne erau, deci, nişte *litere* în adevăratul înţeles al cuvîntului şi, ţinînd seama de faptul că egiptenii nu notau vocalele, s-ar fi putut însemna cu ele orice cuvînt. O asemenea simplificare, însă, n-a ispitit niciodată vreun scrib — mai bine zis, nu i-a trecut niciodată prin minte — şi avea să curgă « multă apă pe Nil » pînă ce scrierea alfabetică să-şi dovedească

Modestul « semn » al scribului

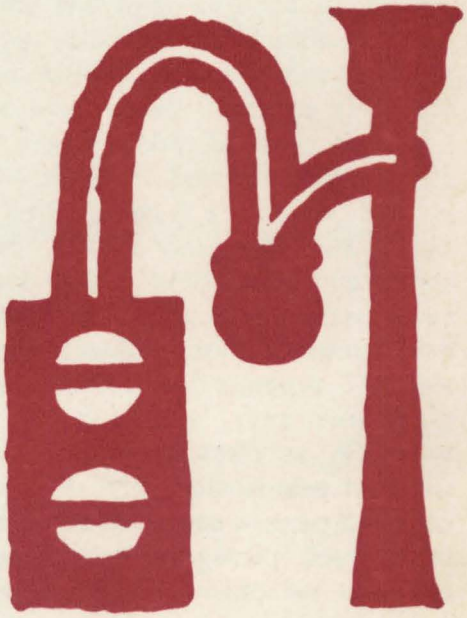

superioritatea asupra greoiului sistem al vechilor amatori de rebusuri din Egiptul faraonic.
Şi, totuşi, cu tehnica aceasta a rebusurilor a fost scrisă şi în Egipt o literatură de bună calitate, s-au făcut progrese deosebite în arhitectură, medicină, astronomie şi matematică ; pe toate le datorăm muncii anonime a scribilor. Singura « semnătură » pe care o putem pune sub uriaşa muncă de care a fost nevoie pentru a se crea şi dezvolta numeroasele genuri ale literaturii, alături de importante domenii ale cunoaşterii ştiinţifice, este modestul « semn » al scribului, înfăţişînd pensula de trestie, vasul cu apă şi paleta cu două « călimări », pentru cerneală neagră şi roşie, de care zi cu zi s-au slujit

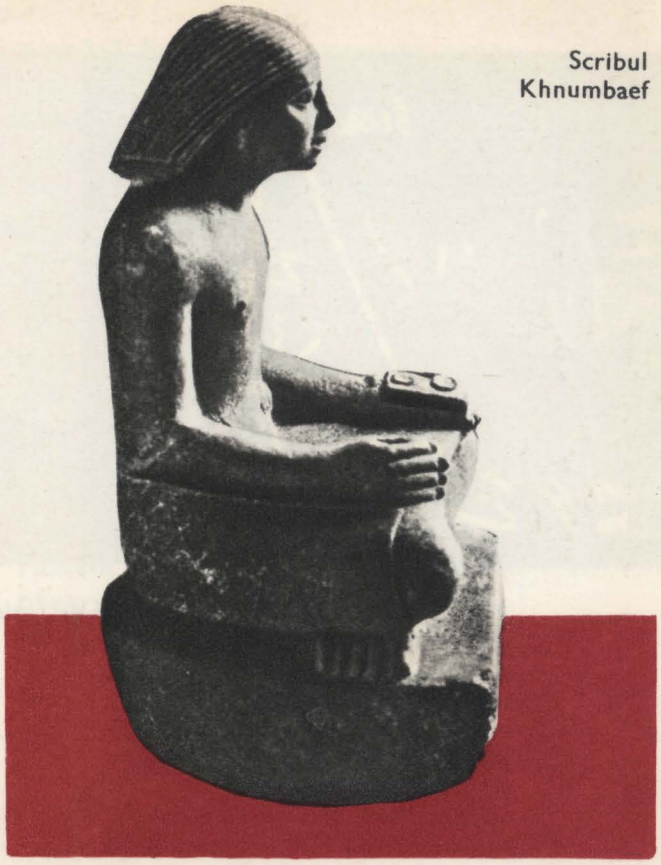

Scribul Khnumbaef

Un atelier de scribi

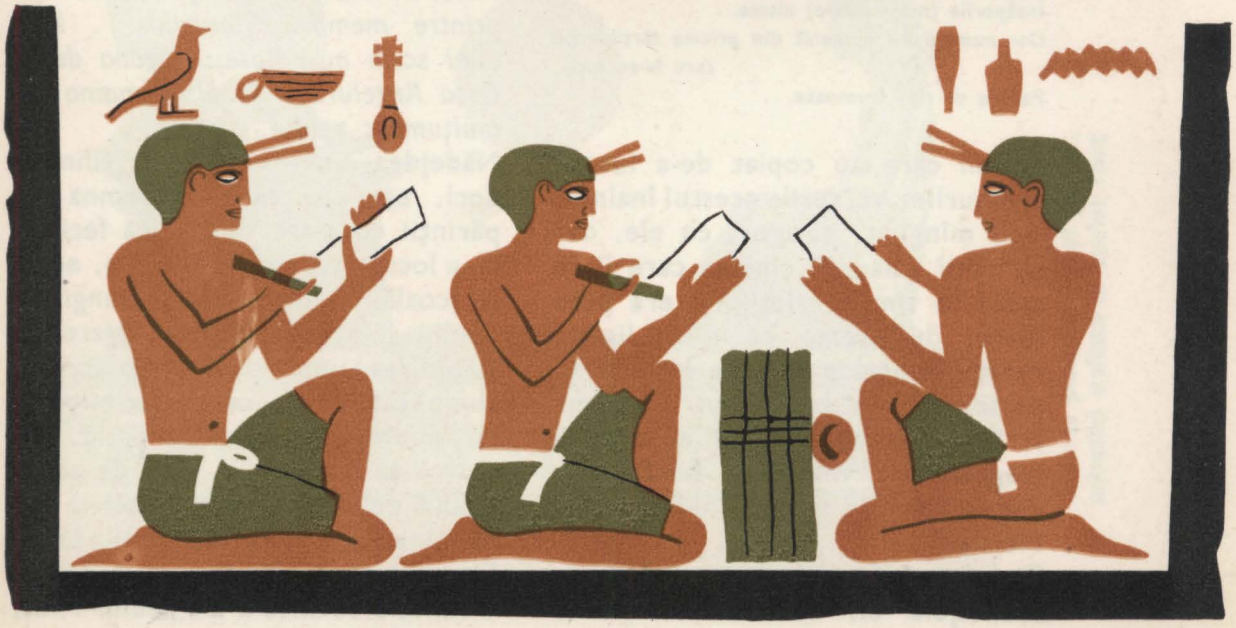

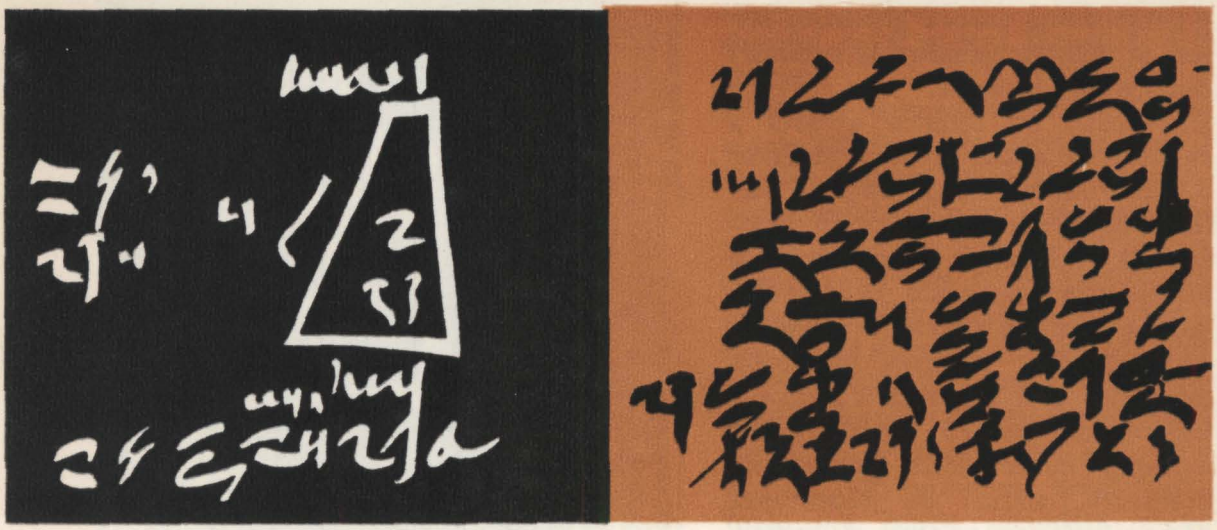

O problemă egipteană: calcularea volumului unui trunchi de piramidă

Aceşti scribi învăţaţi...
Li-i numele statornicit pe veci,
Măcar că ei s-au dus,
Măcar că li s-a încheiat vremea vieţii
Şi că urmaşii i-au uitat.
Nu şi-au durat piramide de aramă
Nici stele (coloane cu inscripţii) **de fier...**
Stelele li-s năpădite de nisip,
Încăperile (mormintele) **uitate.**
Dar numele li-i pomenit din pricina cărţilor pe care le-au scris,
Pentru că sînt frumoase...

Scribii care au copiat de-a lungul vremurilor versurile acestui înaintaş s-au mîngîiat, desigur, cu ele, dar cu toţii ştiau că cinstea care li se arăta în timpul vieţii nu era prea mare, de vreme ce — în listele recensămintelor care se întocmeau periodic în vechiul Egipt — tagma scribilor venea la rînd abia după magazioneri, măcelari, bucătari şi degustători de vinuri, înaintea bărbierilor...

Fără îndoială, meseria de scrib avea avantajele ei, cu care scribii se mîndreau: *Nu-i pe lume slujbă fără mai mari, în afara slujbei scribului; el e cel ce porunceşte.* Sau: *Scribul e scutit de corvezi; el porunceşte... Oare nu porţi paleta* (de scrib)*? Ea te deosebeşte de cel ce mînuieşte vîsla... Scribul ajunge să ia loc printre membrii Sfaturilor... Nici unui scrib nu-i lipseşte hrana de la Casa Regelui... Tatăl şi mama lui mulţumesc zeului.*

Nădejdea unei vieţi mai tihnite, deci, era cea care-i îndemna pe părinţii cu stare să-şi ducă feciorii la « locul învăţării cărţilor », adică la şcoală, în ciuda anilor lungi de studiu şi a dificultăţilor legate de stăpînirea unui sistem de scriere complicată, care cerea scribilor şi un neobişnuit talent artistic. Încearcă să scrii ca un elev de acum 4-5000 de ani şi ai să vezi dacă-ţi mai dă mîna să te plîngi de lecţiile tale! Elevul egiptean învăţa să cunoască « sfintele cuvinte » ale zeului Thot,

adică hieroglifele, învăţa să socotească, şi studia apoi legile, formularele de corespondenţă administrativă şi unele discipline ştiinţifice. Măsura, ca şi elevul sumerian, cu « cotul », ale cărui subdiviziuni erau două « palme », şase « mîini » şi 24 « degete ». Cotul obişnuit avea 0,450 m, dar cotul « regesc », folosit în administraţia regală, 0,525 m. . . Problemele date spre rezolvare elevilor erau de ordin practic : *să se calculeze de cîte cărămizi e nevoie pentru a se ridica o rampă de o anumită dimensiune; de cîţi oameni e nevoie pentru a se tîrî un stîlp de piatră (obelisc) de* 110 *coţi* (57,20 m) *de la carieră şi pînă în capitală; cum se poate ridica un colos înalt de* 30 *coţi* (15,60 m) *şi lat de* 20 (10,40 m)? Şcolile erau întreţinute de faraoni, fie pe lîngă temple, fie chiar la curtea regală şi ţineau de maimarele « Staulului Regesc al Învăţămîntului », un fel de ministru al Educaţiei. Elevii scriau mai întîi pe cioburi de vase, pe aşchii de piatră sau pe tăbliţe de lemn, acoperite cu ştuc (amestec de ipsos, praf de piatră şi clei), care puteau fi spălate şi scrise din nou. « Caietele » elevilor, găsite de arheologi printre ruinele vechilor cetăţi, sînt pline de observaţiile şi corecturile profesorilor, care nu încetau să-şi îndemne

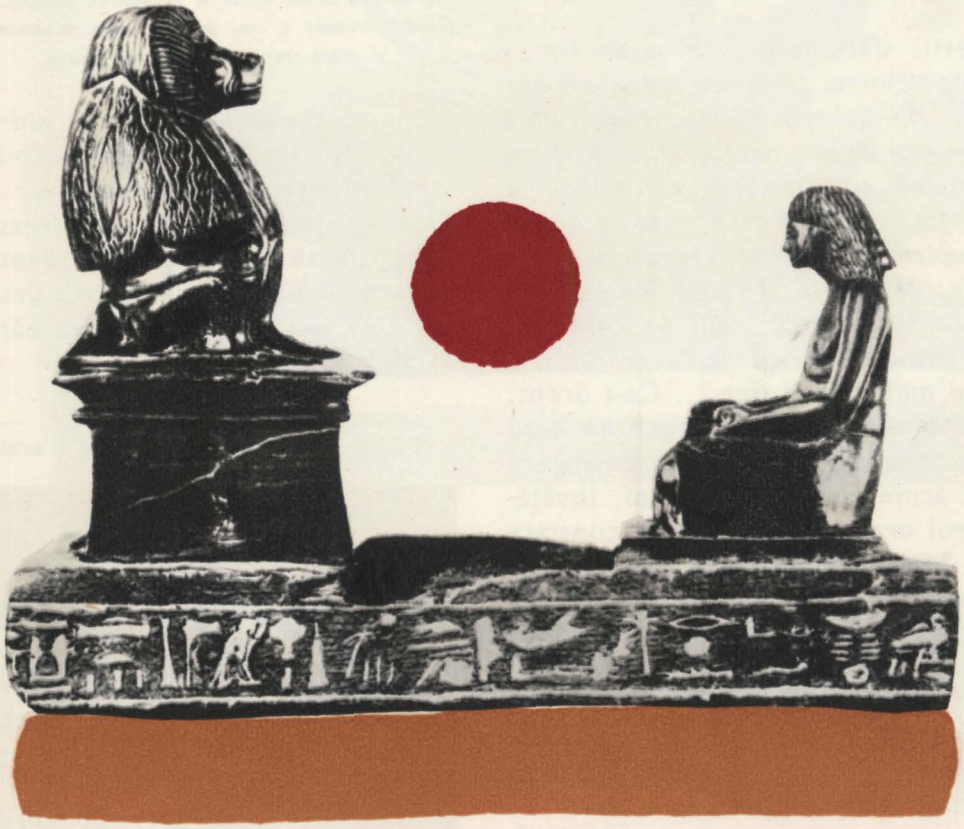

Scrib la picioarele unui pavian, animalul «sfînt» al zeului Thot

Scribilor acestora li se dictează în sec. XVII î.e.n.

elevii, sfătuindu-i cam aşa: *Dăruieşte-ţi inima ştiinţei şi iubeşte-o aşa cum îţi iubeşti mama, căci nimic nu-i mai de preţ decît ştiinţa.* Singura fericire adevărată e *să aduni cu dragoste sulurile ziua şi să le citeşti noaptea. Nu-ţi pierde vremea cu dorinţele, că ai s-o sfîrşeşti rău. Lasă-ţi gura să citească sulul pe care-l ţii în mînă, ia pildă de la cei ce ştiu mai multe decît tine. . .* Ce-i drept, asemenea sfaturi înţelepte nu erau întotdeauna ascultate de ştrengarii de acum cîteva mii de ani. Învăţătorul era atunci nevoit să constate că *băieţii au un spate şi el ascultă dacă e lovit. . . căci elevii au urechile la spate.* Se pare că pînă şi elevii împărtăşeau părerea învăţătorilor de acest soi de vreme ce unul dintre ei îi scrie cu recunoştinţă fostului său dascăl: *Mi-ai tras destule la spate şi lecţiile tale mi-au pătruns în urechi. . .*

Atunci cînd nu mai exista primejdia de a prăpădi materialul, elevul primea un sul de papirus — vestita plantă din Delta Nilului din fibrele căreia se prepara « hîrtia » cea mai preţuită în antichitate — şi i se dădea să copieze o operă celebră şi iubită, ca « Povestea Naufragiatului » (cea dintîi versiune cunoscută a basmului lui Simbad Marinarul), ca « Povestea Cenuşăresei », din care nu lipsea episodul pierderii condurului, sau ca « Înţelepciunea lui Ptahotep », scrisă acum vreo 4400 de ani:

Nu-ţi umfla inima din pricina celor pe care le ştii:
Învaţă de la neştiutor şi de la cel învăţat.
Arta nu cunoaşte margini;
Nu se află artist ajuns la împlinirea deplină.
Gîndul frumos e mai ascuns decît nestemata;
Îl afli în mîna slujnicei ce sfarmă bobul.

Nenumărate dintre statuile ajunse la noi îţi arată chipurile scribilor egipteni, şezînd « turceşte », cu privirea aţintită înainte şi cu dreapta pregătită să poarte pensula pentru a însemna, pe sulul de papirus desfăşurat pe genunchi, tot ceea ce părea vrednic de amintire.

Ostracon cu scriere hieratică

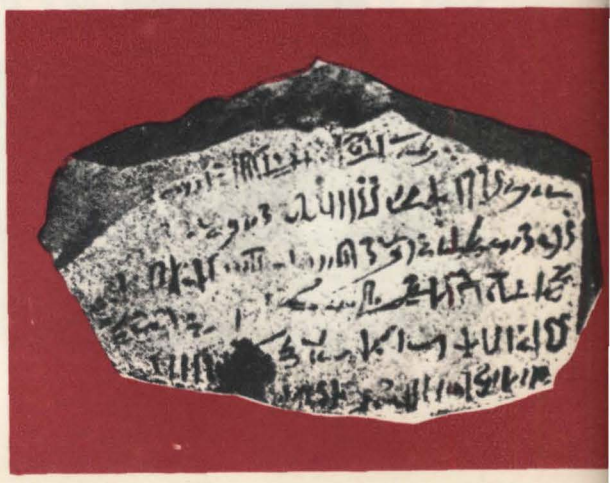

Una dintre cele mai frumoase statui
înfăţişînd un scrib (muzeul Luvru)

« Arta nu cunoaşte margini, căci nu se
află artist ajuns la împlinirea deplină »

Inscripţia regelui Arara e redactată cu ajutorul ciudatelor hieroglife hittite

O scriere ciudată, printre altele...

Deşi istoricii şi lingviştii nu s-au pus încă de acord cu privire la vremea cînd trebuie plasată apariţia ei, e cazul să zăbovim o clipă şi asupra scrierii ciudate a unui popor care a jucat rolul de trăsătură de unire între civilizaţiile bătrîne ale Orientului şi tînăra civilizaţie greacă: hittiţii.

E vorba despre nişte triburi indo-europene, care au năvălit către începutul mileniului II î.e.n. peste populaţiile din Asia Mică ce-şi ziceau *hatti* şi care locuiau partea de răsărit a podişului Anatoliei, în bucla fluviului Halys (Kisil Irmak, din Turcia de azi). Aceşti indo-europeni vorbeau limba *nesită*, dar şi-au însuşit numele de hittiţi de la populaţiile pe care le-au învins, aşa cum aveau să împrumute scrierea cuneiformă de la asirieni.

Totodată însă, poate sub influenţa scrierii egiptene sau cretane, despre care vom vorbi îndată, hittiţii au întrebuinţat şi o scriere originală, semiideografică şi semifonetică, ce apare pe monumente, pe peceţi şi pe scrisorile lor, redactate pe foi de plumb. Scrierea aceasta s-ar fi ivit, după unii cercetători, abia în sec. XIV î.e.n., în vreme ce alţii, socotind că nu se poate admite născocirea unui sistem atît de greoi ca cel al ideogramelor atunci cînd o scriere silabică mai perfecţionată era deja răspîndită (cuneiformele), înclină să atribuie scrierii hittite o

Stînd pe genunchii mamei sau doicii sale, prinţul hittit Tarhumpia ne arată călimara, condeiul cu care scrie pe tăbliţa-caiet prevăzută cu încuietoare, precum şi şoimul cu care se joacă

vechime mai mare, plasîndu-i origina în mileniul III sau chiar IV. Oricum ar fi, ceea ce ne interesează acum e că în ruinele fostei capitale a țării hattilor, Hattușaș (actualmente Bogaz-Köi din Turcia, la 120 km est de Ankara), au fost descoperite arhivele regale și o bibliotecă alcătuită din mii de tăbliță, cuprinzînd și dicționare trilingve sumeriene-akadiene-hittite, care l-au ajutat pe savantul ceh B. Hrozny să descifreze limba hittită. Din păcate, hittiții au scris mai ales cu cerneală pe tăbliță de lemn acoperite cu pînză albită (căci scribul poartă în limba hittită numele de « scrib pe lemn » chiar mai tîrziu, atunci cînd imprima cu o trestie semne cuneiforme în argila moale),

În această scrisoare, gravată pe o foaie de plumb, literele cursive nu izbutesc să alunge cu totul pictogramele (un leu, un iepure)

ceea ce explică faptul că cea mai mare parte a literaturii hittite n-a putut ajunge pînă la noi, sau că nu posedăm — după părerea celor ce înclină pentru atribuirea unei vechimi apreciabile scrierii hittite — documente din mileniul al treilea. Textele hittite sînt scrise în bustrophedon (de la cuvintele grecești *bous*, bou, și *strephein*, a întoarce), adică amintesc de mersul boilor la plug — un rînd de la stînga la dreapta, următorul de la dreapta la stînga — și sînt redactate atît cu ajutorul unei scrieri hieroglifice propriu-zise, cît și cu una cursivă.

Un important număr dintre tăblițele găsite la Hattușaș cuprind legende mitologice care, deși împrumutate de la babilonieni, au fost adaptate de hittiți și modificate cu totul. Ele prevestesc pe alocuri în chip izbitor mitologia grecească (așa cum avea s-o fixeze poetul grec Hesiod) și, ca atare, prezintă un interes deosebit pentru istoria culturii, după cum legile hittite marchează un moment important în istoria civilizației: sînt cele dintîi care fac distincția dintre uciderea cu premeditare și cea din imprudență. *Și judecata sîngelui e așa. Cel ce varsă sînge pățește ceea ce stăpînul sîngelui* (cu alte cuvinte, ruda cea mai apropiată a victimei) *hotărăște. Dacă zice: se cuvine să moară, va muri. Dacă zice: se cuvine să despăgubească, va despăgubi. Regele nu are a se amesteca.* Pe de altă parte, codul Țării lui Hatti cuprinde o dispoziție uluitoare, ca aceasta: *Dacă un om liber dă foc casei cuiva, e silit s-o reclădească.*

Nu datorează nimic pentru persoanele, obiectele sau animalele care au pierit . . .

În sfîrşit, trebuie pomenit un document unic, cele peste o mie de rînduri alcătuind « Tratatul hipologic » al lui Kikkulli, care se ocupă de antrenamentul cailor, de alcătuirea raţiilor, de lungimea pe care o pot avea etapele, de înhămarea şi dresarea cailor. Includerea acestui text în arhiva regală dovedeşte importanţa pe care o luaseră cavaleria şi carele de luptă trase de cai în cel de al doilea mileniu dinaintea erei noastre, precum şi interesul plin de admiraţie pe care-l stîrnea calul, care înlocuise de curînd măgarul în efectivul armatelor. Episodul « calului troian » din Iliada, situat în timp cam în aceeaşi epocă, arată o dată mai mult că lumea încă nu se obişnuise cu cel ce avea să devină « cel mai nobil prieten al omului ».

Viforul hicsos

Dar, dacă am vorbit despre rolul calului, e pentru că şi istoria lui are legături cu povestea pe care am început să ţi-o spun. Căci între începutul celui de al doilea mileniu dinaintea erei noastre şi secolul al XV-lea, Egiptul a avut de pătimit de pe urma năvălirii şi dominaţiei unor păstori nomazi (*hicsoşi*, în limba egipteană). Aceşti *călăreţi* porniţi din Asia Mică nu erau un popor, ci o uniune de triburi şi seminţii

diferite, printre care semiţii şi hittiţii jucau un rol de seamă. Presaţi de la răsărit şi de la apus, împinşi către sud, hicsoşii au pornit ca o vijelie, i-au tîrît cu ei pe amoriţii din Siria şi pe cananeenii din ceea ce avea să se numească mai tîrziu Palestina — printre care se aflau, de bună seamă, şi urmaşii legendarului Abraham, aşa-numiţii *habiru* porniţi mai demult din cetatea sumeriană Ur şi pătrunşi în Canaanul pe care-l considerau « pămîntul făgăduinţei » — au străbătut peninsula Sinai şi au cotropit Delta Nilului, de unde egiptenii nu i-au putut izgoni decît în urma unor lupte grele şi după aproape cinci secole

Priveşte cu atenţie această statuie de tradiţie egipteană: pe ea se află săpată o inscripţie redactată cu ajutorul celui mai vechi alfabet cunoscut pînă azi

de subjugare. Am ţinut să-ţi amintesc această frămîntată perioadă a istoriei vechiului Egipt pentru că, după cum vei vedea, ea reprezintă un moment de însemnătate hotărîtoare în povestea alfabetului.

O mlădiţă firavă...

O expediţie arheologică, una printre multe altele, a cercetat în anul 1905 ruinele templului pe care egiptenii îl ridicaseră în peninsula Sinai zeiţei lor Hathor, precum şi vechile mine de aramă pe care tot ei le deschiseseră aici. Expediţia nu-şi propunea să revoluţioneze ştiinţa şi nici unul dintre membrii ei nu năzuia la mai mult decît la găsirea unor noi elemente privitoare la exploatarea minelor de către egipteni. Cînd colo, spre marea lor mirare, cercetătorii au descoperit în ruinele templului unele statui de tradiţie egipteană, dar mult mai grosolane, purtînd inscripţii asemănătoare cu cele egiptene, dar deosebite. Astfel de inscripţii au fost apoi găsite şi în minele de aramă.

Cercetările aveau să arate că întîmplarea făcuse să se descopere *cea dintîi scriere alfabetică* pînă azi cunoscută, cea dintîi scriere care folosea *litere*, adică semne anume pentru notarea fiecărui sunet al limbii, şi nu semne pentru cuvinte sau pentru silabe.

Uriaşul pas înainte pe anevoiosul drum al fixării prin scriere a graiului omenesc, pe care-l reprezintă

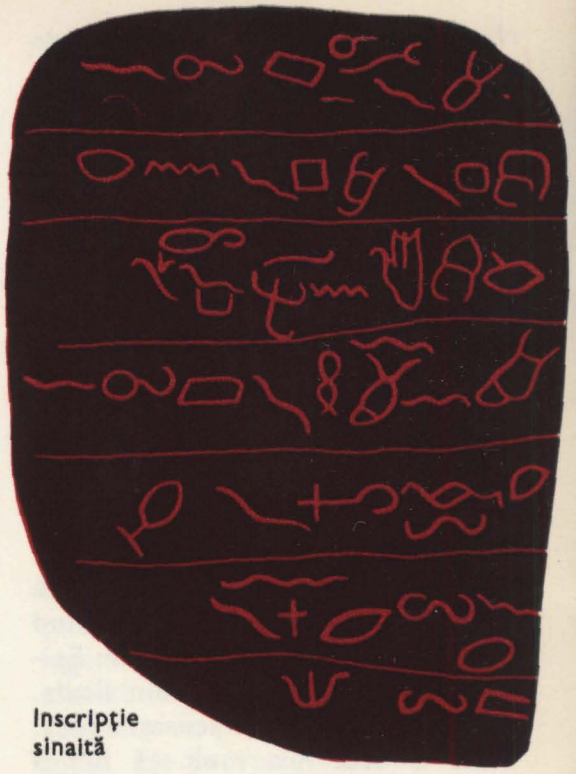

Inscripţie sinaită

alfabetul din peninsula Sinai, a fost interpretat în chip şi fel, cele mai fantastice ipoteze şi-au făcut drum, şi puţin a lipsit să se considere că o putere supranaturală scrijelise primele litere cunoscute de omenire. Tot aşa procedaseră sumerienii atribuind cuneiformele zeului Nebo, sau egiptenii punînd hieroglifele pe seama zeului Thot.

De fapt, firește, lucrurile au decurs fără « intervenţii divine », căci omul nu a născocit numai zei, ci a realizat treptat cuceriri pe care nici zeii — închipuiţi atunci cînd omul era slab şi neajutorat — nu le-ar fi putut visa. Aşa cum ai văzut, scribii egipteni erau în posesia a 24 de semne cu care ar fi fost în stare să însemne consoanele limbii egiptene, adică

— dat fiind că vocalele orișicum nu se scriau — orice cuvînt. Dar, împiedicați de tradiție, ei nu au renunțat la vechile, complicatele și « sfintele » lor rebusuri, nu și-au putut închipui măcar că se poate scrie altfel, mai simplu, reducînd cuvintele la sunetele ce intrau în alcătuirea lor. Nefiind prizonierii unui trecut rigid și nedezvoltîndu-se, pe de altă parte, în ambianța culturală strict legiferată a egiptenilor, scribii hicsoșilor au făcut pasul la care colegii lor de pe malurile Nilului nu se gîndiseră. Preluînd de la aceștia 26 de semne ale scrierii hieratice, au însemnat cu ele consoanele limbii semite, pe care o vorbeau, și care cuprindea două consoane în plus față de cele cunoscute în limba egipteană.
Dominația hicsoșilor a fost de prea scurtă durată pentru ca scrierea alfabetică, derivată din cea egipteană, să poată fi perfecționată, căci cinci secole nu reprezintă mai nimic în multimilenara poveste a alfabetului. Dar nu e mai puțin adevărat că inovația nu s-a limitat doar la cadrul peninsulei Sinai. Cam din perioada scrierii sinaite datează și trei inscripții botezate « pseudo-hieroglifice », în lipsa unui nume mai bun, descoperite tocmai în sudul Siriei, la Byblos, astfel că nu trebuie exclusă posibilitatea găsirii unor noi inscripții în stare să lămurească și mai bine împrejurările în care — pentru întîia oară în istoria omenirii — literele au slujit la notarea unui gînd omenesc.

Inscripția « pseudo-hieroglifică » descoperită la Byblos (Siria)

Fenicienii preiau ștafeta

Principiul marei inovații pe care o datorăm scribilor semiți folosiți de hicsoși nu s-a pierdut cu totul după izgonirea hicsoșilor din Egipt, de vreme ce-l regăsim în nordul Siriei în sec. XIV — la interval de numai trei sute de ani — de astă dată, însă, aplicat la scrierea cuneiformă. Săpăturile întreprinse la Raș-Șamra, pe locul vechii cetăți Ugarit, au scos la iveală un depozit de 74 de arme și unelte de bronz, ascunse toate la un loc. Cinci dintre aceste unelte erau niște securi, purtînd fiecare o inscripție cuneiformă *alfabetică:* « secure a marelui preot ».
Săpăturile au dezvelit apoi în vechea așezare feniciană o piață în care se

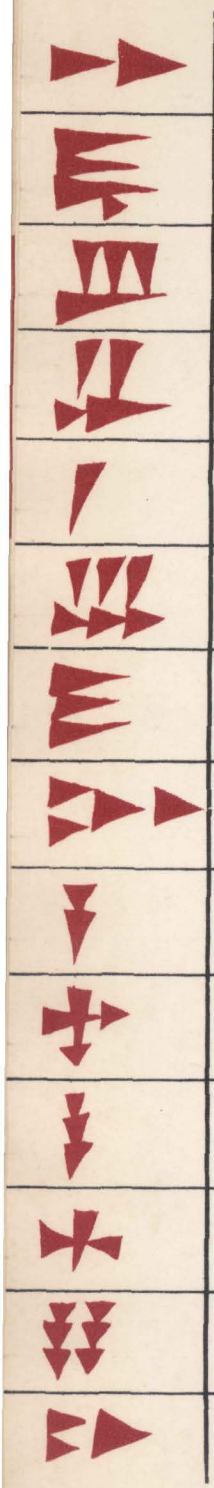

Alfabetul cuneiform de la Raş-Şamra (Ugarit)

afla o clădire frumoasă, cu ziduri de piatră. E vorba de fapt despre o curte interioară, înconjurată de încăperi destul de mari, podite cu lespezi de piatră. În fundul curţii se afla un puţ cu ghizduri de piatră, de lîngă care se deschidea o poartă. Un culoar pornea de aici pînă la scara ce ducea la etaj. Clădirea pare să fi adăpostit o şcoală a scribilor, pentru că în ruinele ei au fost descoperite tăbliţe pentru uzul şcolarilor, precum şi texte astrologice şi literare. Pentru transcrierea cu ajutorul cuneiformelor alfabetice a limbii vorbite la Ugarit — limbă apropiată de cea ebraică şi de feniciana clasică de mai tîrziu — erau utilizate 30 de semne, dintre care doar 28 reprezentau sunete diferite. Numeroase colofoane (de la grecescul *kolophon*, încheiere) — e vorba de rîndurile finale ale unei lucrări — ne arată numele celor cărora le datorăm importanta bibliotecă găsită şi care ne-a păstrat legendele şi miturile poporului din Ugarit. Iată textul unui astfel de colofon :

Scribul El-melek, Şibonitul, elev al lui Atn-prln, căpetenie a preoţilor, căpetenie a păstorilor, Şa'aitul. Niqmad (fiind) *rege la Ugarit, ocrotitor al Yrgb-ului, stăpîn peste Sermin.* Cam un secol avea să mai treacă pînă la moartea regelui fenician Ahiram, al cărui sarcofag poartă următoarea inscripţie, redactată, de astă dată, în limba feniciană clasică :

Itobaal, feciorul lui Ahiram, rege la Gebal, a făcut acest sarcofag pentru Ahiram, tatăl său, ca locuinţă pentru veşnicie. Şi dacă un rege printre

Stela regelui Meşa al Moabului

regi, sau un cîrmuitor printre cîrmuitori îşi ridică tabăra împotriva Gebalului şi dă peste acest sarcofag, sceptrul puterii îi va fi sfărîmat, scaunul domniei lui se va răsturna şi pacea va domni peste Gebal. Cît despre cel ce va şterge inscripţia aceasta, va fi dat pradă gurii Hadesului (lectura ultimului cuvînt e nesigură).

În acest al XII-lea secol dinaintea erei noastre scrierea feniciană era destul de răspîndită pentru a-i îngă-

dui unuia dintre « tehnicienii » care au supravegheat lucrările de construcţie a mormîntului, în care se afla sarcofagul lui Ahiram, să facă o rapidă însemnare (graffito) pe un perete. Limba ambelor inscripţii (a celei de pe sarcofag şi a graffitoului de pe perete) e feniciana clasică, al cărei alfabet numără doar 22 de litere, cu 8 mai puţin decît cel de la Ugarit. Alfabetul inscripţiei de pe sarcofagul lui Ahiram prezintă unele analogii cu alfabetul sinait, dar şi multe deosebiri.

Pentru a trasa drumul pe care se desfăşoară povestea alfabetului ne-am putea folosi de încă un document, de *Stela regelui Meşa*, care a domnit către 850 î.e.n. peste minuscula ţară Moab. Dar, dacă literele *stelei* sînt feniciene, limba inscripţiei e cea a moabiţilor, care se deosebea întrucîtva de feniciană. Şi dacă izolăm literele ce se deosebesc în *Stela lui Meşa* de cele ale alfabetului sinait şi le alăturăm inscripţiei de pe sarcofagul lui Ahiram, care se plasează în timp *între ele* şi ar fi putut constitui veriga de legătură care ne lipseşte, constatăm că ea nu ne apare drept intermediarul aşteptat. Unele dintre literele *Stelei lui Meşa* prefigurează mai degrabă caracterele scrierii ebraice.

Deoarece toate tipurile de scriere alfabetică despre care am vorbit pînă acum vădesc apropieri şi deosebiri totodată, nu putem trage oare concluzia că ele derivă dintr-un prototip mai vechi? E foarte probabil, dar tot ce se poate spune deocamdată cu siguranţă e că descoperirea sunetelor indicate prin anume semne aparţine scribilor egipteni şi că, după toate aparenţele, gruparea acestor sunete într-un alfabet care elimină ideogramele e opera scribilor unui popor care s-a aflat în strînse legături cu Egiptul. Acesta a fost cazul hicsoşilor, al

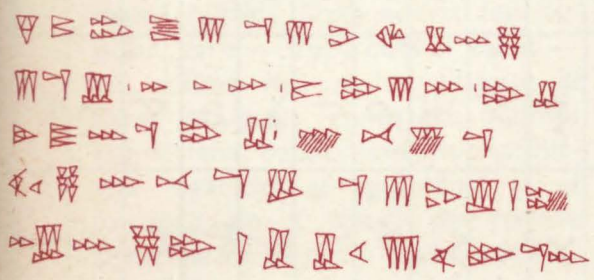

Colofonul scribului El-melek

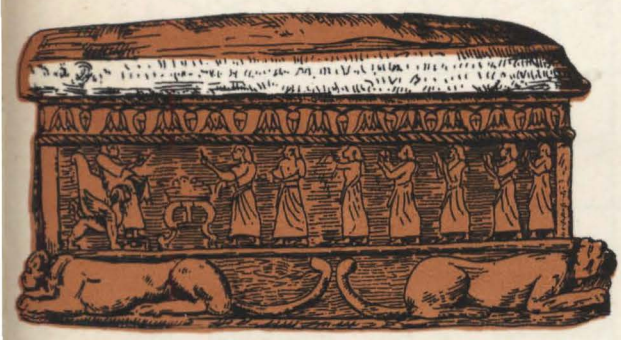

Sarcofagul regelui Ahiram

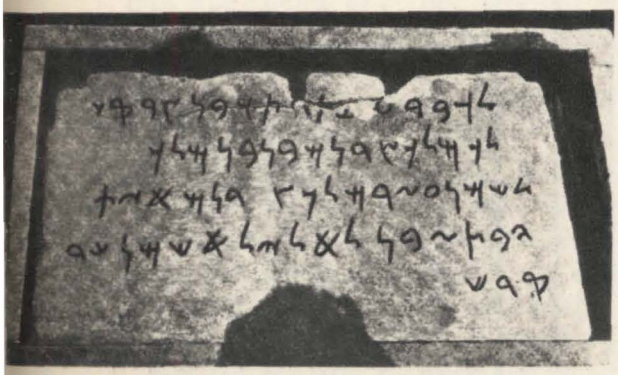

Inscripţie feniciană
din templul zeului Eşmun

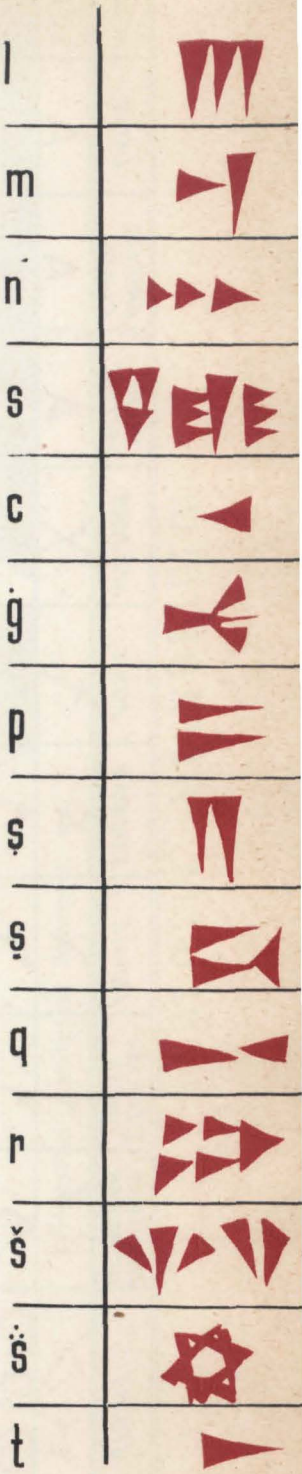

EVOLUȚIA ALFABETULUI

EGIPTEAN HIERATIC	SINAIT	SARCOFAGUL LUI AHIRAM	STELA LUI MEȘA	EBRAIC	SIDONIAN	PUNIC	NEO-PUNIC	VECHI GRECESC	GRECESC CLASIC	LATIN	ACTUAL
								A	A	A	A
									B	B	B
										C G	C, G
									Δ	D	D
										E	E
										F V	F. U. V. W. Y
											Z
										H	H
											(Th)
										I	I. J
										K	K
										L	L
										M	M
										N	N
										X	(X)
										O	O
										P	P
										M	(S)
										Q	Q
										R	R
										S	S
										T	T

populațiilor semite ce s-au folosit de alfabetul sinait. Inovația lor a fost preluată de semiții de nord și apoi de fenicieni. Dar oare numai acestora avem a le mulțumi pentru « prelucrarea » alfabetului, fără introducerea și răspîndirea căruia cultura noastră ar fi arătat, de bună seamă, altfel? Oare numai fenicienilor, care — după cum ai văzut — au utilizat mai multe alfabete și care, la Ugarit, cunoșteau 6 limbi (sumeriana, babiloniana, hurita, hittita, ugaritica și egipteana) și se foloseau de 5 tipuri de scriere (cuneiformă clasică și alfabetică, hieroglifică egipteană și hittită, precum și de scrierea cipriotă, derivată din cea cretană, despre care vom vorbi îndată)?

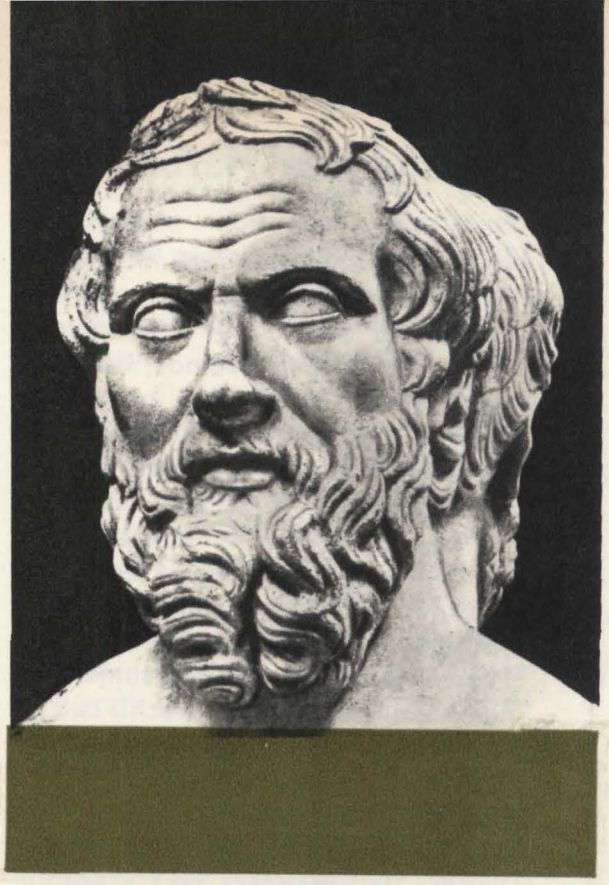

Ce spune „părintele istoriei"

În cartea a cincea a « Istoriilor » sale, părintele istoriei, bătrînul Herodot (sec. V î.e.n.), pomenește numele unui erou legendar, Kadmos din Theba, și al unei populații, Gephyreenii, care ar fi fost *de rasă feniciană și veniți cu Kadmos în țara care poartă astăzi numele de Beoția*, adică într-o regiune a Greciei. *Fenicienii despre care vorbesc*, urmează Herodot, *acești tovarăși ai lui Kadmos . . . au introdus în Grecia multe cunoștințe, și îndeosebi pe cea a caracterelor scrierii, pe care grecii, pe cîte mi se pare, nu o stăpîneau pînă atunci; ele au fost mai întîi caracterele folosite în toată Fenicia; apoi, cu vremea, atît pronunțarea cît și forma semnelor acestora s-a schimbat. Grecii care locuiau pe atunci în preajma lor* (a fenicienilor) *în cea mai mare parte a țărilor, erau ionieni* (grecii de pe coasta Asiei Mici); *ei au primit de la fenicieni alfabetul și s-au slujit de el, schimbîndu-l nițel; de altminteri n-au făcut vreodată greutăți — așa cum cerea dreptatea, de vreme ce fenicienii introduseseră literele acestea în Grecia — să le păstreze numele de « litere feniciene » . . . Am văzut eu însumi caractere cadmeene în templul lui Apollo de la Ismenos din Theba, în Beoția; ele sînt gravate pe trei tripiede și seamănă în cea mai mare parte cu caracterele ioniene.*

Herodot, « părintele istoriei », nu auzise nimic despre scrierea cretană

Ce nu ştia Herodot

Părintele istoriei e fără îndoială de bună credinţă atunci cînd afirmă că grecii nu au stăpînit « caracterele scrierii » pînă la Kadmos, deoarece nu numai Herodot, ci nimeni nu mai ştia că, înaintea « caracterelor cadmeene », alte caractere fuseseră întrebuinţate în Grecia continentală şi, mai ales, în insula Creta, misterioasa şi — pe vremea lui Herodot — aproape legendara ţară a regelui Minos. Herodot nu auzise vorbindu-se nici despre sumerieni, dar necunoaşterea străvechii culturi înflorită în « ţinutul dintre cele două fluvii » e parcă mai lesne de înţeles decît uitarea unor fapte petrecute în chiar patria lui. Ce se întîmplase, aşadar, în legendara ţară a regelui Minos, despre care — după 1500 de ani de strălucire — mai circulau în Grecia doar poveştile legate de faimosul arhitect Dedal, constructorul întortocheatelor galerii ale Labirintului în care se ascundea cumplitul Minotaur, monstrul jumătate om şi jumătate taur? Cum de s-a putut « pierde » scrierea cretană? Dar s-a pierdut ea oare într-adevăr?

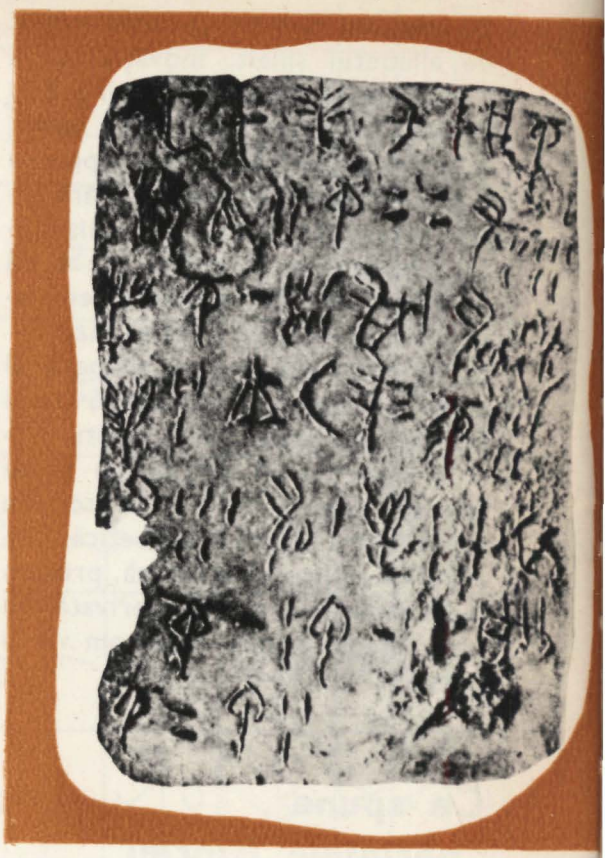

Scrierea lineară A îşi păstrează taina...

Discul de la Phaistos, prima încercare de « tipar » cu ajutorul unor caractere mobile de felul mărcilor de care se slujesc argintarii

Scrierea din insula regelui Minos

Acum patru mii de ani palate măreţe cu mai multe etaje, ale căror pereţi erau împodobiţi cu fresce,

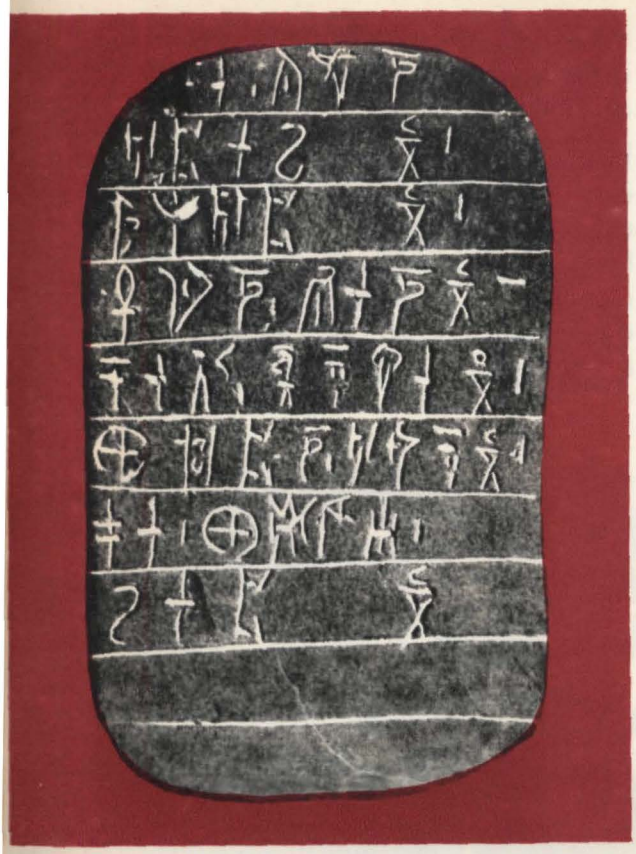

. . .în vreme ce scrierea lineară B a fost descifrată

se ridicau în insula Creta. Mărimea lor a dat naştere legendei labirintului (căci în sutele lor de încăperi te puteai, într-adevăr, rătăci) după cum înălţimea templelor din Babilon a dat naştere legendei Turnului Babel. Tot ce urmaşii nevolnici nu pot înţelege din măreţele realizări ale înaintaşilor, devine legendă. . . Nu ştim ce nume îşi dădea poporul care înălţase palatele din insula Creta — şi pe care Egiptenii îl numeau, pare-se, *keftiu* — dar ştim că triburile venite aici în vremea paleoliticului porniseră de pe coastele orientale ale Mediteranei, din Anatolia şi Siria de azi, aducînd cu ele influenţele culturilor sumeriană, semită şi protohittită (dinaintea năvălirii indo-europenilor), la care avea să se adauge curînd şi influenţa egipteană. Toate au fost însă asimilate şi, din sinteza lor — la care a contribuit şi aportul specific al triburilor respective — a provenit o cultură nouă, una dintre cele mai strălucite ale antichităţii.

Un disc de lut găsit la Phaestos şi purtînd pe ambele feţe nişte ideograme semănînd cu hieroglifele egiptene — importat, se pare, în Creta — arată o primă evoluţie a scrierii, după faza pictografică. Aceste ideograme (parcă întipărite cu ajutorul unor modele de felul mărcilor argintarilor), în număr de 91, apoi de 95, se simplifică treptat pe măsura răspîndirii scrierii, pentru ca acum 3600 ani să apară o primă scriere lineară, convenţional denumită A, ale cărei caractere se pretează la combinaţii variate de ordin fonetic. Dar acum 3400 de ani Creta e cucerită de triburile indo-europene ale aheilor, năvălind din Balcani, care şi-au impus cultura războinică — numită myceniană — şi au adaptat scrierea cretană lineară A, la arhaica limbă greacă pe care o vorbeau. Aşa a apărut scrierea lineară B, alcătuită din 88 de semne, cam jumătate dintre ele fiind comune cu cele ale linearului A, în vreme ce jumătatea cealaltă seamănă mai degrabă cu vechile ideograme. Faptul e explicabil dacă te gîndeşti că limba greacă se deosebea structural de graiul cretanilor, că semnele

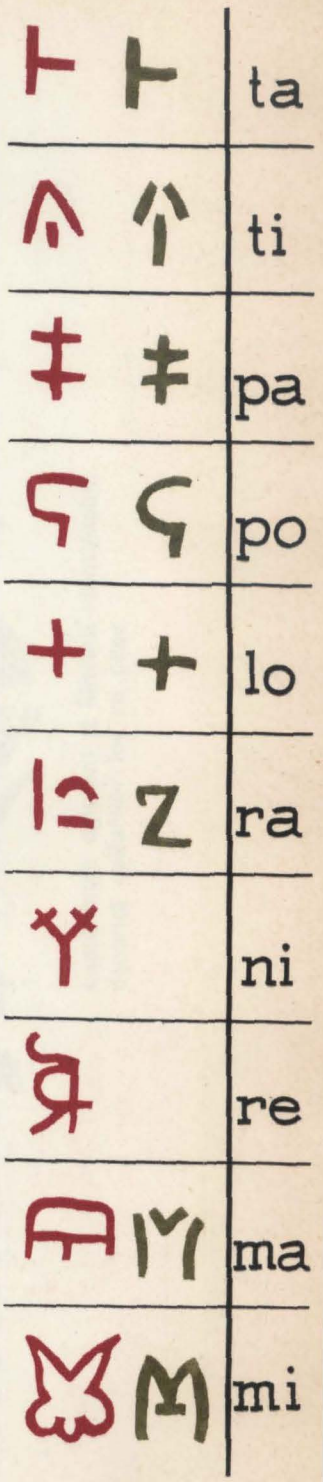

Semne silabice cretane, cipriote şi pronunţarea lor

linearului A nu o puteau transcrie şi că aheii au trebuit să apeleze şi la ideograme. Cu semnele linearului B a scris Ulysse ; firește, dacă ştia să scrie, ceea ce nu e sigur de loc. . . Pe baza scrierii lineare B a fost creată între sec. XV—XII î.e.n. vechea scriere din insula Cipru şi apoi scrierea cipriotă silabică (sec. VII—IV î.e.n.) cu care s-a scris aproape exclusiv dialectul cipriot. Caracterele linearului A şi cele ale linearului B desemnează silabe şi chiar vocale izolate. Un număr de semne reprezintă însă şi ideograme. Datorită eforturilor făcute de savanţii englezi Michael Ventris şi John Chadwick, urmaţi de Emmett L. Bennett şi Johannes Sundwall, scrierea lineară B a început a-şi dezvălui tainele, în vreme ce linearul A şi ideogramele mai vechi nu au putut fi încă descifrate. Unele contribuţii în acest domeniu au adus bulgarul Vladimir Georgiev, grecul N. Platon, românul A. Frenkian. Acum 3200 de ani Creta a fost din nou cucerită de triburile indoeuropene ale dorienilor, înrudiţi cu aheii, triburi aflate pe o treaptă culturală mult mai joasă şi care au distrus cultura myceniană, pricinuind pagube incalculabile şi marcînd un regres general, ce a curmat evoluţia scrierii. A urmat o perioadă întunecată de vreo trei sute de ani, din care ştirile lipsesc, pentru ca pe la anul 900 î.e.n. să apară în Grecia « literele cadmeene » şi nimeni să nu-şi mai amintească de semnele care le precedaseră în insula regelui Minos şi pe continent. Aşa s-a « pierdut » scrierea cretană.

O anchetă prin milenii trecute

Întorcîndu-ne acum la întrebarea pe care ne-am pus-o, şi căutînd să aflăm poporul căruia îi datorăm prelucrarea alfabetului, vom vedea că răspunsul lui Herodot cuprinde doar o parte din adevăr. Căci, departe de a fi un fenician, legendarul Kadmos

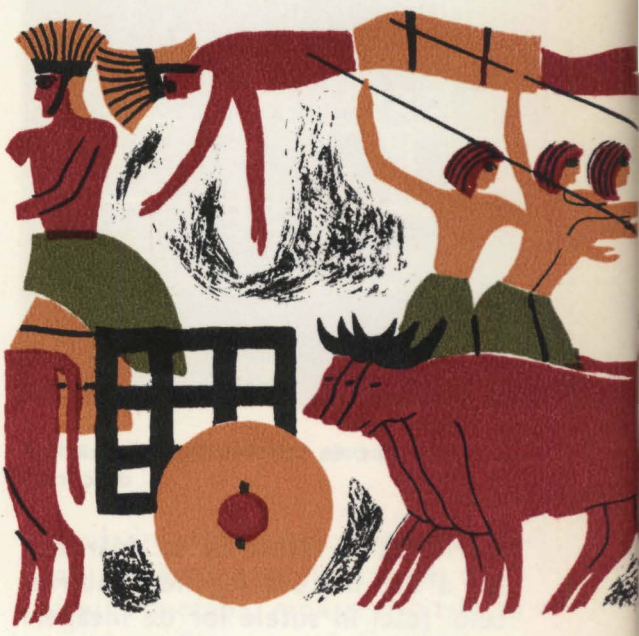

e un grec din Theba Beoţiei, care a primit porecla de « fenician » doar pentru că trăise o vreme în Fenicia. Au existat oare greci în Fenicia? Toţi arheologii sînt de acord că încă din sec. XVIII—XVII î.e.n. cretanii au intrat în nordul Siriei pe gura fluviului Oronte (Nahr-el-Asi, de azi) aducîndu-şi pe mare produsele. O legendă povestită de cronicarul grec Ioan Malalas păs-

trează de altfel amintirea colonizării acestei regiuni cu ciprioți, argieni și cretani, și nimic nu se opune să presupunem că negustorii cretani au adus cu ei și scrierea lineară A, contemporană cu alfabetul sinait. O tradiție păstrată de istoricul grec Diodor din Sicilia pretinde chiar că fenicienii au împrumutat literele de la cretani. La rîndul lor, influențele myceniene sînt detectabile peste

și atacurile venite de pe Marea Mediterană asupra Egiptului, atacuri ale unor populații pe care textele egiptene le numesc « popoare ale mării », populații egeene amestecate cu altele din Asia Mică, deplasate în urma căderii Troiei. Acum sosesc din Grecia, pe coastele răsăritene ale Mediteranei, filistinii — după numele cărora grecii vor boteza Canaanul, Palestina — și, cum

Luptă între egipteni și filistinii identificabili datorită coifurilor lor cu pene

trei, patru secole, ceea ce pledează pentru introducerea în Fenicia a scrierii lineare B, cam în vremea din care datează inscripția de pe sarcofagul regelui Ahiram.

Către sfîrșitul secolului al XII-lea se plasează uriașa mișcare a triburilor care avea să producă pustiitoarea invazie dorianã, luptele sfîrșite prin distrugerea Troiei — pe care le cunoaștem datorită *Iliadei* —

băștinașii nu-i mai văd cu ochi buni pe grecii care au încetat a fi pașnici, Kadmos și tovarășii săi vor fi siliți să se întoarcă în Grecia. Mai bine zis, o legendă păstrează amintirea întoarcerii în patrie a unor greci locuind de mult în Fenicia și porecliți de aceea « fenicieni », căci Kadmos nu reprezintă, firește, decît numele unui erou legendar.

Nu poate fi deci lăsată deoparte

Altar închinat lui Baal-Şamon, purtînd o inscripţie punică (sec. IV—III î.e.n.)

influenţa pe care tipurile de scriere din Creta şi Cipru au exercitat-o asupra semiţilor din Fenicia, ţară care era un fel de placă turnantă, o răspîntie în care se adunau toate ideile şi toate produsele lumii antice, de la răsărit şi apus, de la nord şi sud. E aproape în afara oricărei îndoieli faptul că « alfabetul cadmeean » pe care « fenicienii » l-au adus în Grecia — şi anume, după ultimele cercetări, mai întîi în insula Rhodos — a fost alcătuit de semiţi pe baza sugestiilor primite din Egipt (scrierea sinaită şi poate chiar inscripţiile «pseudo-hieroglifice» de la Byblos), din Mesopotamia (scrierea cuneiformă alfabetică de la Ugarit) şi din Creta (inscripţia de pe sarcofagul lui Ahiram). După nesfîrşite încercări, după tatonări încununate de succese de mai lungă sau mai scurtă durată — şi datorite muncii tenace a scribilor din întreaga lume veche, îndeosebi din Egipt, Mesopotamia şi Creta — scribii fenicieni au izbutit să pună la punct cea mai perfecţionată scriere din lume. Chiar numele alfabetului îi trădează amprenta semită, grecii păstrînd literelor numele feniciene *alef* (bou), *beth* (casă), *gimmel* (cămilă), *daleth* (tocul uşii), care au devenit la ei *alfa*, *beta*, *gamma*, *delta* — cuvinte care nu înseamnă nimic în greceşte — iar noi continuăm să folosim (prin intermediul grecilor) numele primelor două litere semite pentru a desemna *alfabetul*, sistemul cel mai perfecţionat al semnelor îngăduind transcrierea sunetelor graiului omenesc. Din acest sistem, adaptat de diverse popoare la necesităţile limbilor respective, derivă toate alfabetele moderne. Dar, înainte de a urmări aventurile alfabetului în paşnica lui expediţie de cucerire a lumii, să ne oprim o clipă asupra destinului pe care l-a avut. . .

Alfabetul în Fenicia

Scrierea feniciană a încetat să existe în epoca greco-romană, atunci cînd a dispărut şi limba feniciană. Dar în

colonia feniciană Cartagina (lîngă Tunisul de azi) acelaşi alfabet a slujit la scrierea limbii punice, feniciana vorbită în faimoasa cetate care a înfruntat şi pus în primejdie Roma. După distrugerea Cartaginei, romanii au înfiinţat o colonie pe locul vechii cetăţi, limba vorbită atunci — şi denumită neo-punică — rămînînd în vigoare pînă la începutul erei noastre.

Din păcate, în afara miturilor pe care le-am aflat datorită descoperirii scrierii alfabetice cuneiforme de la Ugarit, literatura feniciană propriu-zisă a dispărut fără urmă, aşa că nu mai cunoaştem azi decît numele unor istorici fenicieni, şi nici măcar numele unor poeţi vestiţi în antichitate. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu literatura punică, pricina trebuind căutată în faptul că umiditatea solului n-a îngăduit sulurilor de papirus să supravieţuiască celor ce le scriseseră.

Cu atît mai semnificativ e apelul inscripţiei de pe sarcofagul lui Eşmunazar (sec. V î.e.n.) care, deşi nu are caracterul unei opere literare, ne emoţionează încă, făcîndu-ne parcă să regretăm şi mai mult pieirea literaturii celor care ne-au lăsat moştenire alfabetul:

În luna bul, într-al patrusprezecelea an de domnie a regelui Eşmunazar, regele sidonienilor, feciorul regelui Tabnit, regele sidonienilor, regele Eşmunazar, regele sidonienilor, grăi astfel: « Am fost răpit înainte de vreme, în vîrstă de ani puţini, eu, orfanul, feciorul unei văduve, şi zac în acest sicriu şi în acest mormînt, în casa pe care mi-am zidit-o. Rog fierbinte pe fiecare prinţ şi pe fiecare om să nu deschidă acest loc de odihnă, nici să caute lîngă mine giuvaeruri, căci nu sînt, nici să-mi mişte sarcofagul din locul de odihnă, nici să mă răpească pentru a mă îngropa aiurea. Dacă unii te vor sfătui s-o faci, nu le asculta îndemnurile, căci fiecare prinţ sau fiecare

Sarcofagul lui Eşmunazar, ridicat — în ciuda rugăminţii fostului rege al Sidonienilor — din locul de veci pe care acesta şi-l alesese, se află azi în muzeul Luvru

om care ar deschide acest loc de odihnă, sau ar răpi sicriul din acest loc de odihnă, sau m-ar răpi pe mine, să nu aibă loc de odihnă printre umbre, să n-aibă mormînt, să n-aibă fecior, nici urmaşi. Fie ca zeii sfinţi să-l dea pradă unui prinţ puternic care-l va subjuga, să-l piardă pe prinţul sau pe omul care va fi deschis mormîntul acesta, sau care va fi răpit sicriul acesta, să nimicească urmaşii prinţului sau ai acestor oameni. Să nu aibă rădăcini în jos, nici roade în sus, nici pic de strălucire printre cei ce trăiesc sub soare! Căci se cuvine să vă fie milă de mine, am fost răpit înainte de vreme, în vîrstă de ani puţini, sînt orfan, feciorul unei văduve... »

Sarcofagul lui Eşmunazar, larg şi greu, cioplit în amfibiolit negru şi semănînd cu cele egiptene, se află azi la Paris, într-una din sălile muzeului Luvru...

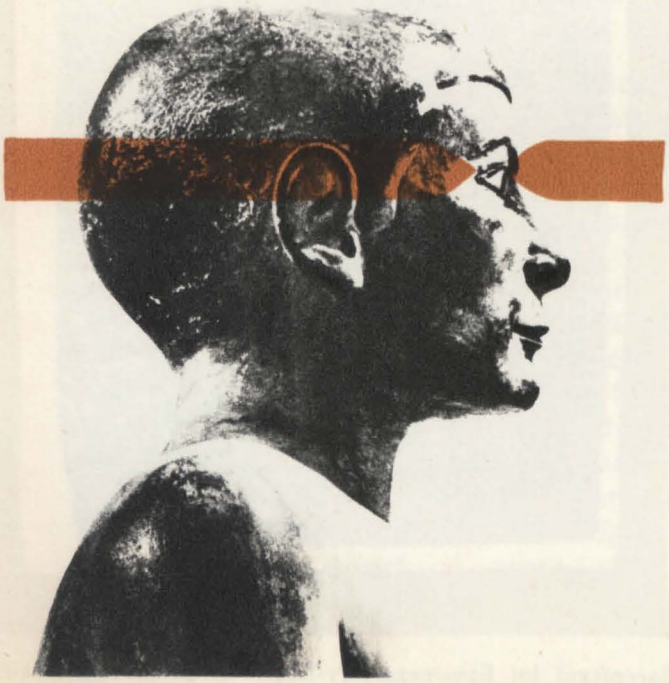

Recunoştinţă scribului cu ochi strălucitori

Încoronare a unor milenare eforturi în care se concentrează căutările, înfrîngerile şi izbînzile mai tuturor popoarelor lumii vechi, omenirea se afla deci în posesia minunatului instrument cu ajutorul căruia îşi putea comunica în chip desăvîrşit mesajul, la distanţă în spaţiu şi în timp. O epocă se sfîrşea şi începea o alta, în care ştiinţa scrisului şi a cititului urma să se răspîndească treptat, alungînd beznele umilinţei, ale superstiţiei şi ale ignoranţei. Acum tot mai mulţi oameni aveau să-şi cucerească demnitatea umană, cunoscînd şi dezlegînd tainele lumii, trecîndu-şi unii altora făclia culturii, pe care nici o furtună n-o mai putea stinge. O dată cu descoperirea alfabetului, comparabilă ca însemnătate pentru evoluţia omenirii doar cu descoperirea energiei nucleare, omul a descătuşat definitiv nebănuita putere a gîndului şi s-a cucerit pe sine însuşi, pentru a cuceri apoi Universul.

Dar, înainte de a ne urma călătoria pe lungul drum al literelor, opreşte-te o clipă îndreptîndu-ţi recunoştinţa către scribii risipiţi în pulberi, întorşi în lutul căruia i-au trecut scînteia gîndului lor. Şi nu uita: la un capăt al drumului pe care păşeşti zilnic către şcoală, la un capăt al drumului nevăzut pe care-l vei străbate cîndva pe bordul unei astronave, străjuieşte amintirea celui căruia îi datorezi alfabetul, veghează scribul cu ochi strălucitori.

Aventurile alfabetului

Am vorbit pînă acum numai despre alfabetul fenician. Dar acesta a căpătat curînd un frate — descinzînd, ca şi el, din vechea scriere semitică de nord — alfabetul aramaic. Nu alfabetului fenician i-a fost dat să cucerească lumea. Dacă scrierea alfabetică s-a răspîndit pe toate continentele, îmbrăcînd veşminte felurite, dar rămînînd în esenţă aceeaşi, avem a mulţumi unui vrednic vlăstar al alfabetului fenician, alfabetului grecesc, precum şi unchiului său, alfabetului aramaic. Lor le-a revenit gloria de a purta de-a lungul meridianelor şi paralelelor născocirea vechilor scribi semiţi, încetăţenind-o pînă şi în mijlocul unor popoare despre care nimeni nu auzise vreodată pe coasta vestică a Mediteranei, sau care nici nu se născuseră atunci cînd limba feniciană murise de mult.

Firește, cele două alfabete au cucerit lumea cam în aceeaşi vreme. Dar, pentru că nu poţi călători pe două drumuri deodată, să le urmărim aventurile pe rînd, începînd cu

α'

ALFABETUL GRECESC

Opera lui Kadmos şi a lui Palamede...

Pe la începutul sec. IX î.e.n. alfabetul îşi face aşadar apariţia în Grecia, ieşită din negurile în care se cufundase după cucerirea dorianã. Dar grecii nu s-au mulţumit să împrumute alfabetul fenician aşa cum se afla, ci l-au perfecţionat încă, utilizînd pentru scrierea vocalelor — neindicate, după cum ai văzut, în alfabetele semite — semnele care marcau în scrierea feniciană unele consoane pe care limba greacă nu le cunoştea. Cum Palamede, regele Eubeei (insulă din arhipelagul grecesc), una dintre căpeteniile grecilor care luaseră parte, după tradiţie, la asediul Troiei, era socotit inventatorul jocului de şah, al zarurilor, al discului atleţilor — iar, conform unei alte legende, şi descoperitorul alfabetului — tradiţia a încercat să împace şi capra şi varza, sugerînd că « fenicianul » Kadmos adusese în Grecia doar 18 litere, pe care Palamede le-ar fi completat pînă au ajuns 24.

Oricum ar fi fost, nu e legendă faptul că — notînd vocalele — grecii au depăşit ultima piedică, au înlăturat cele din urmă imperfecţiuni ale alfabetului şi au obţinut scrierea precisă şi uşor citibilă care avea să îngăduie dezvoltarea strălucitei lor culturi, aflată la baza civilizaţiei moderne.

Cum Grecia, străbătută de munţi care o îmbucătăţeau, nu constituia un stat unitar, ci era împărţită într-o mulţime de state mărunte, alfabetul — acelaşi la origină — a căpătat treptat trăsături distincte în scrierea feluritelor cetăţi. Abia în anul 403 î.e.n. la Atena — şi, după exemplul ei, curînd în toată Helada — scrierea ionică a fost decretată singura valabilă, ceea ce a dus la apariţia alfabetului grec clasic.

Cea mai veche inscripţie greceascã pînă azi cunoscută e o dedicaţie a Nereidelor, fiicele zeului mării, Poseidon, descoperită pe un vas din Peloponez şi datînd din sec. IX. Privilegiu al cîtorva, la început, scrierea se răspîndeşte în Grecia treptat, în cursul secolelor VIII şi

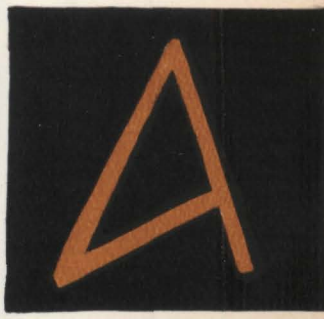

O parte din inscripţia de la Gortyna

VII, pînă într-atît încît în sec. VI nişte simpli mercenari greci ai faraonului Psametic II sînt în stare să scrijelească, pe piciorul stîng al unuia dintre coloşii de la Abu-Simbel din Egipt, o inscripţie în care arată că au luat parte la o expediţie împotriva Etiopiei.

Dacă grecii scriau pe scîndurele date cu ceară, pe piele, pe foi de plumb şi de aramă sau pe suluri de papirus, cele mai multe texte care ni s-au păstrat sînt opera cioplitorilor în piatră, căci decretele statului şi legile, dările de seamă ale vistiernicilor, listele dregătorilor sau ale soldaţilor căzuţi, actele de cumpărare-vînzare, toate erau « afişate » pe lespezile sau coloanele de marmură aşezate « la locul cel mai vizibil », atunci cînd nu erau direct săpate în pereţii templelor şi ai edificiilor publice. Celebra inscripţie săpată pe peretele unui astfel de edificiu în localitatea Gortyna din Creta datează din sec. V şi constituie o culegere de legi însumînd vreo 17 000 de litere.

Din cele mai vechi timpuri s-au folosit şi vasele de lut pentru a se scrijeli pe ele — sau scrie cu vopsea — dedicaţii, sau chiar blesteme, ca cel descoperit pe o cupă din Olbia şi care afirmă: *Leg limba potrivnicului la judecată, precum şi a martorilor săi, Telesicrate şi fiii lui Telesicrate, Agron, Hipponikos, Artemidor, Achille şi a tuturor celor ce sînt cu*

ei. Alte inscripții proclamă dreptul de proprietate asupra vasului, ca următoarea inscripție de pe o cupă aparținînd unei anume Tataia: *Sînt vasul Tataiei și cine mă fură să orbească*. . . Pictorii au simțit și ei nevoia de a ușura identificarea personajelor pe care le zugrăveau pe vase, așa că au scris în dreptul fiecăruia numele, ba chiar și cuvintele pe care se presupunea că acesta le rostește. În sfîrșit, ca pretutindeni în antichitate, cioburile vaselor — cel mai ieftin material pe care se putea scrie — slujeau la notarea a tot felul de însemnări. Acestea erau folosite și drept « buletine de vot », căci pe ele se zgîria numele cetățeanului pe care adunarea poporului hotăra să-l ostracizeze (exileze). Ni s-au păstrat asemenea cioburi (ostraca) purtînd numele unor cunoscuți oameni politici ca Pericle, Temistocle și alții.

Ostraca purtînd numele lui Temistocle și Pericle.
Cioburile acestea de lut au hotărît cîndva soarta Greciei

Vas cu desene
și inscripții

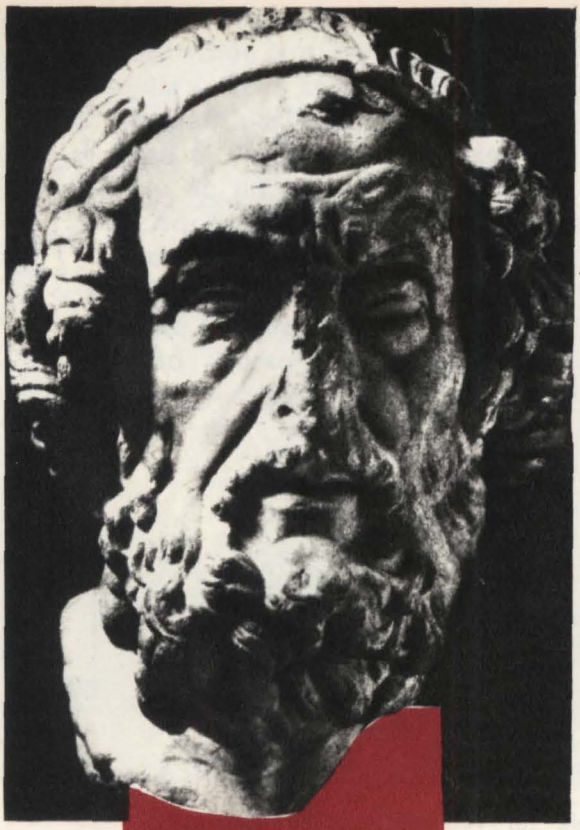

Homer, aşa cum şi-l închipuiau admiratorii operei lui, din Grecia antică

După toate datele de care dispunem, e probabil ca în sec. VIII să fi trăit poetul de geniu pe care tradiţia avea să-l cunoască sub numele de Homer, cel ce a adunat nenumăratele legende referitoare la un eveniment de care-l despărţeau patru veacuri, războiul troian, pentru a compune *Iliada* şi *Odiseea*, epopeile străjuind ca două uriaşe monumente zorii încă tulburi ai culturii greceşti. E de la sine înţeles că numai răspîndirea scrierii putea îngădui concentrarea diverselor legende într-un tot însumînd mii de versuri, care se bucură de o faimă deosebită încă din sec. VII, se recită integral timp de cîteva zile cu prilejul marilor sărbători religioase şi naţionale, pentru ca în sec. VI Pisistratizii, tiranii Atenei, să pună să se copieze pe suluri de papirus un text oficial al epopeilor. Textul Pisistratizilor e în esenţă cel care a fost tipărit pentru întîia oară în anul 1488 la Florenţa şi pe care-l cunoaştem şi noi azi.

Din păcate, puţine manuscrise ale literaturii greceşti au putut înfrunta vitregiile climei, ale oamenilor şi ale vremilor. Cele ajunse pînă la noi sînt sulurile de papirus descoperite în singura ţară al cărei climat uscat a îngăduit păstrarea lor, Egiptul. În rest, ceea ce cunoaştem din literatura grecească ne-a parvenit sub forma unor copii din evul mediu, multe rămînînd lucrările scriitorilor antici pe care nu le cunoaştem decît după nume.

Marile biblioteci ale antichităţii

Dacă literatura grecească ne apare azi asemenea unei hărţi pe care se află destule « pete albe », pricina constă fără îndoială în primul rînd în distrugerea marilor biblioteci ale antichităţii. Adunarea tuturor cunoştinţelor omenirii şi păstrarea

lor e o idee care şi-a făcut drum din cele mai vechi timpuri. Dovadă, faimoasa bibliotecă a lui Sargon II şi mai ales cea a lui Assurbanipal, de la Ninive (Mesopotamia), care cuprindea peste 10.000 tăbliţe de lut, rezistente ca piatra. Aşa se explică faptul că o anumită operă a putut ajunge pînă la noi, chiar atunci cînd tăbliţele pe care era scrisă s-au spart şi cînd un text a trebuit să fie întregit prin alăturarea a trei fragmente, nimerite în muzeele din Berlin, Istambul şi New York. Bibliotecile greceşti, însă, erau alcătuite din sumedenie de suluri de papirus, material fragil ca hîrtia noastră de azi.

La Alexandria, vestitul oraş din Egipt — străjuit de celebrul far înalt de peste 100 metri de pe insula Pharos, legată de oraş printr-un dig — Ptolemeu Soter a înfiinţat o bibliotecă adăpostind peste 500.000 de manuscrise. O altă bibliotecă se afla în templul lui Serapis. Iar, ca pentru a ne dovedi preţuirea de care scrierile se bucurau, pe poarta bibliotecii din Memfis se putea citi inscripţia: *Leacuri pentru suflet*. În sfîrşit, o celebră bibliotecă se afla în Asia Mică, la Pergam, oraş de la care a rămas numele *pergamentului*, al pielii preparate în aşa fel încît să poată deveni un admirabil material pe care se putea scrie.

Callimachos, Eratosthenes şi alţi savanţi de seamă au condus biblioteca de la Alexandria, punînd bazele muncii ştiinţifice de sistematizare şi întemeind studiul gramaticii. Cum sulurile de papirus aveau lungimi apreciabile — unele depăşeau chiar 40 m — ceea ce îngreuna mînuirea lor şi mai ales găsirea unui anumit pasaj, Callimachos a decretat că *o carte mare e un rău mare* şi a hotărît confecţionarea unor suluri de dimensiuni mai rezonabile, ceea ce i-a silit pe scriitori să-şi concentreze ideile şi să-şi publice operele în mai multe « volume ».

S-a vorbit mult despre incendiul provocat din ordinul lui Caesar, care a dat foc corăbiilor din portul Alexandria — incendiu care s-a extins şi datorită căruia o parte a bibliotecii a căzut pradă flăcărilor — dar mult mai puţin despre faptul că vestita bibliotecă se refăcuse şi că a fost cu sălbăticie distrusă în sec. IV e.n. de către biserica creştină şi apoi din nou, în sec. VII e.n.,

Se dezgroapă o bibliotecă...

de către arabi (deoarece califul Omar socotise că *dacă aceste cărți sînt conforme cu Coranul, ele sînt de prisos; dacă sînt contrare Coranului, sînt vătămătoare; așadar, trebuie să le distrugem*). Dincolo de divergențele religioase, ignoranța creștină și fanatismul musulman și-au dat prin urmare mîna pentru a sacrifica prețioasele suluri pe care inteligența umană le înnobilase, iar faptul că atît călugării creștini, cît și musulmanii vor culege ulterior și vor păstra cîte ceva din literatura greco-romană nu-i absolvă de crimele datorită cărora au pierit pentru totdeauna nenumărate și strălucite opere ale gîndirii antice.

Urmașii Argonauților

Însemnătatea scrierii, a literaturii și a culturii grecești a fost deosebit de mare pentru popoarele Europei și Asiei, influențîndu-i și pe strămoșii poporului nostru. Legenda Argonauților plecați sub conducerea lui Iason să fure lîna de aur a regelui Aeetes păstrează amintirea unor premergători ai curajoșilor corăbieri greci — pe jumătate pirați și negustori pe jumătate — care au pătruns în sec. VII—VI î.e.n. și în Marea Neagră, întemeind, printre altele, cetățile Histria, Callatis (Mangalia) și Tomis (Constanța), prin

Un colț din vechea Histrie

care avea să se scurgă către Grecia aurul grînelor, al cerii şi al mierii, o dată cu blănurile animalelor din Dobrogea şi chiar cu sclavii, ajunşi atît de numeroşi la Atena încît numele de *Davós* (Dacul) începuse să devină un nume comun, sinonim cu *sclav*.

În cetăţile greceşti de pe litoralul Mării Negre, ca şi în cele din Grecia, pedagogi sclavi le puneau copiilor în mînă tăbliţa de lemn acoperită cu un strat subţire de ceară — pe care se scria cu o vergea metalică (stilul) — şi-i deprindeau, între pereţii casei părinteşti, cu scrisul, cititul, aritmetica şi cu epopeile homerice. Elevii treceau apoi în gimnazii, unde practicau felurite sporturi, îmbogăţindu-şi în aceeaşi vreme cunoştinţele prin ascultarea lecţiilor ţinute de filozofi şi învăţaţi din localitate, sau de invitaţi străini. Ni s-a păstrat amintirea celebrului geograf Demetrios din Callatis şi a lui Heracleides, gramatic, biograf şi istoric, originar tot din Callatis, pe cînd numele şi lucrările altora nu au mai răzbit pînă la noi.

Nenumărate inscripţii găsite în ruinele oraşelor greceşti de pe coasta mării ne îngăduie să cunoaştem viaţa cetăţilor pontice, căci pămîntul ne înapoiază aproape zilnic noi relicve ale unui trecut glorios. Unele dintre ele, însă, sînt descoperite prea tîrziu. . .

În anul 1959, de pildă, a fost dezvelit la Mangalia un mormînt în care, cu o coroană de lauri pe frunte şi cu un sul de papirus în mîini, îşi dormea somnul de veci un însemnat cetăţean al vechiului

Poarta cetăţii Tomis

Poarta cetăţii Callatis (după monede antice)

Scene dintr-o şcoală grecească (pictură de pe o cupă antică)

Callatis. Din păcate, fiind prea deteriorat de vreme, papirusul acesta — singurul găsit deocamdată pe teritoriul ţării noastre şi unul dintre cele mai vechi pînă azi cunoscute — nu a putut fi descifrat. Poate că citirea lui ne-ar fi îngăduit să cunoaştem o operă literară pierdută, poate că ar fi înviat pentru noi un episod necunoscut din viaţa, de mult apusă, a cetăţii. . .

Mormîntul din Mangalia, dezvelit în anul 1959 şi în care a fost descoperit unul dintre cele mai vechi papirusuri cunoscute

Dacii ştiau să scrie!

După cum era firesc, cetăţile eline de pe litoralul Mării Negre au devenit centre de difuzare a culturii greceşti în mijlocul băştinaşilor sciţi şi geţi. Urmînd cursul rîurilor, negustorii greci au pătruns tot mai adînc în inima ţării, au trecut munţii şi s-au arătat şi în capitala regatului dac, Sarmizegetusa. La început, lucrurile n-au mers prea uşor. Una dintre căpeteniile scite, regele Scyles, feciorul lui Ariapeithes, a plătit cu viaţa excesul de admiraţie pe care o nutrea faţă de cultura şi felul de viaţă al grecilor ; deprinzînd limba şi obiceiurile acestora, a fost bănuit de trădare de către ai săi. Apoi, treptat, cultura superioară a grecilor a cucerit vîrfurile populaţiei băştinaşe, lăsîndu-se la rîndul ei influenţată de credinţele şi arta scito-getă.

Dacă nu avem ştiri anume despre căpetenii gete care ar fi cunoscut limba şi scrierea greacă, nu e mai puţin adevărat că mulţi geţi, dintre care unii trăiau chiar între zidurile cetăţilor greceşti, trebuie să fi învăţat limba lui Homer. Monedele cu inscripţii greceşti bătute de Filip al Macedoniei şi Alexandru cel Mare circulau pe tot teritoriul locuit de geto-daci, care le-au imitat chiar, familiarizîndu-se cu forma literelor, aşa cum s-au deprins să recunoască mărcile olarilor greci, care-şi scriau numele pe toartele amforelor.

În marea aşezare de la Grădiştea Muncelului de lîngă Orăştie, locul

Marca unui olar, pe o toartă de amforă descoperită la Histria

Literele greceşti de pe acest bloc de piatră de la Grădiştea Muncelului, corespunzînd literelor noastre Z, P şi R, transcriu numele dac ZiPeR

fostei capitale a regatului dac, au fost descoperite de altfel dovezile neîndoielnice ale faptului că dacii deprinseseră taina scrierii. Acolo au fost dezgropate nişte blocuri de piatră îngrijit lucrate şi pe a căror faţă, de obicei în colţul de sus, se aflau săpate una pînă la trei litere greceşti. Pietrele acestea făceau parte dintr-un zid, aşa că literele — potrivindu-se una sub alta — alcătuiau probabil un şir de cuvinte în care trebuie să vedem un fel de pomelnic cuprinzînd numele unor regi, mari preoţi şi zei. Pe un asemenea bloc se află, de pildă, cele trei consoane greceşti care corespund în alfabetul nostru consoanelor Z, P şi R, ceea ce ar reprezenta — într-o scriere ce nu indica vocalele — numele ZiPeR, însemnînd în limba dacă «fiul lui Zi».

Atunci cînd influenţa romană avea să ia la Dunărea de jos locul celei greceşti, dacii — după cum vei vedea — nu vor ezita să folosească alfabetul latin pentru transcrierea limbii pe care o vorbeau şi care nu ajunsese la fixare cu ajutorul unui alfabet propriu.

Monedă dacă, imitată după un model grecesc. Literele, necunoscute de meşterul care a imitat moneda, au devenit ilizibile

O enigmă istorică şi lingvistică

Încă din sec. VIII î.e.n. alfabetul grecesc s-a răspîndit la etruscii din Italia de azi. Fiind redactate cu ajutorul unui alfabet grecesc, inscripţiile etrusce pot fi, aşadar, citite, dar limba lor rămîne necunoscută, în ciuda nenumăratelor încercări de a i se dezlega taina. Unii cercetători presupun că romanii, mult mai înapoiaţi atunci cînd înflorea cultura etruscă, au împrumutat alfabetul de la misteriosul popor căruia îi spuneau *etrusc*, pe care egiptenii îl cunoşteau drept *turşa*, pe care grecii îl numeau *tirsen* sau *tirenian* şi care îşi spunea, pare-se, *rasen*. Într-adevăr, grecii au continuat să numească literele cu numele lor semit *(alfa, beta, gamma* etc.), în vreme ce latinii ar fi luat de la etrusci sistemul indicării literelor prin sunetul vocalelor şi al consoanelor unite cu o vocală *(a, be, ce* etc.)

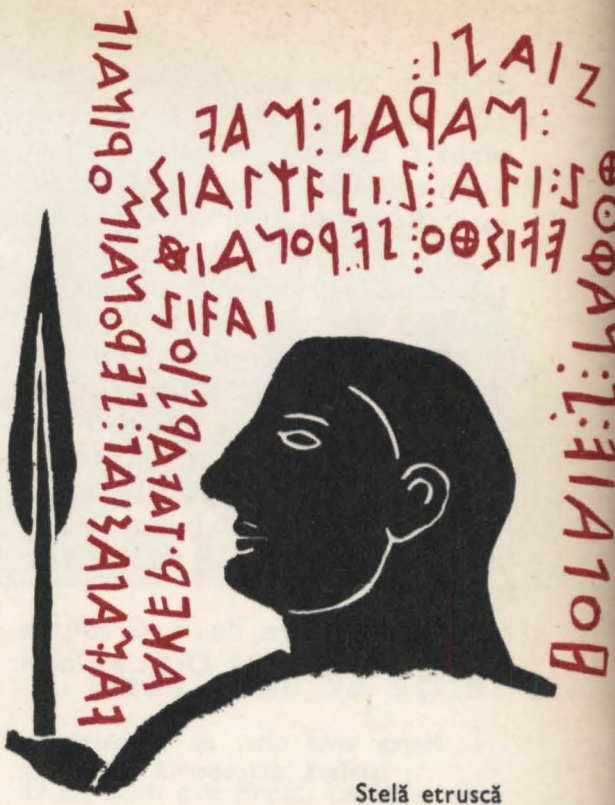

Stelă etruscă

Cele circa nouă mii de texte etrusce ajunse pînă la noi sînt săpate în piatră sau aramă, scrise pe tăbliţe cerate, pe vase de lut sau pe suluri de in (celebrele *libri lintei*, cărţi de

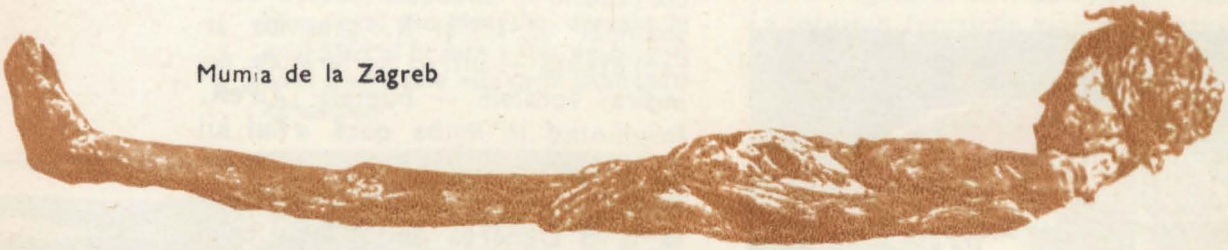

Mumia de la Zagreb

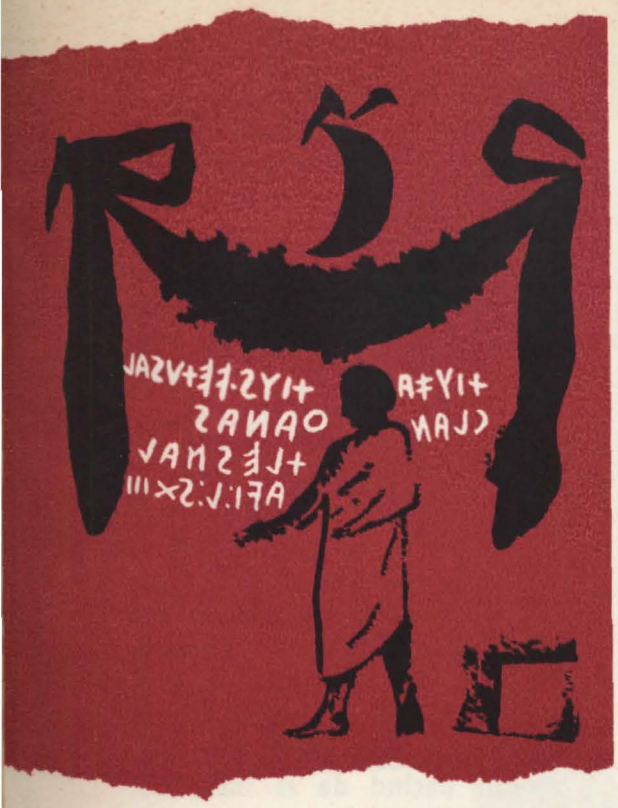

Inscripţie pe o coloană într-o limbă asemănătoare cu cea etruscă. (Insula Lemnos, sec. VII).

in) aşa cum e cazul celui aflat între benzile mumiei unei femei etrusce care a trăit în Egipt, a fost îmbălsămată acolo şi găsită în secolul trecut la Zagreb. Puse cap la cap, fragmentele recuperate au restituit o fîşie de in lungă de 13,75 m împărţită în 12 coloane a cîte 200 de rînduri, reprezentînd doar jumătatea « cărţii ». Cele peste 1500 cuvinte ale textului mumiei de la Zagreb constituie cel mai amplu document etrusc păstrat, aproape toate celelalte reducîndu-se doar la cîteva cuvinte sau rînduri.

Dezlegarea « misterului etrusc » va elucida fără îndoială unele capitole necunoscute ale istoriei, aducînd preţioase informaţii şi în legătură cu populaţiile — contemporane cu etruscii — care nu ajunseseră la folosirea scrierii.

Cei mai străluciţi elevi ai antichităţii

Elevi la şcoala etruscilor, care au stăpînit cîndva chiar Roma — al cărei nume pare a se trage de la etruscul Ruma — elevi mai apoi la şcoala grecilor, romanilor le-a revenit misiunea difuzării în întreaga Europă — şi dincolo de limitele ei — a alfabetului şi a culturii lumii antice, preluate prin intermediul grecilor de la vechile popoare ale Orientului.

Nu e încă sigur că romanii au împrumutat alfabetul de la etrusci, unii cercetători fiind de părere că grecii care trăiau la Cumae, pe coasta vestică a peninsulei italice, ar fi fost cei care le-ar fi transmis arta scrierii. Ceea ce e însă absolut sigur e că romanii au început a scrie cu litere greceşti. Istoricul Dionysos din Halicarnas (sec. I e.n.) afirmă chiar că a văzut cu ochii lui coloana de

Modelul acestui ficat de taur, acoperit cu scriere etruscă, a slujit preoţilor pentru prezicerea viitorului

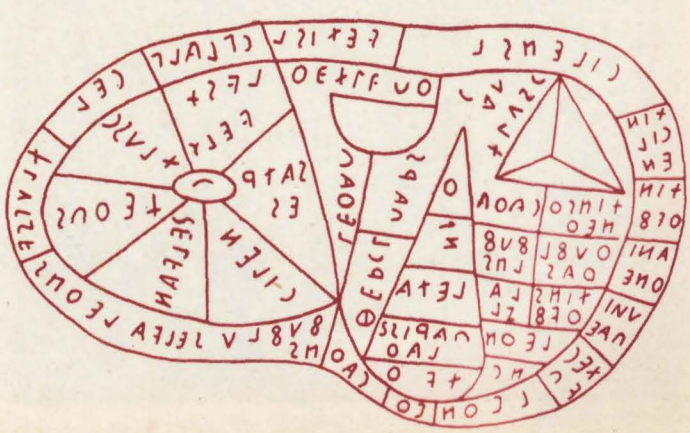

bronz pe care se afla săpat, cu litere « amintind de literele greceşti », textul tratatului dintre penultimul rege roman Servius Tullius (probabil sec. VI î.e.n.) şi oraşele latine. Mai mult, în anul 1900 a fost găsită — pe locul atribuit de tradiţie mormîntului legendarului întemeietor al Romei, Romulus — o aşa-numită « piatră neagră », care purta o inscripţie în bustrophedon. Şi de astă dată literele semănau izbitor cu cele greceşti, dar inscripţia nu a putut fi descifrată decît cu aproximaţie. Se pare că ar fi vorba despre o incantaţie, cuprinzînd cuvîntul *rex*, rege.

Cea mai veche inscripţie latină care a putut fi descifrată se află gravată pe o fibulă (agrafă) de aur — aşa numita fibulă de la Praeneste — şi datează din anul 600 î.e.n. În anul 449 î.e.n. au fost săpate pe 12 tăbliţe de aramă — şi expuse pentru a fi cunoscute de către toţi cetăţenii — cele mai vechi legi ale poporului roman, caracteristice societăţii din perioada instaurării sclavagismului, dar purtînd încă urmele adînci ale relaţiilor patriarhale.

« Piatra neagră » descoperită la Roma

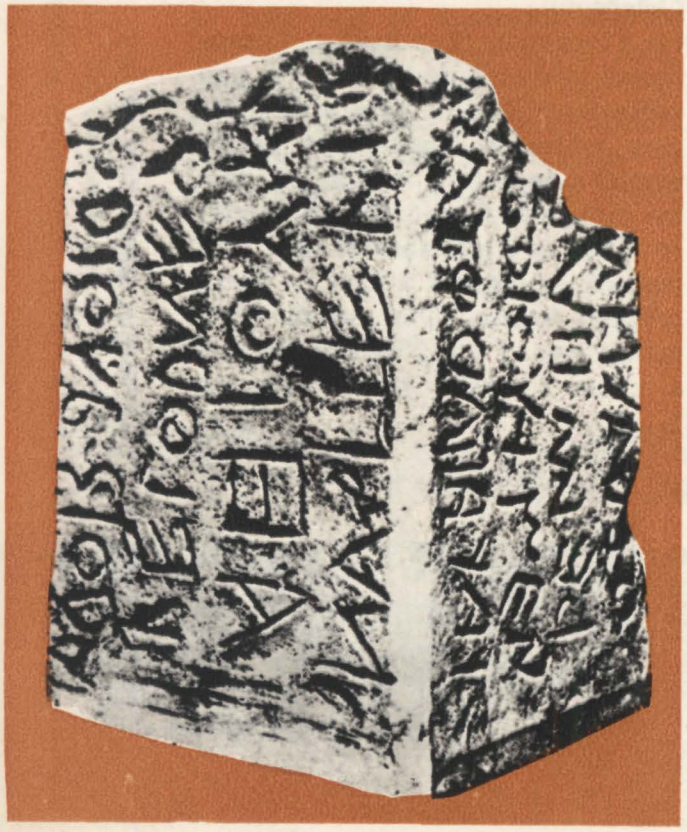

Cele mai vechi opere literare ale romanilor au fost poeziile orale şi cîntările religioase de felul celebrului *Cîntec al Saliilor*, preoţi ai zeului Marte, cîntec scris în aşa-numitul *vers saturnin* şi păstrat atît de fragmentar încît e de neînţeles. Tot în versuri saturnine e redactat epitaful lui Lucius Cornelius Scipio Barbatus, cel mai vechi exemplu de epitaf, datînd de la începutul sec. III î.e.n.

În sfîrşit, marele preot înregistra an de an cronica sumară a evenimentelor (începutul şi sfîrşitul războaielor, data unei inundaţii sau a unei secete etc.), textele acestea căpătînd numele de *anale*. Cicero aminteşte că *Pontifex maximus înregistra toate evenimentele fiecărui an şi, înscriindu-le pe o scîndură albă, le expunea în faţa casei sale pentru ca tot poporul să aibă putinţă să ia cunoştinţă de aceste evenimente*. Asemenea primitive anale conţin germenii viitoarelor lucrări ale istoricilor romani. Cît despre cea dintîi operă poetică scrisă în limba latină, ea nu e decît traducerea Odiseei în versuri saturnine, făcută de Livius Andronicus, grec de origină, adus în anul 272 î.e.n. — ca prizonier — la Roma, unde s-a ocupat de educarea copiilor aristocraţiei.

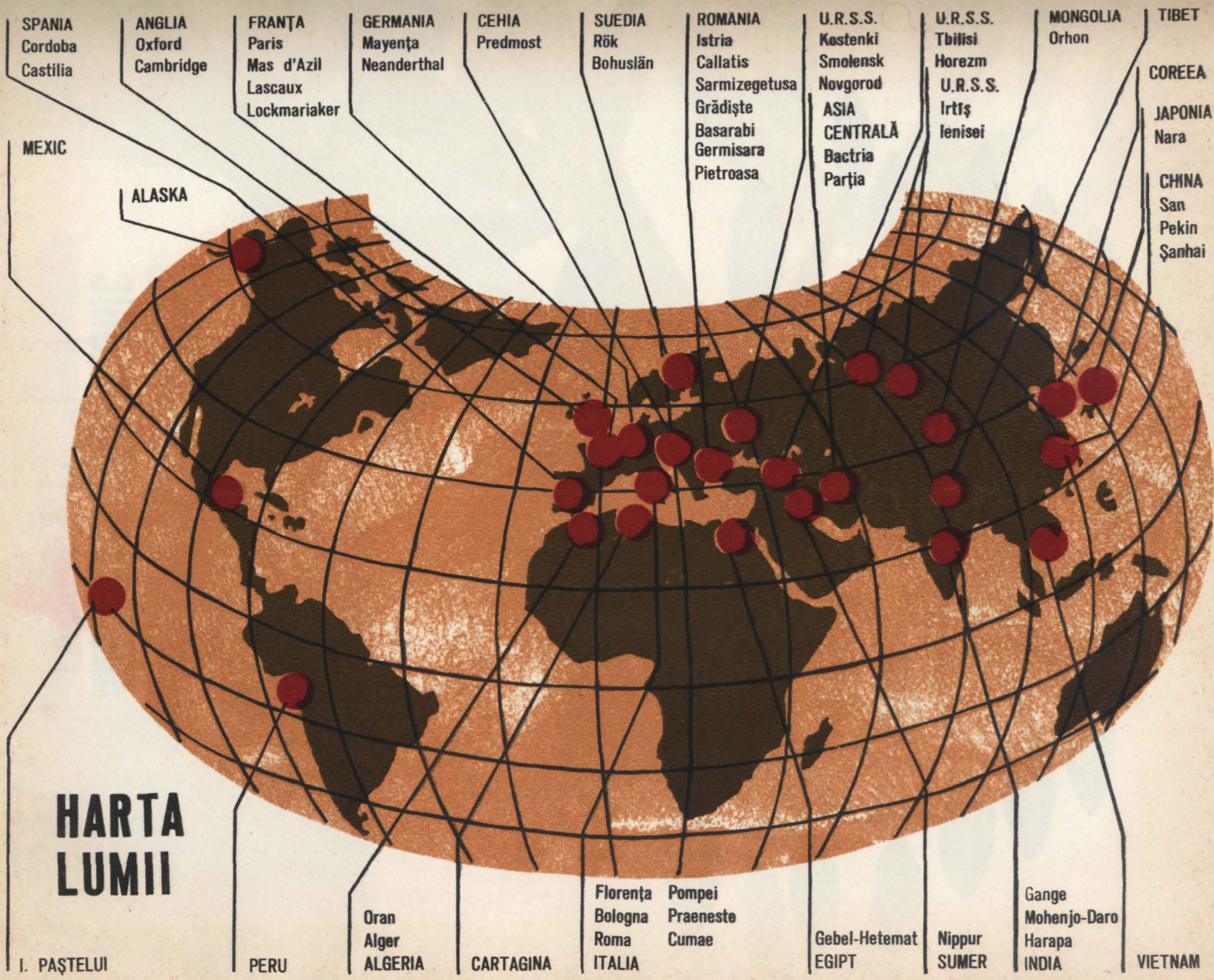
SPANIA
Cordoba
Castilia
ANGLIA
Oxford
Cambridge
FRANŢA
Paris
Mas d'Azil
Lascaux
Lockmariaker
GERMANIA
Mayenţa
Neanderthal
CEHIA
Predmost
SUEDIA
Rök
Bohuslän
ROMANIA
Istria
Callatis
Sarmizegetusa
Grădişte
Basarabi
Germisara
Pietroasa
U.R.S.S.
Kostenki
Smolensk
Novgorod
ASIA
CENTRALĂ
Bactria
Parţia
U.R.S.S.
Tbilisi
Horezm
U.R.S.S.
Irtîş
Ienisei
MONGOLIA
Orhon
TIBET
COREEA
JAPONIA
Nara
CHINA
San
Pekin
Şanhai
MEXIC
ALASKA
HARTA
LUMII
I. PAŞTELUI
PERU
Oran
Alger
ALGERIA
CARTAGINA
Florenţa
Bologna
Roma
ITALIA
Pompei
Praeneste
Cumae
Gebel-Hetemat
EGIPT
Nippur
SUMER
Gange
Mohenjo-Daro
Harapa
INDIA
VIETNAM

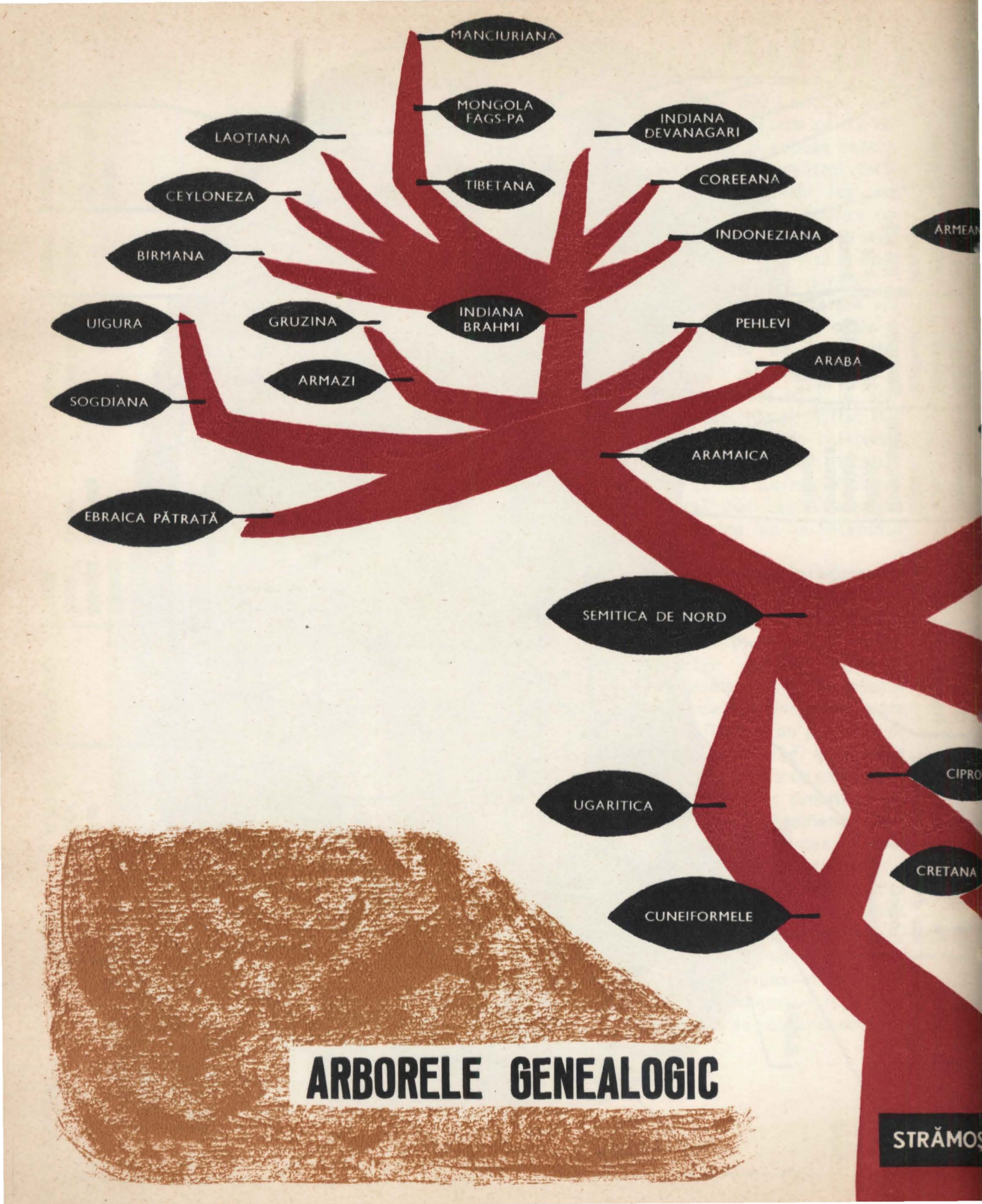
MANCIURIANA
MONGOLA FAGS-PA
INDIANA DEVANAGARI
LAOȚIANA
TIBETANA
COREEANA
CEYLONEZA
INDONEZIANA
ARMEAN
BIRMANA
UIGURA
GRUZINA
INDIANA BRAHMI
PEHLEVI
ARABA
ARMAZI
SOGDIANA
ARAMAICA
EBRAICA PĂTRATĂ
SEMITICA DE NORD
CIPRO
UGARITICA
CRETANA
CUNEIFORMELE
ARBORELE GENEALOGIC
STRĂMOȘ

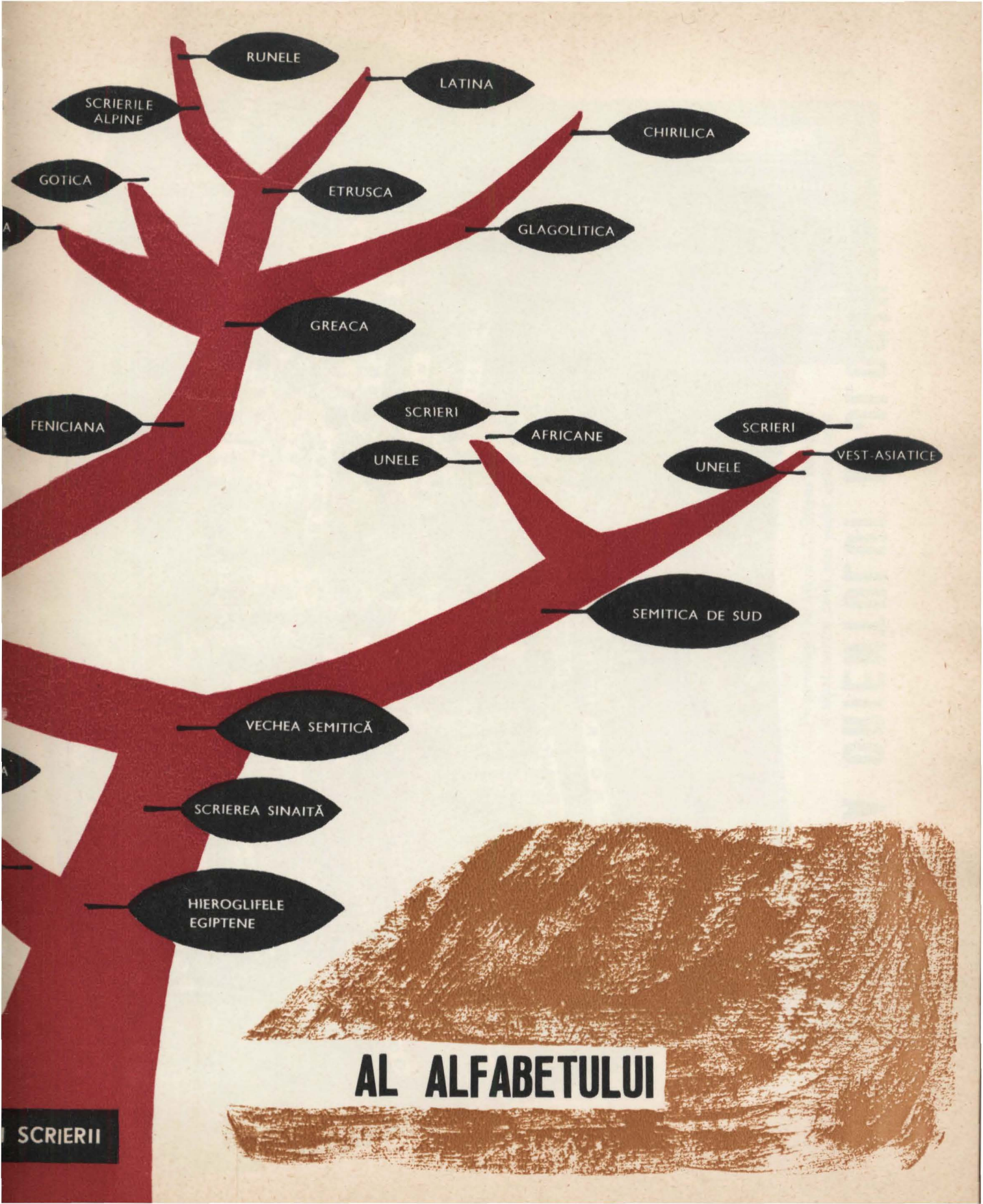
RUNELE
LATINA
SCRIERILE ALPINE
CHIRILICA
GOTICA
ETRUSCA
GLAGOLITICA
GREACA
FENICIANA
SCRIERI
AFRICANE
UNELE
SCRIERI
VEST-ASIATICE
UNELE
SEMITICA DE SUD
VECHEA SEMITICĂ
SCRIEREA SINAITĂ
HIEROGLIFELE EGIPTENE
SCRIERII
AL ALFABETULUI

HARTA ORIENTULUI MIJLOCIU

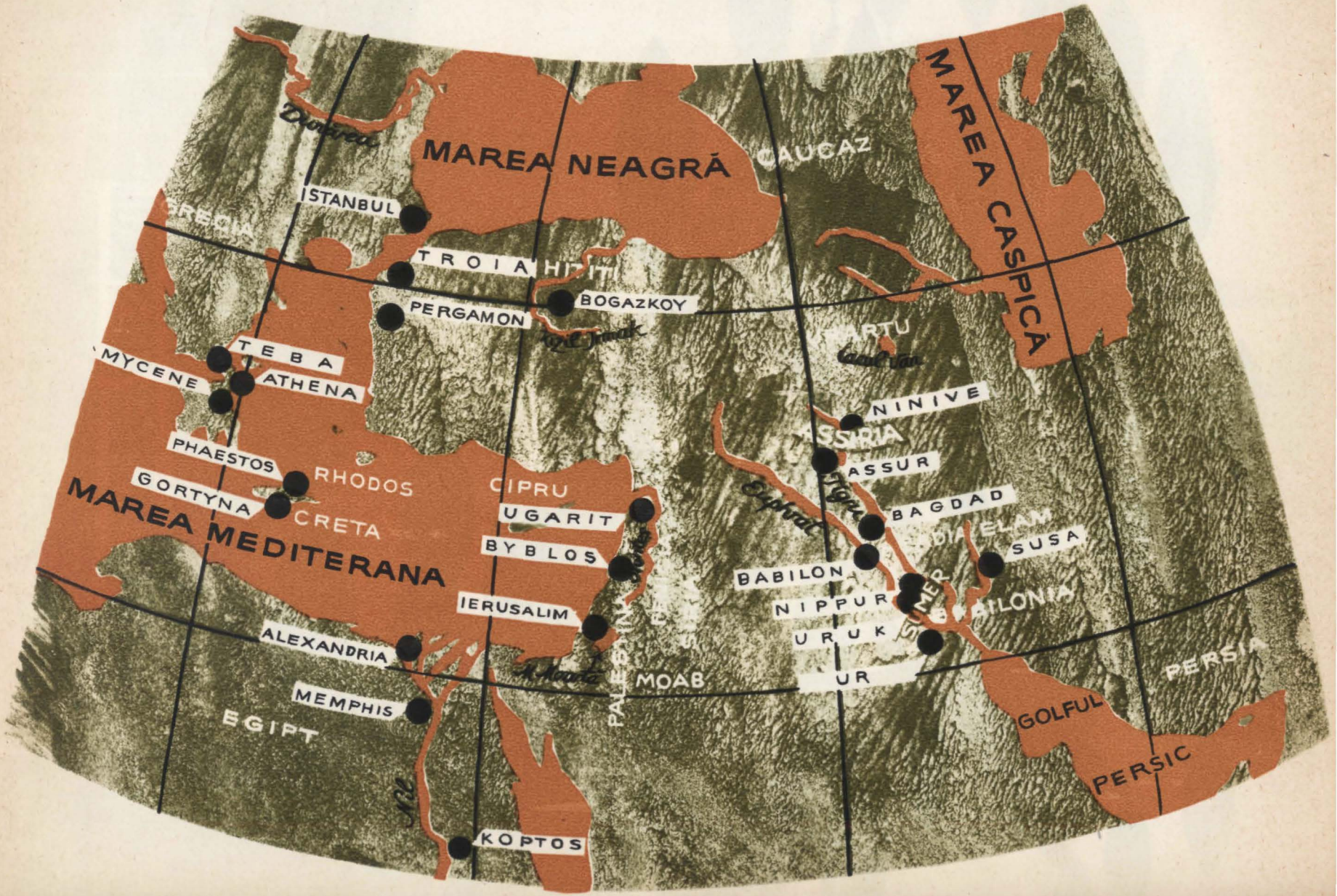

O cultură transmisă prin sclavi

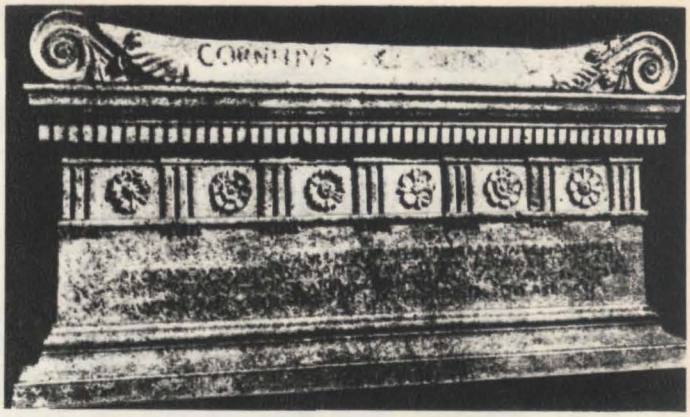

Pe sarcofagul lui Lucius C. Scipio Barbatus e săpat textul celui mai vechi epitaf latin

Treptat, începînd din secolul al doilea înaintea erei noastre, profesorii greci — sclavi de cele mai multe ori — aveau să preia într-adevăr educarea copiilor din familiile înstărite, căci pe la 170—160 î.e.n. se deschiseseră la Roma şcoli particulare greceşti, în care se studiau poeţii greci, gramatica, retorica, filozofia. Înainte de deschiderea acestor şcoli, tatăl era singurul educator al copiilor săi, pe care îi învăţa să scrie şi să citească — firește, dacă era în stare — dîndu-le noţiuni elementare de agronomie şi silindu-i să înveţe pe dinafară legile celor 12 table de aramă.

Sistemul învăţămîntului bazat pe pedagogi sclavi avea evidente neajunsuri. Nu rari trebuie să fi fost elevii care-şi « repezeau » profesorul, asemenea eroului lui Plaut, Pistoclerus, întrebîndu-l ameninţător : *La urma urmei, eu sînt sclavul tău, sau tu al meu ?* Capriciile şi lenea elevului puteau crea greutăţi profesorului sclav şi nu e de aceea de mirare că, lipsiţi de consideraţie, retribuiţi ca vai de lume şi nevoiţi să se ajute cu micile cîştiguri pe care le dobîndeau făcînd pe scribii publici, învăţătorii liberi din şcolile particulare încercau să răzbune întreaga breaslă, impunîndu-şi autoritatea cu ajutorul vergilor. *Şi noi am tras mîna înapoi, cînd era izbită cu varga. . .* avea să-şi amintească peste ani şi ani temutul satiric Juvenal, în vreme ce epigramistul Marţial pomeneşte *bicele lucrate în Sciţia* şi nuiaua, *sceptrul pedanţilor* şi *groaza copiilor*.

Şcoala era o încăpere micuţă, despărţită de stradă doar prin cîteva pînze de cort. Băieţi între 7 şi 15 ani se înghesuiau pe bănci alături de fetiţe între 7 şi 13 ani, privind cu spaimă din zori şi pînă după-amiază către tabla neagră. Metodele de predare erau greoaie şi plictisitoare, elevii trebuind să înveţe papagaliceşte numele şi ordinea literelor, înainte de a le fi văzut vreodată. În casele aristocraţilor bogaţi, pe de altă parte, bieţii pedagogi nu mai ştiau cum să iasă la capăt şi ajungeau să născocească alfabete de fildeş şi de patiserie, sau puneau să defileze pe dinaintea mofturosului lor elev 23 de sclavi purtînd fiecare în spinare uriaşe pancarte pe care se afla pictată cîte o literă a alfabetului.

Theodosiu al II-lea a înfiinţat la Bizanţ abia în anul 425 e.n. cea dintîi şcoală de stat, în care munca institutorilor era oficial retribuită.

Acest basorelief din Trier reprezintă o imagine dintr-o şcoală romană. Cei doi elevi aşezaţi în stînga şi în dreapta dascălului citesc suluri de papirus, iar al treilea elev întîrziat se prezintă, ridicînd mîna

Cît despre învăţămîntul superior, predat de gramatici, retori şi filozofi — de obicei greci — a fost privit mai tot timpul cu suspiciune. Senatul a hotărît expulzarea filozofilor în anul 161 î.e.n., apoi încă o dată în 153 î.e.n. şi împăraţi ca Vespasian şi Domiţian au procedat la fel, temîndu-se de puterea gîndirii. Învăţămîntul era totuşi atît de rupt de viaţă şi elevii atît de puţin îndemnaţi să observe realitatea şi să judece, încît se bazau aproape numai pe autoritatea textelor. Regelui Juba al Mauretaniei, care a scris în greceşte lucrări de istorie şi a cărui ţară era plină de elefanţi, nu i-a trecut prin minte, de pildă, să privească un pachiderm atunci cînd a vrut să-l descrie într-una din operele lui, ci s-a mulţumit să repete absurdităţile nu ştiu cărei « autorităţi » literare, care nu văzuse probabil niciodată un elefant. . .

Ca şi grecii, romanii scriau pe tăbliţe date cu ceară, care se prindeau cîte două sau mai multe într-un *codex*, pe suluri de papirus sau pe pergament. Pentru inscripţiile săpate în piatră au inventat faimoasele « capitale romane » de o formă atît de perfectă, încît le mai folosim şi noi azi ; pentru notarea pe papirus au creat o scriere cursivă, mai rapidă, iar literatura era transcrisă cu nişte litere rotunjite, numite *unciale*. Ca toate celelalte popoare ale antichităţii, romanii nu s-au folosit decît de litere majuscule şi nu obişnuiau să despartă între ele cuvintele.

Pentru lectură era nevoie, deci, de un anumit exerciţiu, FIINDDIFICILSACITESTICURENTUNASEMENEATEXT!

O arhivă pe pereţii unui oraş

În anul 79 al erei noastre oraşul Pompei a fost acoperit de lava şi cenuşa revărsate în urma unei neobişnuit de puternice erupţii a Vezuviului. Acestui cataclism îi datorăm regăsirea emoţionantei arhive pe care pereţii caselor din Pompei o reprezintă, căci nenumăraţi *scriptores* au desenat cu vopsea roşie pe aceşti pereţi albi, sau cu vopsea albă pe fond roşu, elegantele majuscule ale « afişelor » prin care facem cunoştinţă cu programele electorale ale cetăţenilor de vază, sîntem poftiţi la spectacolele din amfiteatre sau invitaţi să înapoiem cutărui proprietar un animal de povară pierdut. Iată un exemplu:

20 de perechi de gladiatori din trupa lui D. Lucretius Valens, fiu al preotului permanent al împăratului Nero, şi 10 perechi de gladiatori din trupa fiului lui Lucretius Valens vor lupta la Pompei începînd cu o zi înainte de nonele lui Aprilie (4 aprilie). *Va avea loc o vînătoare* (luptă cu fiare) *şi întreceri* (lupte) *navale.*

Nu mai puţin interesante sînt firmele prăvăliilor. Faţada atelierului unui fabricant şi negustor de postav, M. Vecilius Verecundus, e bogat împodobită, căci de o parte a intrării îl vedem pe Mercur, zeul comerţului, ieşind dintr-un templu şi ţinînd în mînă o pungă plină cu arginţi, în vreme ce Venus, principala divinitate a Pompeiului, apare de cealaltă parte a intrării, într-un car tras de elefanţi. Cei doi zei, sub protecţia cărora s-a pus fabricantul-negustor, patronează adevărata firmă, zugrăvită în partea de jos, unde e arătat « procesul de producţie » al întreprinderii: în dreapta se lucrează lîna, în stînga sînt vîndute produsele.

Dar cele mai emoţionante mărturii pe care pereţii din Pompei ni le-au păstrat sînt cele zgîriate cu litere cursive în tencuială, nenumăratele mîzgăliturі ale ştrengarilor de acum aproape 1900 de ani şi socotelile hangiilor, literele stîngace zgîriate de sclavi şi îndemnurile « sporti-

Programe electorale şi afişe murale din Pompei, scrise cu capitale romane şi litere cursive

Prăvălia lui M. Vecilius Verecundus

O poetă, ţinînd într-o mînă « codex »-ul alcătuit din tăbliţe cerate şi în cealaltă stilul, pare gata să noteze un vers (frescă din Pompei)

vilor » care-şi încurajau favoriţii din amfiteatre, căci — într-o vreme cînd papirusul şi tăbliţele cerate erau de ajuns de scumpe — tencuiala pereţilor ţinea loc de maculator pentru copii, de carnet de socoteli pentru negustori, de agendă pentru toată lumea. Nu e deci de mirare că un umorist a zgîriat de trei ori, în trei locuri diferite din Pompei, aceste două versuri :

Sînt uimit, zidule, că nu te-ai prăbuşit încă
Sub povara tuturor prostiilor cu care-ai fost acoperit.

De două mii de ani zidul stă în picioare. . .

Alfabetul latin în Dacia

După cum ai văzut, dacii începuseră să scrie folosind procedeul tuturor popoarelor care n-au posedat o scriere proprie, adică împrumutînd caracterele de la vecini. În speţă, de la greci. Puterea romană a luat apoi locul celei greceşti şi influenţa Romei s-a făcut simţită peste Dunăre încă înainte ca legiunile imperiului să-şi fi purtat acvilele de-a lungul ţinuturilor noastre. Aşa se face că alfabetul latin a pătruns şi el în Dacia.

Istoricul Dio Cassius, care povesteşte în a sa « Istoria Romană » războiul întreprins de Traian împotriva dacilor, aminteşte că atunci *cînd Traian porni o expediţie împotriva dacilor şi cînd ajunse la Tapae, unde era tabăra barbarilor, i s-a adus o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că ceilalţi aliaţi şi burii îl sfătuiesc pe Traian să se întoarcă şi să facă pace*. E cea dintîi informaţie pe care o avem despre faptul că dacii ştiau să scrie cu litere latine.

Poetul Publius Ovidius Naso, pe care împăratul August l-a exilat în sec. I e.n. la Tomis (Constanţa de azi) ne-a dat — pe de altă parte — prima dovadă că limba geto-dacilor putea fi transcrisă cu ajutorul alfabetului latin. Într-adevăr, într-una dintre « Epistolele din Pont », Ovidiu îi scrie prietenului său Carus

. . . am scris în graiul getic.
Cuvintele barbare le-am pus în vers latin !
A şi plăcut poemul ; tu poţi să mă feliciţi :
Aici, între sălbatici, am nume de poet.

Şi mai departe :

Cînd le citii poemul, scris vai ! în altă limbă.
La pagina din urmă a lui cînd am ajuns,
Şi capul şi-l clătiră, şi tolbele lor pline,
Şi-un murmur lung din gură barbarii toţi au scos.
(în româneşte de TEODOR NAUM)

Fragment din vasul găsit la Grădiştea Muncelului şi pe care se poate citi inscripţia DECEBALVS PER SCORILO

Trecînd peste calificativele de « barbari » şi « sălbatici » pe care Ovidiu le dă geţilor, deşi aceşti « sălbatici » sînt în stare să guste frumuseţea unui poem, reţine faptul că limba getă putea fi transcrisă în chip atît de desăvîrşit cu ajutorul alfabetului latin, încît Ovidiu a izbutit să scrie un poem în limba « barbară », pentru el, a localnicilor.

Dar cea mai grăitoare dovadă a faptului că limba dacă începuse a fi notată cu ajutorul caracterelor latine a fost descoperită în ruinele unei clădiri de lemn de pe Dealul Grădiştei din munţii Muncelului, acolo unde se afla Sarmizegetusa, capitala regatului lui Decebal. E vorba despre un vas mare de lut, în formă de pîlnie, pe pereţii căruia au fost aplicate de patru ori, sub gîtul vasului, cîte două stampile. Pe una se citeşte DECEBALVS, iar pe cealaltă PER SCORILO, ceea ce se traduce prin DECEBAL FIUL LUI SCORILO. Această importantă inscripţie dacă, scrisă cu litere latine şi care ne păstrează numele viteazului rege care a pus în cumpănă puterea Romei, datează din ajunul războaielor cu romanii, adică de la sfîrşitul sec. I e.n., şi dovedeşte că scrierea latină începuse a se răs-

Statuia lui Ovidiu, din Constanţa

pîndi în Dacia. Ca şi celelalte popoare ale antichităţii, strămoşii noştri vor fi scris însă mai ales pe bucăţi de lemn, pe scoarţă de copac şi pe piele, materiale care n-au putut înfrunta vitregiile vremurilor şi nu au ajuns de aceea pînă la noi.

Scrierea în Dacia Romană

După cum era şi firesc, o dată cu instaurarea puterii romane, limba latină şi scrierea s-au răspîndit printre băştinaşii daci, ele constituind singura legătură dintre aceştia şi stăpînirea romană sau coloniştii veniţi din toate colţurile imperiului. Pe multe cărămizi au fost găsite exerciţiile de scriere făcute de către cei ce se străduiau să înveţe latina şi existau desigur şi în Dacia şcoli particulare, unde părinţii cu dare de mînă îşi trimiteau copiii pentru a învăţa scrierea, citirea şi aritmetica. O stelă funerară descoperită la Germisara înfăţişează chiar un copil ţinînd în mînă două stiluri (condeie) şi un săculeţ cuprinzînd probabil alte rechizite, aşadar, un fel de ghiozdan.

Cele aproape trei mii de inscripţii latineşti găsite în Dacia cuprind şi încercări literare. Pe sarcofagele cetăţenilor de vază se săpau epitafuri în versuri şi un anume Bassus a pus să se graveze pe un altar această poezioară:

Ţie, regină a apelor, nimfă, podoaba pădurii,
Bassus, a cărula rugi tu le-ai plinit bucuros,
ţi-a dedicat, dintr-o stană de marmură,-altarul acesta
Lîngă Germisara ta, de pe-ntăritele culmi.
(în româneşte de ST. BEZDECHI)

Cu cît mai emoţionante, în laconismul lor, sînt faimoasele tăbliţe cerate descoperite în galeriile minelor de aur din Munţii Apuseni, tăbliţe ce reprezintă acte de vînzare

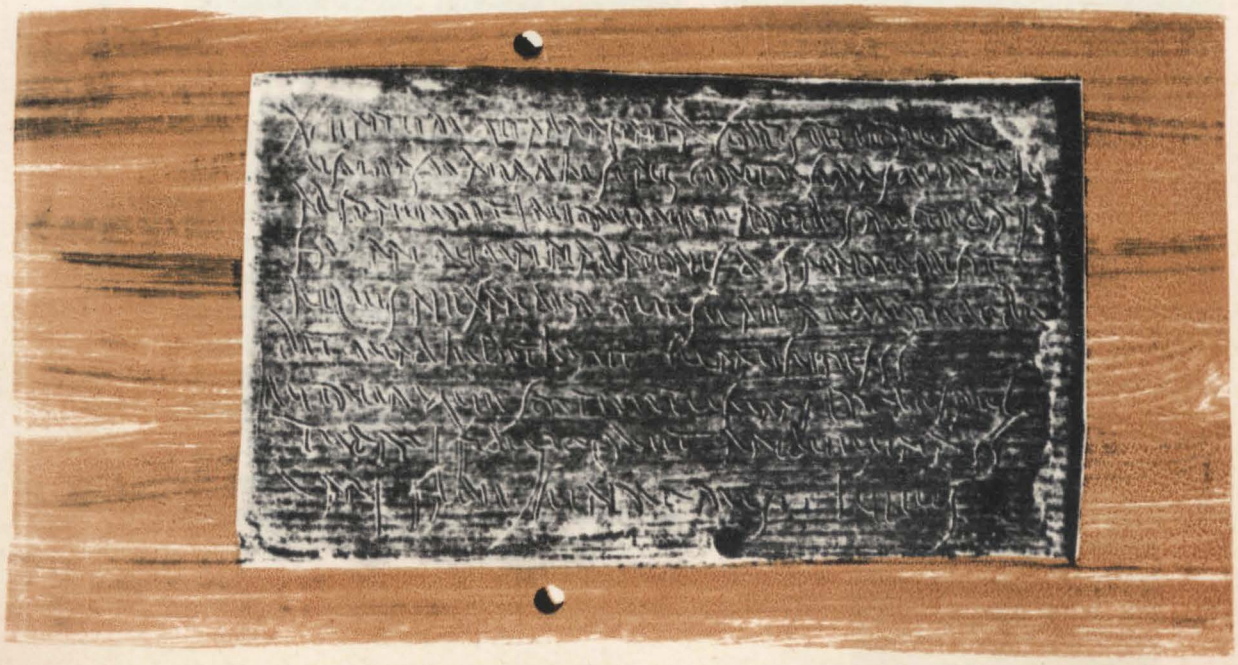

Tăbliţă cerată descoperită în minele de aur de la Alburnus Maior

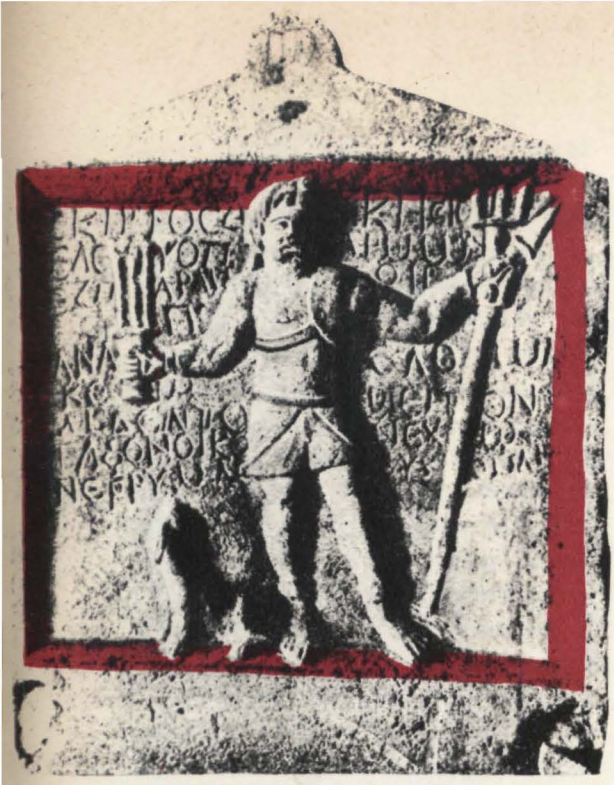

Gladiatorul dac Skirtos

şi cumpărare de sclavi, sau contracte de muncă prin care muncitori liberi, ca Memmius al lui Asclepius, se angajează faţă de arendaşul minei să lucreze cu sîrguinţă timp de 5 luni şi 24 de zile, în schimbul hranei şi a 70 de denari plătiţi în rate lunare, adică în condiţii puţin deosebite de cele ale sclavilor, alături de care, de altfel, avea să muncească. . .

O limbă străveche în haine noi

Urmînd cu pomenirea aventurilor alfabetului grecesc, se cuvine să amintim că limba lui Homer s-a răspîndit în Egipt în vremea Ptolemeilor, pentru ca după înfiinţarea Alexandriei (331 î.e.n.) actele administrative ale faraonilor să fie redactate atît în egipteană, cît şi în greceşte. Nici o mirare, deci, că în aceste condiţii alfabetul grecesc a prins să cîştige teren, în dauna anacronicei scrieri hieroglifice; a fost nevoie de o asemenea împrejurare deosebită pentru ca scribii egipteni să se hotărască, în sfîrşit, să adopte o scriere alfabetică. Mai mult, înţelegîndu-i avantajele, ei n-au mai recurs nici la cele 24 de litere existente în scrierea lor — dar care nu îngăduiau notarea vocalelor — ci au preluat pur şi simplu alfabetul grecesc.

Din sec. II e.n. limba faraonilor a început astfel a fi însemnată cu ajutorul clarului şi precisului alfabet ce descindea din scrierea hieroglifică.

Peste milenii, cercul evoluţiei scrierii se închidea. . .

Limba egipteană transcrisă cu ajutorul « literelor cadmeene » a primit numele de limbă coptă — fie de la abrevierea arabă a numelui grecesc al Egiptului, Aigyptios, fie de la centrul comercial Coptos din Egipt — şi s-a menţinut ca limbă vorbită pînă în sec. XIV. Vechea limbă a faraonilor a supravieţuit astfel culturii Egiptului faraonic şi datorită ei au putut fi citite din nou, după aproape 5000 de ani, misterioasele hieroglife pe care scribii le desenaseră pe malurile Nilului, ceea ce a îngăduit învierea istoriei şi a strălucitei civilizaţii a Egiptului antic.

Runele

Cea mai veche inscripție germanică ajunsă pînă la noi e săpată pe un coif și datează din sec. III î.e.n. E scrisă cu ajutorul unui alfabet italic, din care avea să provină scrierea runică ce prezintă o anumită asemănare cu alfabetele grec și latin. Runele *(run* înseamnă *taină* în vechea germană nordică) au fost întrebuințate mai întîi pentru rosturi magice ; folosirea lor s-a generalizat apoi treptat, pentru ca runele să dispară în sec. VIII e.n. cînd — sub influența catolicismului — au fost înlocuite cu literele latine. Învățatul Hrabanus Maurus a transcris în sec. IV într-o carte închinată unor probleme de gramatică un alfabet german primitiv, numit *futhark*, după ordinea primelor sunete (f, u, th, a, r, k). Înfățișarea colțuroasă a runelor se datorește faptului că ele erau crestate în lemn sau săpate în piatră, tehnică ce nu îngăduie dezvoltarea liniilor curbe.

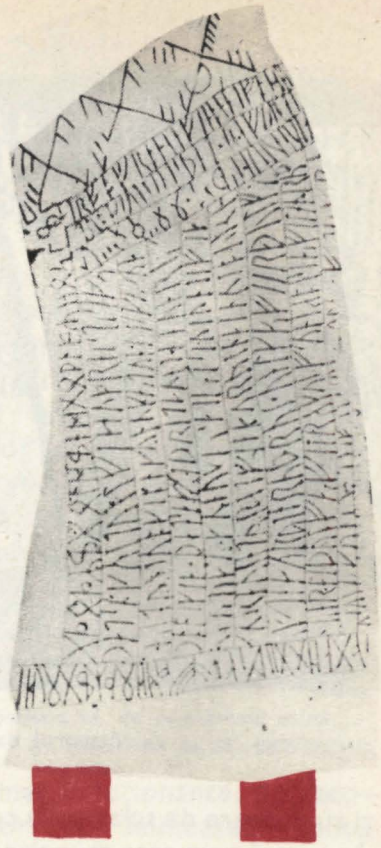

Inscripția runică de la Rök (Suedia)

În nordul Europei au fost găsite nenumărate inscripții runice, de felul cornului de aur (rhyton) din Scandinavia, împodobit cu figuri de

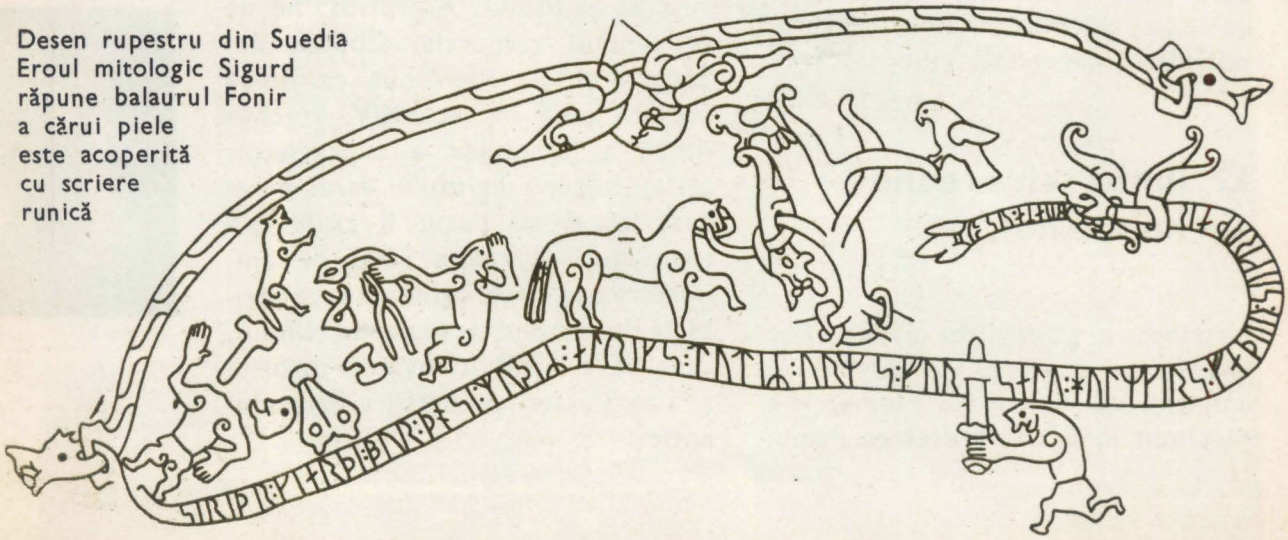

Desen rupestru din Suedia
Eroul mitologic Sigurd
răpune balaurul Fonir
a cărui piele
este acoperită
cu scriere
runică

oameni şi animale, care poartă numele meşterului faur (sec. III—IV e.n.). În ţara noastră a fost descoperit în 1837, la Pietroasa, în dealurile Buzăului, vestitul tezaur cunoscut sub numele popular de « Cloşca cu puii de aur », tezaur pe care vizigoţii lui Athanarich l-au îngropat în anul 380, de teama *hunilor*. Pe unul dintre coliere se citesc încă, din inscripţia scrijelită parcă în graba dinaintea plecării, cuvintele *gutani* (a goţilor) şi *hailag* (sacru) ceea ce a îngăduit interpretarea inscripţiei drept formula *a goţilor proprietate sacră sînt*, menită să constituie o « apărare magică » a tezaurului : comoara nu mai putea ajunge în posesia unui eventual descoperitor, de vreme ce ea însăşi se proclama « a goţilor ». . .

De pe la mijlocul sec. VII datează o cutie din fanoane de balenă cu inscripţii runice şi reliefuri mitologice, descoperită în Anglia — unul dintre cele mai vechi monumente ale literaturii şi plasticii anglo-saxone — iar din sec. IX cel mai lung text runic, aflat pe o piatră de la Rök, în Suedia : *În amintirea lui Vämod sînt puse aceste rune. Varin, tatăl, le-a scris pentru fiul său căzut în luptă*, declară inscripţia, care continuă prin a evoca răzbunarea vikingilor pentru luptătorul căzut.

Episcopul Wulfila a inventat în sec. IV, pe baza alfabetului grec şi a runelor, scrierea *gotică*, şi e probabil că celţii din Irlanda şi Ţara Galilor s-au folosit din sec. V de scrierea *ogamică*, ale cărei litere imită nişte ramuri desprinse de trunchi. Această scriere, cu ajutorul căreia au corespondat Tristan şi Isolda, a dispărut — asemenea scrierii runice — după introducerea creştinismului.

Invenţia lui Mesrop Maştoţ

Străbătînd meridianele, călătoria literelor greceşti nu s-a sfîrşit nici în Etruria, nici la Roma şi nici în Egipt, căci alfabetul ionian a fost purtat de cuceritorii macedoneni pînă în India şi Asia Centrală.

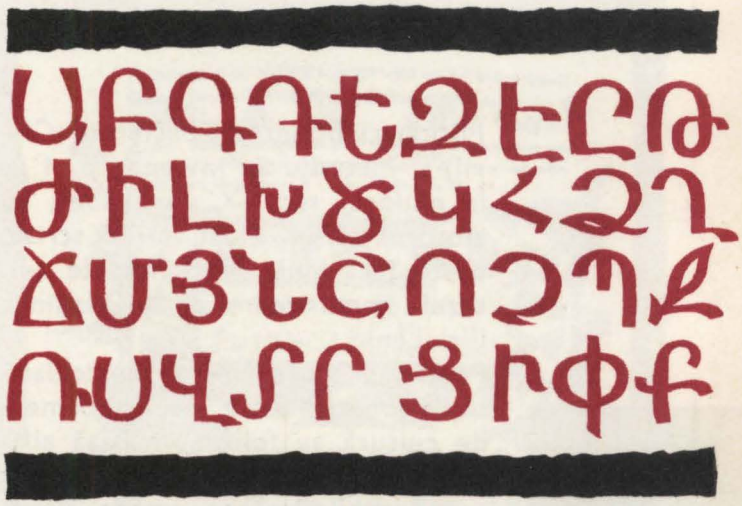

Alfabetul armean născocit de Mesrop Maştoţ

La sfîrşitul sec. IV şi începutul sec. V e.n. feciorul unui ţăran liber din Taron, pe nume Mesrop Maştoţ, care învăţase carte într-una din şcolile din Armenia, în care se preda greaca şi siriana, a născocit pe baza alfabetului grecesc un alfabet original, perfect adaptat pentru transcrierea limbii armene. Sporind

literele alfabetului ionic de la 24 la 36, Mesrop Maştoţ a creat un instrument, pe cît de accesibil, pe atît de potrivit pentru limba armeană, încît e folosit aproape fără modificări pînă în zilele noastre. Răsunetul pe care l-a avut invenţia alfabetului naţional a fost atît de puternic, încît prima lucrare literară a unui scriitor armean în limba armeană a fost « Viaţa lui Maştoţ », omagiu pe deplin justificat adus celui care i-a îngăduit încă în sec. V « părintelui istoriei armene », Movses Horenaţi, să scrie o monumentală istorie a Armeniei.

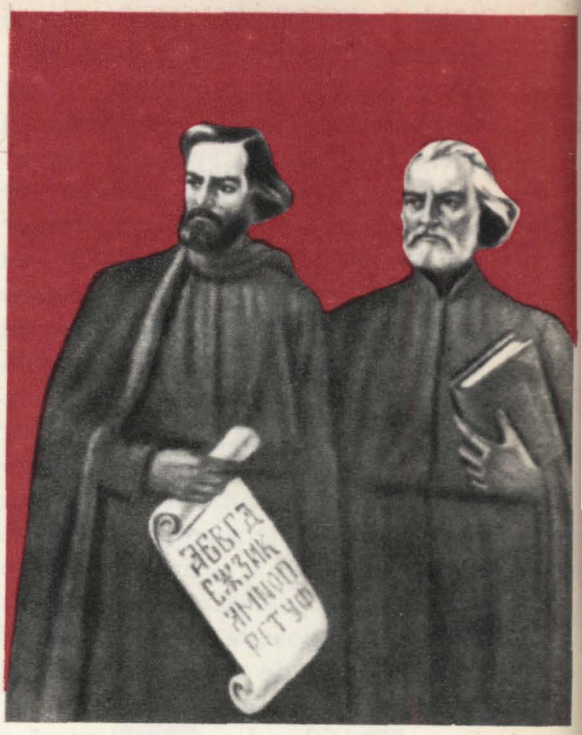

Fraţii Constantin (Kiril) şi Metodiu, inventatorii alfabetului slav

Alfabetul slavon

Misionarii bizantini Constantin (Chiril) şi Metodiu au inventat şi ei pe la mijlocul sec. IX un alfabet, cu ajutorul căruia aveau să fie scrise, peste mai bine de o mie de ani, tezele nemuritoare ale lui Vladimir Ilici Lenin.

Pentru a putea reda particularităţile foneticii slave, cei doi oameni de cultură au folosit ca bază alfabetul grecesc, dar — pe cît se pare — şi vechile semne grafice slave, aşa-numitele « linii şi crestături », cu care slavii începuseră să alcătuiască un rudiment de scriere (căci dascălul Constantin (Chiril) văzuse la Chersones cărţi scrise cu « litere ruseşti »). Acest eveniment deosebit de important pentru evoluţia culturii slave a avut loc în Bulgaria, a cărei populaţie atinsese în perioada timpurie a evului mediu cel mai ridicat nivel cultural întîlnit în ţinuturile locuite de slavi. Ecoul profund al evenimentului răsună cu putere în lucrarea « *Despre litere* » a călugărului Hrabar Cernovizeţ, care preamăreşte limba slavă şi ştiinţa de carte în această limbă, precum şi în cea mai veche povestire bulgară laică pe care o cunoaştem, « *Minunea cu bulgarul* » (sec. X). Alfabetul lui Constantin (Chiril) s-a numit « glagolitic » ; dar faptul că literele acestea erau încă imperfecte şi greu de citit dacă fuseseră aşternute în grabă, l-a determinat, pare-se, pe Kliment din Velita să

perfecţioneze în sec. X alfabetul slav, care a căpătat abia atunci denumirea de « chirilic ». Glagoliticul s-a răspîndit în Moravia, Macedonia şi Croaţia, în vreme ce chirilicul, ale cărui litere mai simple şi mai clare se află la baza alfabetului slav din zilele noastre, a cîştigat teren în Rusia veche, în Bulgaria răsăriteană şi, după cum vei vedea, şi în ţara noastră.

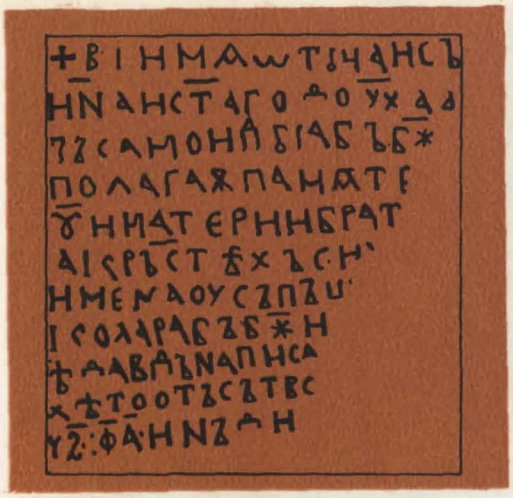

Inscripţie în slavona veche a ţarului bulgar Samuil (sec. X—XI)

Scrierea în Rusia veche

Scrierea glagolitică a devenit neciteaţă din pricina mulţimii buclelor care « înfloreau » literele

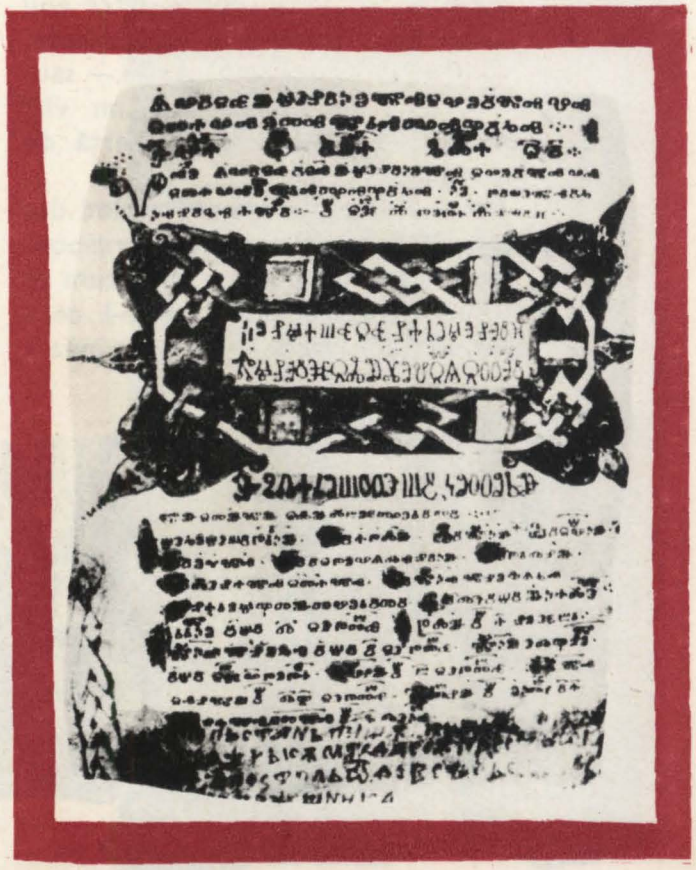

O movilă funerară din regiunea Smolensk închidea un vas de lut datînd din sec. X şi purtînd cea mai veche inscripţie slavă pînă azi cunoscută pe teritoriul rusesc. Asupra sensului ei există controverse.

Scrierea s-a răspîndit însă în Rusia foarte repede, şi datorită acestui fapt ne putem împărtăşi din comoara de informaţii cuprinsă în « *Cîntarea oastei lui Igor* », în « *Slovnicul lui Sviatoslav* » (1073) şi în celebra colecţie de cronici intitulată « *Povestea anilor de altădată, de unde a pornit ţara Rusiei şi cine a început cel dintîi să domnească la Kiev şi cum a luat fiinţă ţara Rusiei* », alcătuită — pe cîte se pare — de monahul Nestor din Kiev, pe la 1113.

Cneazul Vladimir Sviatoslavici a fost cel care a înfiinţat primele şcoli în Rusia veche, astfel că ştiinţa de carte s-a putut extinde dincolo de rîndurile claselor dominante. Că

Inscripția controversată de pe vasul de la Smolensk

așa stau lucrurile, ne-o dovedesc senzaționalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Novgorod, unde au fost descoperite între anii 1951—1958 peste 350 de chitanțe, contracte, scrisori etc.,scrise — sau, mai bine zis, săpate cu un vîrf ascuțit — pe fîșii din scoarță de mesteacăn.

Toate aceste documente datînd din sec. XI—XV reprezintă corespondența unor simpli tîrgoveți, cum ar fi un oarecare Boris, care-i cere soției lui Nastasia să-i trimeată cămășile pe care a uitat să le ia cu el ; sau Piotr, care-i scrie unei Maria că s-a dus să cosească iarbă la Poozerie, dar a fost oprit să ridice fînul și, pentru a-și putea dovedi drepturile, o roagă să-i trimită o copie după actul de cumpărare al fînețelor. Un băiat, Onfim, ne-a lăsat pe o coajă de mesteacăn exercițiile lui de școlar, împestrițate cu desene înfățișînd oamenii pe care-i vedea trecînd prin fața ferestrei, călăreți răpunîndu-și dușmanii și, chiar, un autoportret. . . în chip de animal fantastic.

În Dobrogea, un stup de piatră...

Deoarece păstrarea unui cuvînt în limba vie a poporului nu se poate explica decît prin folosirea neîntreruptă a cuvîntului respectiv, originea latină a cuvintelor « a scrie » și « carte » par să mărturisească

Scrisoare pe scoarță de mesteacăn (Novgorod)

Cronicarul Nestor
(sculptură de Marc Antokolski)

Tăbliță de lemn
pe care
a fost săpat
un alfabet

faptul că știința scrierii nu s-a pierdut pe teritoriul patriei noastre; nu avem totuși dovezi în acest sens decît cu începere din a doua jumătate a secolului al IX-lea. Din această perioadă cunoaștem inscripțiile tezaurului de la Sînnicolaul Mare (Banat), în care apar caractere grecești și runice, precum și inscripțiile aflate în Dobrogea, nu departe de satul Basarabi.

Intrarea bisericuței de la Basarabi

Inscripția de pe blocul de calcar de la Mircea-Vodă, pomenind un jupan Dimitrie

Aici avea să se descopere în anul 1957 un adevărat stup omenesc, scobit într-un deal de cretă. La o înălțime de 20 m de la baza dealului — și, deci, a nivelului de locuire — tîrnăcopul unui muncitor de la o carieră de piatră a înlăturat într-o bună zi un bolovan și a scos la lumină o ușiță îngrijit tăiată de mîna omului.

Așa a fost descoperită o bisericuță de dimensiuni liliputane, purtînd deasupra ușii, zgîriată cu litere slavone, inscripția « leat 6500 », ceea ce corespunde — în cronologia calculată « de la facerea lumii » — anului 992 e.n. Arheologii au scos apoi treptat la iveală o mulțime de chilii și galerii de comunicație săpate în același deal, în jurul bisericii, și au ajuns să reconstituie nenorocirea abătută asupra celor ce se ascunseseră acolo,

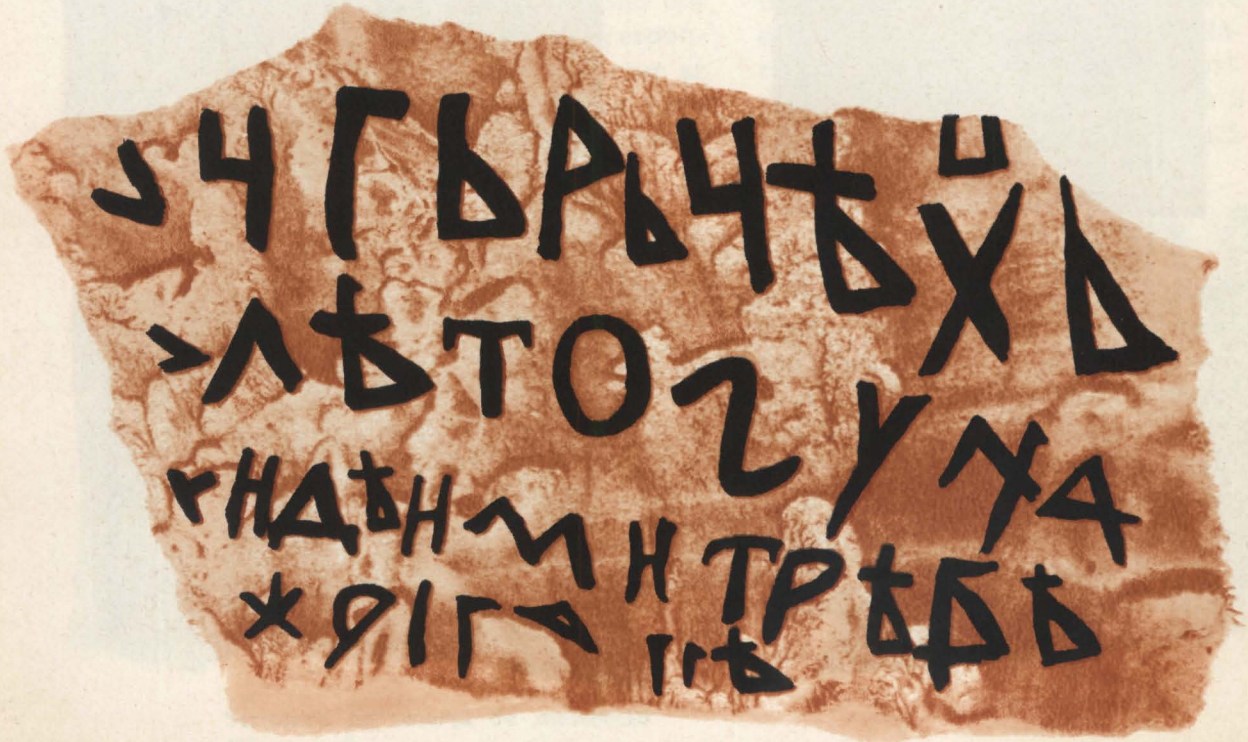

probabil de teama Pecenegilor. Scobind mereu noi chiliuțe în masivul de cretă și nepricepîndu-se să-și « armeze » construcția, oamenii aceștia au fost izgoniți acum aproape o mie de ani de surparea bolților și pereților friabili. Două schelete au fost de altfel aflate de cercetători în poziția în care moartea a surprins o parte dintre cei ce se încrezuseră prea mult în trăinicia cetei. . .

Pereții chiliuțelor mai păstrează și astăzi naive desene înfățișînd chipuri omenești, animale greu identificabile și numite deocamdată în mod convențional « iepuri » și « cai », precum și cîteva prețioase inscripții runice din veacul al IX-lea, altele (runice, glagolitice și chirilice) de la sfîrșitul acestui secol și începutul secolului X și, în sfîrșit, numai inscripții chirilice datate din secolul X. Scurt timp după inventarea alfabetului glagolitic, el era folosit în mod curent, așadar, în stupul de piatră de la Basarabi.

Tot din sec. X datează un bloc de calcar găsit la Mircea Vodă (reg. Dobrogea) și pe care se mai poate citi un fragment al inscripției chirilice : « . . . *pe greci, în anul* 6451. . . *pe Dimitrie*. . . ». Se pare că ar fi vorba despre un jupan Dimitrie, stăpînitor feudal din prima jumătate a sec. X, căci anul 6451 reprezintă anul 943 e.n.

În sfîrșit, merită pomenite trei însemnări în chirilică, zgîriate pe pereții de lut ai unui atelier de fierărie, găsit la Bucov și datînd de asemenea din secolul al X-lea.

În acest secol al X-lea, de altfel, scrierea slavonă se va răspîndi pe întreg teritoriul patriei noastre, datorită adoptării limbii slave de către biserică. Iar, cum în jurul bisericilor se păstrau în acele vremuri și tradițiile culturale, limba slavă avea să devină și limba culturii feudale românești.

Fragmente ceramice cu inscripții chirilice de la Garvăn (sec. X—XI) și Niculițel (sec. XI—XII)

ALFABETUL ARAMAIC

O ironie a întîmplării

Vremurile depărtate — care n-au cunoscut mijloace perfecționate de înregistrare, păstrare și răspîndire a informațiilor — sînt un fel de site oarbe, cernînd la întîmplare, nimicind de-a lungul veacurilor și mileniilor unele documente și cruțînd altele, cărora le-au îngăduit să ajungă pînă la noi. Dar întîmplarea e în stare de ironii cumplite. . .

O asemenea ironie a întîmplării face ca una dintre cele mai vechi inscripții ale cărei litere prevestesc caracterele scrierii ebraice să fie tocmai Stela lui Meșa, regele Moabului, care a pus să se sape în piatră că *Israel a fost nimicit pentru totdeauna*. Adevărul e că, dacă astăzi mai știm ceva despre moabiți, ca și despre aramei, edomiți, amoriți și atîtea alte popoare din aceeași epocă, faptul se datorește aproape în exclusivitate israeliților, care i-au pomenit în scrierile lor. . .

Aceste scrieri ne-au parvenit sub forma Vechiului Testament al Bibliei și, în ciuda tradiției care le acordă o mare vechime și le datează socotind anii « de la facerea lumii », reprezintă redactarea unor texte foarte diferite, scrise în aproape zece veacuri, din sec. XI î.e.n. și pînă în sec. II î.e.n. Doctorul francez Astruc a fost cel dintîi care și-a dat seama, încă în sec. XVIII, că cele două nume ale divinității, Elohim și Iehova nu sînt întrebuințate la întîmplare în Vechiul Testament. Punînd cap la cap pasajele în care se vorbește despre Elohim (plural însemnînd *zei*) și cele în care se vorbește despre Iehova, a obținut două versiuni complete și diferite ale « Facerii », prima carte a Vechiului Testament, redactată prin juxtapunerea lor. Acest singur exemplu, printre multe altele, dovedește că — departe de a fi « inspirat de Dumnezeu » — textul Vechiului Testament, compilat de preoți într-o epocă tîrzie, a păstrat pînă și amintirea vremii cînd israeliții mai erau politeiști.

Cel mai vechi dintre textele intrate în alcătuirea Vechiului Testament pare a fi așa-numita *Cîntare a Deborei*, imn războinic în care se oglin-

Inscripție ebraică cu caractere pătrate din sec. V

desc luptele triburilor israelite pătrunse în Canaan, unde au avut de înfruntat rezistența băștinașilor într-o vreme cînd *războinicii din Israil și-au lăsat părul să fluture și poporul merge de bunăvoie la război*, cînd *caravane nu se mai vedeau și cei ce aveau drumuri de făcut umblau pe cărări întortocheate*, cînd oamenii călăreau *pe măgărițe murge* sau odihneau *pe covoare* și locuiau în corturi. E foarte probabil că în vremurile îndepărtate ale celui de al XI-lea veac dinaintea erei noastre israeliții nu începuseră încă să scrie și *Cîntecul Deborei* s-a păstrat pe cale orală. Primele însemnări ale israeliților vor fi fost făcute pe frunze de palmier, pe oase și pietre plate, pe bucăți de piele. Abia peste un veac, în vremea regilor, scribii curții au fost însărcinați să țină la zi arhivele regale. Din vremea regelui David datează cea mai veche mărturie istorică autentică, relatînd viața particulară a regelui și dedesubturile politicii lui, memorial încadrat — în ciuda adevărurilor neplăcute și de loc pioase pe care le cuprinde — în « textele sfinte » ale Bibliei.

Vechile texte ebraice sînt foarte rare și printre ele poate fi menționat epitaful unui dregător regesc purtînd titlul de *« cel care se află deasupra casei »*, precum și unele inscripții din perioada regatului lui Iuda (930 î.e.n.). Merită citată, dintre ele, jalba scrisă pe un ciob de vas și alcătuită din 14 rînduri, în care un biet țăran se plînge comandantului local că un ofițer i-a luat mantaua — pe cînd țăranul secera — în chip de amendă pentru o infracțiune de care nu se făcuse vinovat . . .

Toate scrierile ebraice sînt redactate pînă către mijlocul sec. VIII î.e.n. cu ajutorul unui alfabet foarte apropiat de cel fenician, denumit paleoebraic. După întoarcerea lor din exodul babilonian, israeliții au început a folosi însă limba și scrierea aramaică, limbă a unui popor care avea afinități cu feniciana, ebraica și araba, și a cărui scriere derivă din ipoteticul alfabet vechi semit, din care provine și cea feniciană.

Mesajul viu al unui popor mort

Este încă o ironie a întîmplării faptul că literatura aramaică, scrisă pe suluri de papirus, nu ni s-a păstrat, în vreme ce Biblia care-i pomenește pe aramei — copiată și

răscopiată de-a lungul secolelor pe suluri de piele — a supraviețuit. Căci limbii și mai ales scrierii aramaice i-a fost dat să joace un rol hotărîtor în istoria culturii omenirii. Păstori nomazi, arameii s-au răspîndit în Mesopotamia și Siria în cursul celui de al doilea mileniu î.e.n., au ajuns la apogeul puterii spre sfîrșitul sec. X î.e.n., organizîndu-se în mai multe regate, pentru ca să dispară din viața politică în sec. VIII î.e.n. Dar limba lor a devenit curînd limba internațională a vremii și scrierea lor alfabetică, mai simplă decît cea silabică cuneiformă, s-a răspîndit cu repeziciune. Învinși de asirieni, arameii i-au învins pe plan cultural.

Din această epocă datează inscripția funerară a lui Agbar, gravată pe o stelă găsită lîngă Alep: « (Stelă) *a lui Agbar, preot al lui Sahar* (zeul Lună) *la Nerab. Acesta e chipul său. — Din pricina dreptății mele înaintea sa mi-a dăruit nume bun și mi-a lungit zilele. În ziua cînd am murit, gura nu mi-a fost lipsită de cuvinte; și cu ochii vedeam limpede de tot! Copii dintr-a patra spiță m-au plîns și jalea a fost mare; doar cu veșmîntul m-au pus* (în mormînt) *pentru ca pe viitor culcușul să nu-mi fie jefuit. Oricine ai fi, tu care mi-ai face rău și m-ai păgubi, Sahar și Nikkal și Nusku* (nume de zeități) *să-ți facă netrebnică moartea și să-ți piardă sămînța!* »

După prăbușirea asirienilor, limba aramaică a pătruns și mai mult în imperiul neo-babilonian, devenind limba diplomatică a epocii. Regii fenicieni le trimiteau faraonilor mesaje redactate în aramaică. Iar atunci cînd persanul Cirus, « regele regilor », a cucerit Babilonul, limba aramaică a căpătat rolul de limbă oficială a imperiului persan care avea nevoie de o limbă unică, de pe malurile Nilului și pînă pe cele ale Indusului. Aramaica s-a impus și de astă dată, alfabetul dovedindu-se mult mai practic decît complicata

Inscripție aramaică din Sam'al, preamărind faptele regelui Kilamuva

Regele arameilor Bar-Rekub; cu secretarul și scribul său (cca. 730 î.e.n.)

scriere cuneiformă, pe care scribii administrației imperiale ar fi trebuit s-o învețe.

Dintre documentele rămase din această perioadă, sulurile de papirus lăsate de o colonie israelită instalată pe insula Elefantina, de lîngă actualul baraj de la Asuan, în Egipt, ne interesează îndeaproape, căci printre aceste papirusuri scrise în limba aramaică a fost descoperit textul *Povestirii lui Ahiqar*, cea mai veche versiune a unui episod din vestita *Esopie*, care s-a bucurat de multă trecere și în țara noastră. Episodul a fost creat, pare-se, în sec. VI î.e.n. într-un mediu asiro-babilonian. În forma Esopiei — așa cum a circulat la noi drept « carte populară » — fabulistul grec Esop a luat locul înțeleptului Ahiqar, împăratul Licaron al Vavilonului l-a înlocuit pe Asarhaddon al Asiriei și Eniom și-a asumat rolul ingrat al lui Nadir, dar vechiul roman aramaic a rămas în esență neschimbat, dovedind că pedepsirea intrigantului și reabilitarea nevinovatului au fost și au continuat să rămînă peste veacuri teme scumpe inimii tuturor popoarelor.

Două manuscrise de la Marea Moartă

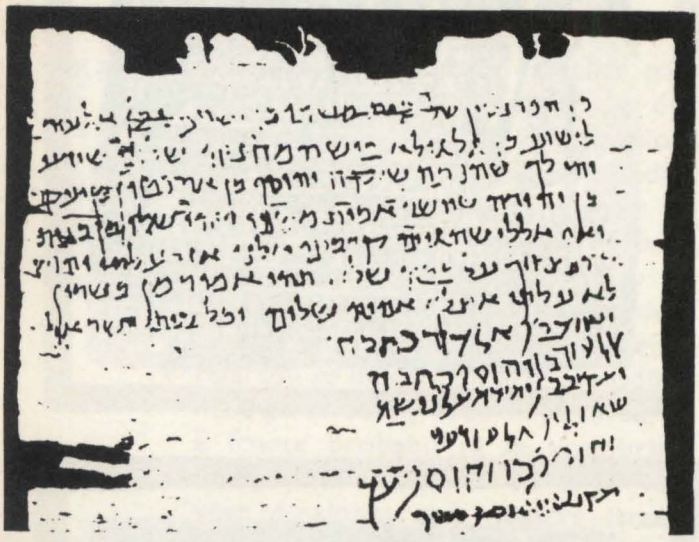

Manuscrisele de la Marea Moartă

Alergînd după o oaie rătăcită, un beduin a descoperit în anul 1945, în deșertul Iudeei, o peșteră ce se deschidea nu departe de niște ruine cunoscute sub numele de Khirbet Qumran. Spre mirarea lui și spre bucuria savanților din lumea întreagă, beduinul a dat în peșteră peste zece vase de lut în care a descoperit niște suluri ebraice, care au fost îndată datate — după tipul scrierii — dintr-o perioadă cuprinsă între sec. II î.e.n. și sec. I e.n. Alte peșteri au fost descoperite apoi, astfel că numărul fragmentelor găsite a trecut de 40000 (resturi a circa 600 lucrări), fără a mai vorbi

despre un pachet cuprinzînd nişte papirusuri reprezentînd un teanc de scrisori redactate în ebraică şi aramaică şi scrise de Simeon Bar-Kohba — vestitul conducător al ultimei răscoale a evreilor împotriva romanilor — scrisori cuprinzînd ordine către ofiţerii săi.

Cercetările ulterioare au stabilit că ruinele de la Qumran trebuiesc identificate cu « mînăstirea » esenienilor, sectă religioasă mozaică, în sînul căreia s-a format doctrina creştină; fragmentele recuperate reprezintă biblioteca sectei. Textele descoperite astfel după 2000 de ani lămuresc procesul istoric al formării religiei creştine şi pun în încurcătură « savanţii » Vaticanului, cărora le furnizează — spre disperarea lor — noi « apocrife » necunoscute şi nenumărate « proorociri », pe lîngă nedorite informaţii privind activitatea unui « mîntuitor » (purtînd numele de « stăpînul dreptăţii ») care anticipă biografia şi soarta reeditată de mîntuitorul « oficial » al creştinismului. După ce au început prin a contesta autenticitatea manuscriselor de la Marea Moartă, puşi în faţa dovezilor, teologii încearcă acum să găsească explicaţii care să nu contrazică Noul Testament . . .

În ruinele aşezării de la Qumran a fost descoperită o încăpere în care se aflau resturile unei mese de gips înguste şi lungi de aproape cinci metri, alături de alte două mai mici, pe care au fost scrise sulurile descoperite în peşterile din preajmă, acolo unde fuseseră ascunse atunci cînd stăpînirea romană a alungat şi împrăştiat comunitatea esenienilor. Lîngă resturile meselor au fost găsite două călimări, una de lut şi cealaltă de bronz, precum şi diverse cioburi de lut, pe care scribii se exersau înainte de a li se încredinţa un sul de piele. Un asemenea ciob poartă literele alfabetului ebraic, lecţia unui elev, de bună seamă, de vreme ce două litere sînt îndreptate de către profesorul care-şi doarme somnul de veci, poate chiar alături de fostul lui elev, în sărăcăciosul cimitir din apropierea ruinelor de la Qumran.

Literele aramaice cuceresc Asia

În epoca elenistică, în secolele IV—III î.e.n., rolul de limbă oficială al aramaicei a urmat să se exercite, mai mult, literele aramaice au început a fi utilizate şi pentru transcrierea altor limbi decît aramaica.

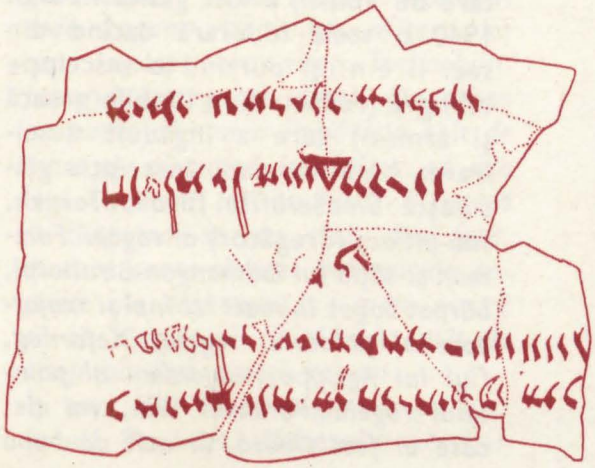

Document part din arhiva de la Nisaea (scrierea pehlevi)

Veche inscripţie gruzină (sec. V e.n.)

Astfel, în Bactria (Asia Centrală) — alături de scrierea grecească, pătrunsă o dată cu oştile lui Alexandru Macedon — aramaica era folosită în continuare, iar în Parţia s-au găsit, la Nisaea, capitala regatului, peste 2000 de documente din sec. I î.e.n. scrise pe cioburi de lut, cu ajutorul alfabetului aramaic — aşa-numita scriere *pehlevi*.

În primele secole ale erei noastre a fost creată în Transcaucazia, pe baza alfabetului aramaic, scrierea *armazi*. În săpăturile de la Armaziskhevi (aproximativ 24 km depărtare de Tbilisi) a fost găsită în anul 1940 o stelă funerară datînd din sec. II e.n. şi purtînd o inscripţie bilingvă (redactată în limbile greacă şi armazi) care a îngăduit descifrarea limbii armazi. Inscripţia glăsuieşte: *Sînt Serafita, fiica lui Tevakh, sub-pitiacş* (dregător) *al regelui Farsman şi soţia lui Iodmangan-Biruitorul, bărbat bogat în mari izbînzi şi majordom al palatului regelui Xefarnug, fiul lui Agrippa, majordom al palatului regelui Farsman. Vai, vai ţie, care ai fost tînără. Şi atît de bună şi atît de frumoasă erai, încît nimeni nu-ţi putea sta alături. Şi ai murit într-al 21-lea an* ».

Din această scriere armazi derivă, probabil, scrierea *gruzină*, cea mai veche inscripţie cunoscută datînd din anii 492—493 e.n.

Nu mai tîrziu de sec. IV e.n. s-a format, tot pe baza alfabetului aramaic, scrierea *sogdiană*, din care pînă nu de mult ni se păstrase doar corespondenţa dintre o mamă ce trăia la Samarkand şi fiica ei, locuind în colonia sogdiană din Dun-huan, în estul Turkestanului. Dar un păstor găsi din întîmplare în anul 1933, pe muntele Mug, un coş de răchită plin cu pergamente făcînd parte din arhiva unui castelan — Divaştici din Pengikent — şi datînd din sec. VIII e.n. Întreaga arhivă totalizează 81 de texte scrise pe beţe, pe hîrtie şi pe pergament, cele mai multe în limba sogdiană, cu ajutorul unor litere cursive, ceea ce dovedeşte că această scriere începuse a fi întrebuinţată în mod curent. În afara unei corespondenţe administrative, arhiva lui Divaştici

cuprinde şi un interesant calendar astrologic.
Aceleaşi caractere aramaice se regăsesc şi în scrierea *horezmiană*, dar cronicile din Horezm nu ni s-au păstrat, din păcate, deoarece au fost distruse de cuceritorii arabi.

Manuscris sogdian pe pergament, din arhiva lui Divaştici (Tadjikistan sec. VIII)

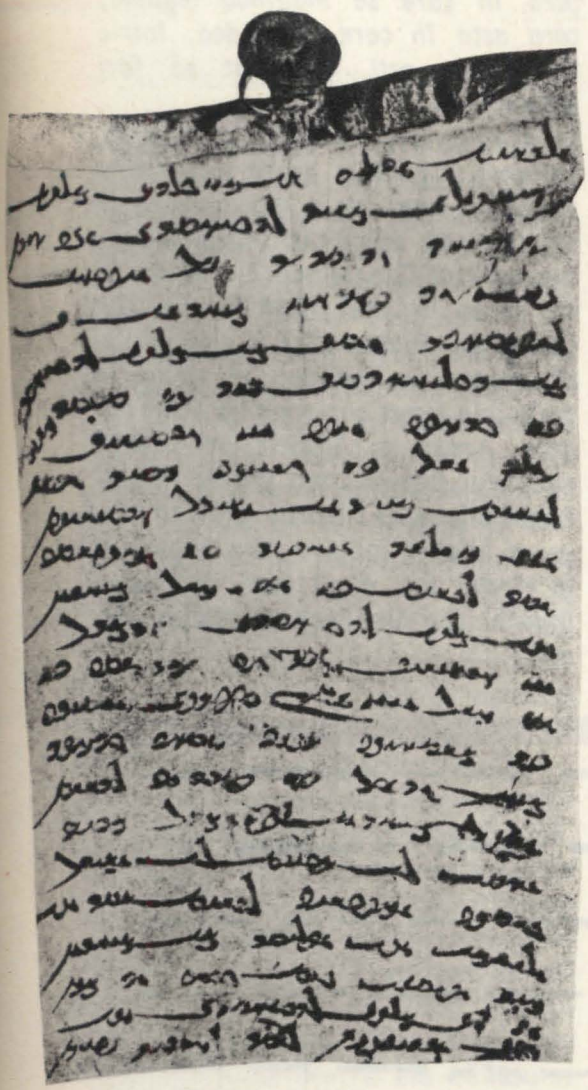

Scrierea vechilor turci

În Mongolia, pe valea Orkhonului, ca şi în bazinul Ieniseiului, au fost descoperite cele mai vechi inscripţii turce, lăsate de turcii oghuzi (sau T'u-kiue, cum îi numeau chinezii) ale căror imperii s-au constituit în sec. V—VI e.n. Redactate cu ajutorul unor caractere speciale derivate din vechiul alfabet sogdian, după unii cercetători, aceste inscripţii, descifrate de danezul Thomsen în 1893, proclamă cu mîndrie : *Cînd sus a fost făurit cerul albastru şi jos pămîntul întunecat, între amîndouă au fost făuriţi fiii oamenilor. Peste fiii oamenilor s-au înălţat strămoşii mei, Bumin-kagan şi Istemi-kagan. După ce au ajuns stăpîni, au condus şi hotărnicit împărăţia şi dregătoriile poporului turc. În cele patru colţuri ale lumii au avut mulţi duşmani, dar pornind cu oştiri au supus şi liniştit multe popoare ale lumii; le-au făcut să-şi plece capul şi să-şi îndoaie genunchiul. . . Erau kagani înţelepţi, erau kagani viteji; toţi ofiţerii lor erau înţelepţi, erau viteji. Toţi nobilii, poporul întreg era drept. De aceea au putut cîrmui o împărăţie atît de mare şi, cîrmuind împărăţia, să dea legi. La rîndul lor, au murit. Plîngînd şi tînguindu-se au sosit din faţă, dinspre soare-răsare, puternicele popoare ale deşertului. . . toate veniră să se tînguie şi să plîngă: atît de viteji au fost aceşti kagani. . .*
În sec. VIII turcii uiguri le-au luat locul. Pe baza alfabetului sogdian

Cubilai-han a avut inițiativa perfecționării alfabetului mongol

Scrierea uigură, ramură secundară a scrierii aramaice, a fost în secolul XIII scrierea oficială a mongolilor.

își alcătuiră scrierea *uigură*, dar au folosit vechea scriere turcă pentru marea inscripție trilingvă (redactată în limbile chineză, uigură și sogdiană) de lîngă Kara-balghasun, capitala statului lor. Din puținele fragmente încă descifrabile se degajă aceeași bună părere pe care și turcii oghuzi o avuseseră despre ei: *Țara asta cu obiceiuri sălbatice și plină de fumul sîngelui s-a schimbat într-o țară în care se mănîncă legume; țara asta în care se ucidea, într-o țară unde ești îndemnat să faci binele...*

La rîndul lor, *mongolii* au adaptat scrierea uigură la limba pe care o vorbeau, ceea ce a dat naștere la tot felul de dificultăți. Cubilai-han, nepotul lui Gingis-han, i-a poruncit de aceea în anul 1264 lui Fags-pa Lama, un tibetan aflat la curtea lui, să creeze un alfabet în stare să transcrie exact sunetele limbii mongole. Acesta a născocit într-adevăr alfabetul *fags-pa*, sau pătrat, modificînd alfabetul tibetan, derivat dintr-un alfabet indian, care provenea la rîndul lui, după cum vei vedea îndată, tot din vechiul alfabet aramaic...

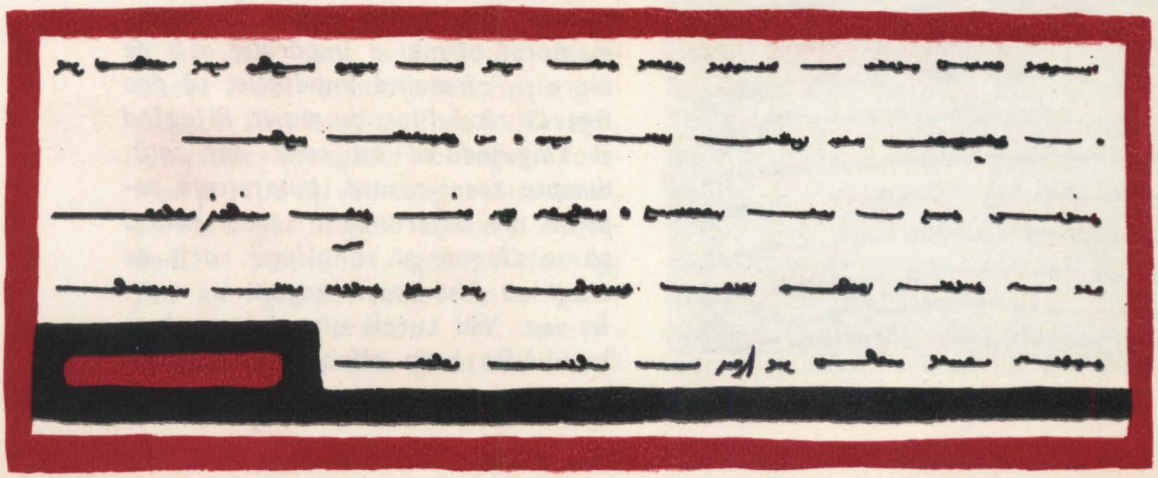

În sfîrşit, din acest alfabet mongol descinde alfabetul *mandciurian*, adaptat de Erdeni şi Kakai în 1599 şi îmbogăţit ulterior de Daxai cu semne menite să schimbe sunetul literelor în conformitate cu pronunţarea mandciuriană (diacritice).

Alfabetul în India

Deoarece inscripţiile marelui împărat Aşoka datează din sec. III î.e.n., literele aramaice — care au căpătat în India numele de « scrierea lui Brahma » (brahmi) — au ajuns aici mai devreme, probabil încă în sec. IV î.e.n., prin intermediul caravanelor negustoreşti. Triburile indo-europene năvăliseră în India pe la 1500 î.e.n., dar vreme de mai bine de 1000 de ani nu au simţit nevoia scrierii, deşi băştinaşii peste care năvăliseră şi care dezvoltaseră minunata cultură de la Harappa şi Mohenjo-Daro — contemporane cu civilizaţia sumeriană — ştiau să scrie. Ca în Grecia, însă, unde dorienii distruseseră cultura cretano-myceniană, cultura şi scrierea pre-indo-europeană a Indiei a pierit sub loviturile cotropitorilor.
În ruinele caselor vechilor locuitori ai Indiei — case de cărămidă arsă, cu etaj şi ocupînd uneori sute de metri pătraţi, case cu băi şi instalaţii de canalizare (la sfîrşitul mileniului III î.e.n. !) — au fost descoperite mai bine de 2000 peceţi-amulete de piatră, fildeş, aramă sau lut, pe multe dintre ele aflîndu-se

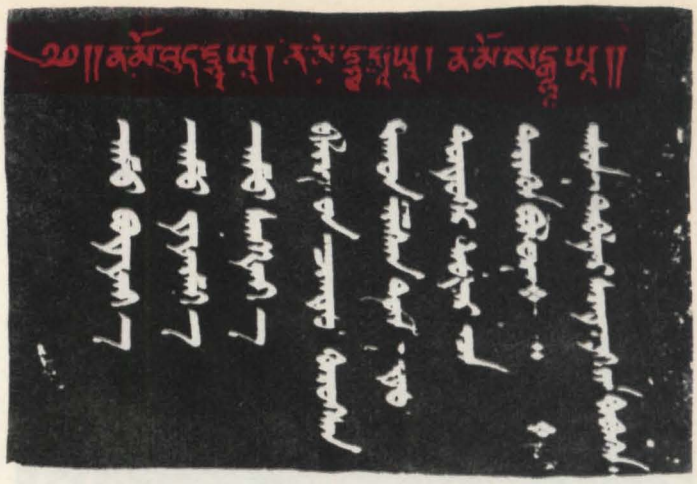

Manuscris mongol. În rîndul de sus este folosită scrierea tibetană

gravate nişte inscripţii redactate cu ajutorul unei scrieri originale, semănînd cu cele mai vechi caractere sumeriene. Din păcate, hieroglifele de la Mohenjo-Daro şi Harappa n-au putut fi încă descifrate.
Această cultură de pe valea Indusului a fost distrusă de cultura indo-europeană dezvoltată pe malurile Gangelui, pe care o cunoaştem datorită *Vedelor* — devenite ulterior cărţi « sfinte » — şi datorită celor două mari epopei, *Mahabharata* şi *Ramayana*, transcrise abia după pătrunderea « scrierii lui Brahma » în India. Din această scriere a luat

Peceţi găsite la Mohenjo-Daro

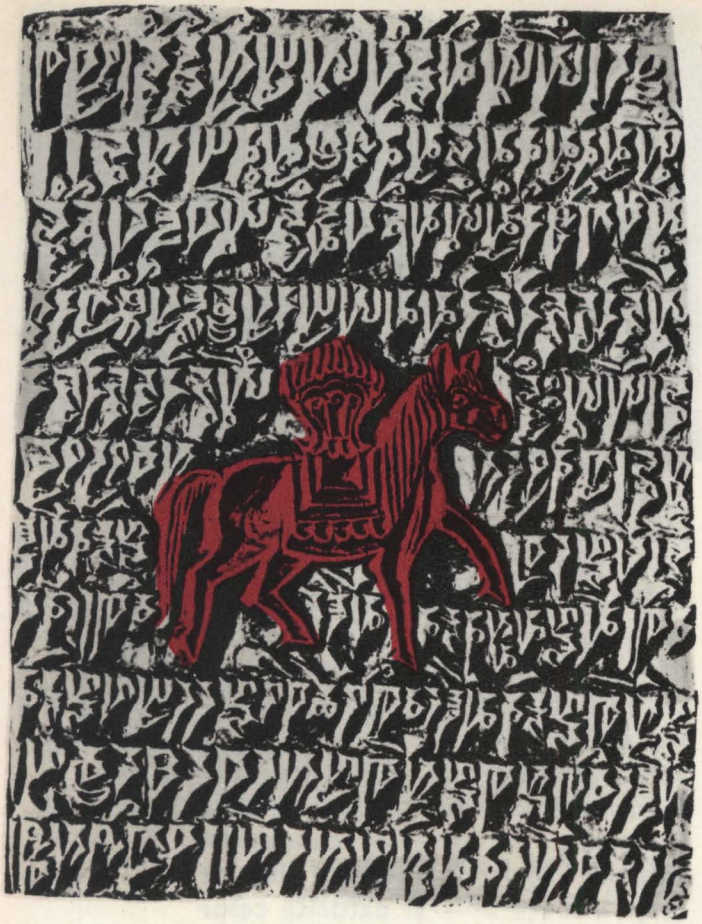

Veche scriere tibetană pentru tipărit. Tibetanii folosesc scrierea indiană din secolul VII e.n.

naştere scrierea *devanagari*, pe care o mai folosesc şi azi multe dintre popoarele Indiei. Învăţatul Panini (sec. V—IV î.e.n.) a jucat un rol de seamă în reglementarea limbii vedice tîrzii, căci el a purificat limba vedelor — devenită limbă moartă — de infiltraţiile limbilor vorbite (prakrite) şi a statuat gramatica limbii « cărţilor sfinte », care a şi primit numele de « purificată » (sanscrită). Aceasta a devenit limba în care se preda în şcolile religioase şi, deci, şi limba literară a Indiei, inaccesibilă maselor largi, deoarece se deosebea mult de limbile vii.

Literatura indiană profană începe a fi scrisă însă abia în a doua jumătate a mileniului I al erei noastre, cînd sînt adunate şi vestitele culegeri de basme şi fabule intitulate *Panceatantra* (Cele cinci cărţi) şi *Hitopadeşa* (Învăţătura folositoare). Nu e lipsit de interes să ştii că « cifrele arabe » sînt de fapt « cifre indiene », pe care arabii le-au împrumutat de la indieni pentru-a le introduce apoi în Europa.

Predicatorii budişti au luptat împotriva monopolului limbii sanscrite şi şi-au scris lucrările în limba *pali*. Dar, cum toate evoluează, limba pali a devenit şi ea cu timpul o limbă moartă, asemenea sanscritei. . . În limba pali au fost scrise aşa-numitele *jataka*, povestiri populare care, ală-

Scriere din Valea Indului

turi de cele cuprinse în Panceatantra şi Hitopadeşa, vor influenţa folclorul arab (O mie şi una de nopţi), iar în evul mediu a început a se scrie şi în alte limbi vorbite (hindi, bengali etc.).

Pe baza « scrierii lui Brahma », introdusă de călugării budişti, au fost create scrierile *ceyloneză*, *birmană* şi *laoţiană* (a popoarelor *thai* şi *khmer*), iar Tonmi Saboda a inventat în sec. VII e.n., tot pe baza alfabetului indian, scrierea *tibetană*. Pînă şi nomazii au cunoscut o scriere derivată din vechiul alfabet aramaic, care s-a răspîndit chiar şi în Indonezia. Dar caracterele aramaice au căpătat o răspîndire uriaşă atunci cînd arabii le-au preluat, căci aramaice sînt literele cu care a fost redactat *Coranul*, purtat din Arabia pînă în Asia Centrală, de la ţărmurile Oceanului Indian pînă la ţărmurile Atlanticului şi Pacificului.

Strălucirea culturii arabe

Tradiţia musulmană pretinde că «profetul dreptcredincioşilor» (sec. VII) şi-a scris cele 144 de *surate* (capitole) ale Coranului pe frunze de palmier, pe oase de oaie, pe bucăţi de lemn, de piele sau pe pietre netede, într-un cuvînt, pe tot ce-i cădea în mînă. De fapt, nu se ştie cu siguranţă măcar dacă Mahomed cunoştea literele, deşi cea mai veche inscripţie arabă — de la Nemar, în Siria — datează din anul 328 e.n.

Femeie scriind o scrisoare (India, sec. XII)

Se pare că numeroşi mahomedani, care învăţaseră pe dinafară fragmente ale Coranului — într-o vreme cînd textul nu fusese încă fixat prin scriere — au pierit în cursul bătăliei de la Jemama (632—633 e.n.), ceea ce a făcut să se întrevadă posibilitatea ca — o dată cu pieirea altor « dreptcredincioşi » — să dispară şi Coranul însuşi. Cel dintîi calif, Abu Bekr, l-a însărcinat de aceea pe Zeid ben Tabit, fostul prieten al lui Mahomed, să adune şi să scrie toate învăţăturile « profetului » într-un Coran (« Lectură », cu sensul de « lectură prin excelenţă », aşa cum Biblia e pentru credincioşi « Cartea », în acelaşi sens de « cartea prin excelenţă »).

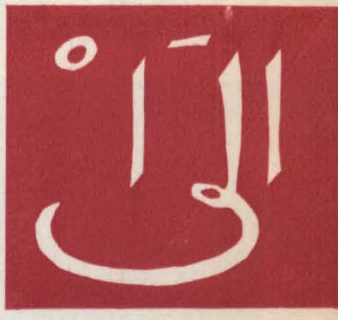

Scriere arabă

Poezia (Persia, pe la 1600)

Arabii au sintetizat şi au prelucrat moştenirea culturală a persanilor, arameilor, copţilor, a popoarelor din Asia mijlocie, a evreilor şi a greco-romanilor, căci vechea cultură « păgînă » nu a fost dezvoltată nici la Roma şi nici la Bizanţ, datorită creştinismului. Pe lîngă unele opere de valoare, ultimele vlăstare ale strălucitei culturi greco-romane — vlăguită şi pornită pe panta decadenţei — au fost nişte producţii literare de felul poeziilor ce puteau fi citite şi sărind versurile din două în două, sau urmărindu-le atît de la stînga la dreapta, cît şi de la dreapta la stînga, ceea ce reprezenta un fel de clovnerie literară. Totodată a prins a se dezvolta « literatura » creştină consacrată problemelor teologice şi vieţii unor oameni consideraţi « sfinţi », dintre care mulţi nu trăiseră decît în imaginaţia călugărilor şi cărora li se născocea o biografie, pornind de la nume. Acest gen de « literatură » a mers atît de departe, încît Vaticanul s-a văzut nevoit să-i scoată în zilele noastre din rîndul « sfinţilor » pe unii dintre cei în mod prea vădit fabricaţi de minţile întunecate de fanatism ale călugărilor. . . Ceea ce a avut însă

urmări cumplite pentru soarta culturii a fost prigoana dezlănțuită de creștinism împotriva artei, gîndirii și literaturii « păgîne ». Biblioteci întregi au fost arse în sunetele cîntărilor religioase, *« pentru o mai mare slavă a lui dumnezeu »*, în vreme ce savanții și filozofii erau asasinați, ca reprezentanți ai « puterii diavolești » pe pămînt. În anul 415 a fost astfel ucisă în chip bestial, printre atîția alții, marea matematiciană Hypatia, profesoară la Alexandria, în 529 a fost închisă școala de la Atena, care constituise timp de aproape un mileniu focarul de lumină al culturii antice, iar Leon Isaurianul a distrus în 727 biblioteca din Constantinopol. Dogmele religioase luau locul cercetării științifice.

Nu e deci de mirare că, preluînd moștenirea culturală a antichității, disprețuită și risipită de biserică, arabii au izbutit să ridice în sec. VIII—XI cultura la înălțimi nebănuite. Limbii arabe i-a revenit în evul mediu în Orient — și nu numai în Orient — rolul pe care latina avea să-l joace în Europa apuseană. Poezia, filozofia și științele au cunoscut atunci o dezvoltare prodigioasă în lumea islamică, pe lîngă care lumea creștină părea barbară, adînc cufundată în beznele ignoranței. Ibn Sina (Avicena), medic celebru, om politic, muzicolog, poet și filozof, Ibn Tofail sau Ibn Roșd (Averoes), scriitori și filozofi, sînt personalități de vastă cultură pe care Europa le va cunoaște abia peste cîteva sute de ani, în vremea Renașterii, cînd gîndirea se va elibera din strînsoarea dogmelor clericale.

Arabii au introdus hîrtia în Europa, înființînd în Spania primele fabrici de hîrtie în sec. XII.

Printre atîtea opere vrednice de amintire, între sec. X—XV a fost alcătuită culegerea de basme din *« O mie și una de nopți »* pe baza culegerii persane « O mie de basme », care aduna povești indiene, grecești și ale altor popoare, într-o sinteză a umorului popular și a fanteziei rămasă pînă azi fără pereche.

Text din Coran în scrierea Kufită (după orașul mesopotamian Kufa, vestit la sfîrșitul secolului al VII-lea prin caligrafii săi)

Text arab în care așezarea semnelor întregește imaginea unei privighetori

女子

ALTE TIPURI DE SCRIERE

Ai urmărit pînă acum lungul drum care te-a dus de la cele dintîi încercări de exprimare ale pitecantropului la primele desene ale omului din paleoliticul superior, de la pictografie la ideografie, de la fonograma silabică la alfabet. Dar nu toate popoarele au urmat *pînă la capăt* același drum, unele pentru că scrierea cu ajutorul ideogramelor combinate cu fonogramele se potrivea structurii limbii pe care o vorbeau și nu au simțit nevoia unei scrieri alfabetice, altele pentru că evoluția le-a fost cu brutalitate întreruptă de intervenția unor puteri dinafară.

Scrierea în „Țara de Mijloc"

În cea dintîi categorie se încadrează scrierea poporului chinez, ale cărei urme străvechi au fost descoperite în regiunea capitalei vechiului stat Șang (In) — în actuala provincie Hă-nan — și care datează din sec. XIV—XII î.e.n. Aci au fost găsite o mulțime de carapace de broaște țestoase, precum și oase și cranii — cele mai multe provenind de la boi și cerbi, dar printre ele aflîndu-se și cranii omenești — pe care sînt gravate niște inscripții alcătuite cu ajutorul a circa 2000 de caractere, dintre care peste o mie au fost descifrate. Scrierea aceasta mai păstrează un caracter arhaic, același semn putînd fi scris în mai multe feluri și dispus atît pe linie orizontală, cît și pe verticală, atît de la dreapta la stînga, cît și de la stînga la dreapta. Pentru a înțelege cam cum arată vechile caractere chineze e destul să știi că semnele ce indică animalele domestice sînt desenate în așa fel încît să sugereze ideea domesticirii (boul are un băț între coarne, calul și cîinele poartă niște frînghii), în vreme ce semnele animalelor sălbatice sînt însoțite de desenul unei săgeți.

Marea majoritate a acestor inscripții — ale căror caractere au fost denu-

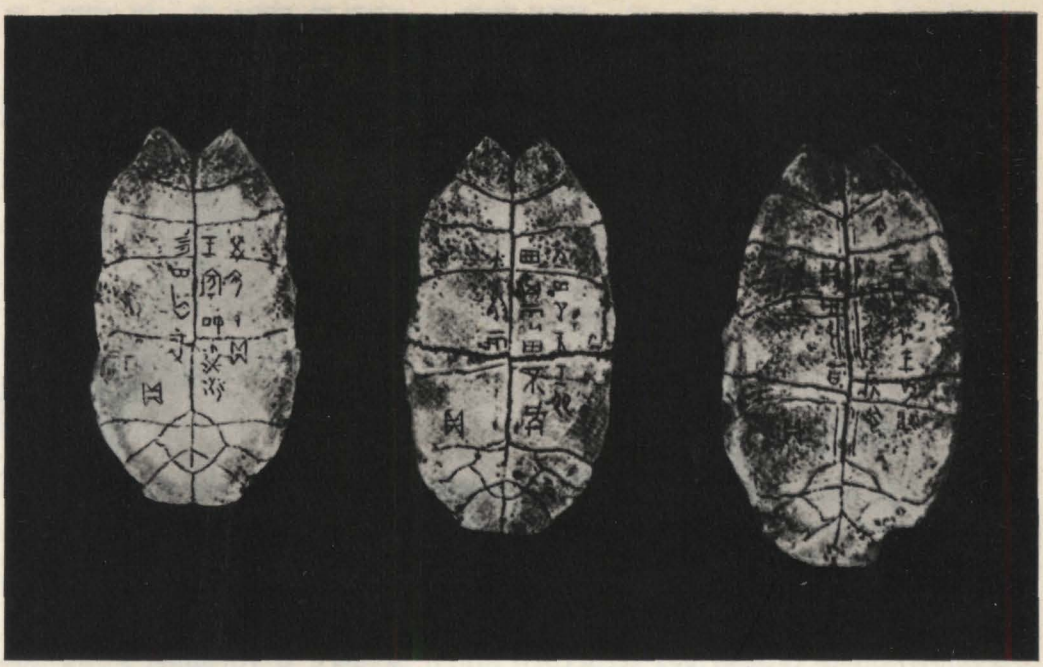

Carapace de broaşte ţestoase cu inscripţii arhaice

mite *ku-wen* (cultura veche) — reprezintă întrebări ale regilor şi răspunsurile oracolelor, care sunau cam aşa: *In noaptea asta va ploua, se cuvine să prinzi un elefant.* Iată şi o rugăciune: *Rugăciune pentru ploaie prin bunica mea Yi...* (spiritul bunicii e rugat să intervină pentru trimiterea ploii).

Firește, scrierea din perioada statului Şang (In) reprezintă o formă totuşi evoluată şi legendele care pomenesc — dintr-o vreme şi mai îndepărtată — existența sforilor cu noduri sau a pictografiei păstrează amintirea unui adevăr. Caracterele din perioada In provin din simplificarea semnelor pictografice şi cuprind atît pictograme (soarele, luna, omul, copacul, apa), cît şi ideograme (semne pentru noţiuni) şi, mai tîrziu, fonograme (semne pentru sunete). Tabloul lui Li-Sî (sec. III î.e.n.) cuprindea 3000 de semne, lexiconul Şuo-uăn (sec. I—II e.n.) circa 15000, lexiconul Guag-ia (sec. III e.n.) peste 18000, iar marele dicţionar al limbii chineze publicat de Khanghsi pe la anul 1700, nu mai puţin de 44449... Sporirea considerabilă a semnelor se explică datorită *intonaţiei* cuvintelor. După cum ai văzut şi atunci cînd am vorbit despre limba şi scrierea sumeriană, aceeaşi silabă capătă sensuri diferite după cum e pronunţată cu un ton egal, ascendent, descendent sau scurt (aceste patru tonuri caracterizează dialectul din Pekin, dar alte dialecte au pînă la unsprezece tonuri).

I poate însemna 69 de lucruri deosebite, *şi* are 59 de înţelesuri, iar *ku* 29. Orice cuvînt poate fi substantiv, verb, adjectiv sau adverb, după cum e plasat în context şi « intonat ». Pentru a se putea preciza în scris despre care dintre multiplele sensuri ale unui cuvînt e vorba, este nevoie deci de un semn diferit pentru fiecare dintre aceste înţelesuri, de vreme ce scrierea nu poate nota intonaţia. Aşa s-a ajuns la mulţimea semnelor care fac disperarea celui ce vrea să înveţe limba şi scrierea chineză. Dezvoltarea ideogramelor a mers atît de departe, încît există semne diferite pentru « cal », pentru « cal murg cu pîntecul alb », sau pentru « cal cu o pată albă în frunte ». Dar, dacă ţii seama de mărimea teritoriului chinez şi de mulţimea dialectelor la care o asemenea întinsă arie de locuire a dat naştere, ai să înţelegi că scrierea aceasta complicată a constituit totuşi o puternică legătură între toţi cei ce vorbesc limba chineză, în ciuda mulţimii dialectelor. Un chinez din nord nu se poate înţelege cu un chinez din sud, deoarece pronunţă în mod diferit aceleaşi cuvinte, dar amîndoi se pot pricepe cu ajutorul scrierii. Chinezii au scris de-a lungul vremurilor pe oase şi pe obiecte de bronz, pe piatră, au scris — cu un beţişor muiat în lac — pe scîndurele de bambus şi pe fîşii de mătase. Dar în anul 100 e.n. Tsai-lun a inventat — din scoarţă de copac şi năvoade vechi — hîrtia, care avea să ajungă abia peste mai bine de o mie de ani în Europa, prin intermediul Indiei şi al Arabiei. Din clipa născocirii ei a început a se scrie pe hîrtie cu pensula (invenţia lui Mîn-Tian) muiată în tuş, ceea ce a dat artiştilor posibilitatea creării a nenumărate scrieri, care de care mai elegante şi mai frumoase. Formele scrierii s-au dezvoltat în chip atît de capricios, încît decretele imperiale au fost nevoite să le reglementeze, declarînd *khai-şu* (scriere model sau scriere normală) scrierea caligrafului Van-hsi (321—379 e.n.) care s-a menţinut aproape neschimbată pînă în zilele noastre.

Cărţile chinezeşti erau alcătuite din fîşii de hîrtie pe care se scria vertical şi de la dreapta spre stînga, după care fîşiile erau lipite unele de altele, ceea ce dădea naştere unei uriaşe fîşii de 10 m. Răsucită pe

Os cu inscripţii pentru ghicit

Cele mai vechi semne pictografice chineze: Ultimul semn e ideograma cu acelaşi înţeles din scrierea actuală

Grădina literaturii (tablou chinez din sec. VIII)

un sul de lemn sau jad, « cartea » se păstra într-o îmbrăcăminte specială.

În sec. V—VI a fost descoperit în China sistemul tiparului de piatră, iar la începutul sec. VII a apărut xilografia, tiparul cu ajutorul unei scînduri gravate. În anul 1907 au fost găsite într-o peşteră, a cărei intrare fusese zidită în antichitate, 15000 de manuscrise chinezeşti în perfectă stare de conservare. Printre ele se afla cea mai veche tipăritură cunoscută pînă azi, un sul de hîrtie sfîrşit astfel: *Tipărit azi* (o dată reprezentînd ziua de 11 mai 868) *de către Van-Sie pentru a fi împărţit gratuit, din respect pentru amintirea părinţilor săi. . .*

În sfîrşit, un anume Bin-Şan a născocit la 1045 procedeul tiparului cu litere mobile făcute din lut. Literele au fost cioplite apoi în lemn şi, mai tîrziu, turnate din aramă şi fier, dar — din pricina mulţimii semnelor chineze — invenţia aceasta n-a putut elimina xilografia. «*Şi dzin*» (Cartea cîntecelor), una dintre cele mai vechi culegeri de versuri chineze, aduce pînă la noi ecoul de trei ori milenar al durerii populare, asemeni celei exprimată de un ostaş rupt de lîngă căminul lui şi hărăzit unei morţi căreia nu-i pricepe rostul:

Cît de libere, prin aripi, sînt gîştele sălbatice
Poposite pe stufoşii copaci din Yu !
Dar noi, muncitori în slujba regelui, nicicînd în repaos,
Nici meiul nu-l putem semăna, nici orezul nu-l putem răsădi.

Pe cine să se rezeme părinţii noştri?
Oh, cer depărtat, oh, seninule !
Oare frunzele n-au trecut în purpuri?
Oare bărbatul nu-i despărţit de-atît amar de vreme de nevastă?
Fie-vă milă de bieţii ostaşi.
Oare nu sîntem oameni şi noi?

Se poate simplifica scrierea chineză?

Aşa cum era firesc, Partidul Comunist Chinez a luat după eliberare măsuri pentru lichidarea analfabetismului. Prima dintre aceste măsuri trebuia să ducă la simplificarea complicatei scrieri chineze, pe care peste 600 de proiecte au vrut s-o adapteze pînă acum la o scriere alfabetică. După primul război mondial apăruseră de altfel la Şanhai o mulţime de lucrări tipărite cu caractere latine uşor modificate, dar cum nu se putea trece dintr-o dată la o reformă atît de radicală, s-a alcătuit mai întîi un alfabet fonetic (giuindzîmu) alcătuit din 37 de semne şi folosit paralel cu hieroglifele. Apoi a fost creată o comisie care a simplificat cîteva sute de hieroglife folosite mai des — hieroglifele scrise din 7—13 trăsături de pensulă se scriu acum din 4—7 trăsături — şi a hotărît să nu se mai scrie decît de la stînga la dreapta. În 1955 a

La chinezi, arta scrisului se leagă strîns de arta desenului

Kuei, patronul literaturii şi al examenelor, imagine alcătuită dintr-o hieroglifă care înseamnă *« totul corect şi nepărtinitor »*

Caractere chinezeşti din diverse epoci

avut loc la Pekin Congresul pentru Unificarea Limbii, care a convenit asupra unificării limbii chineze pe baza celui mai răspîndit dialect, cel din Pekin. În mod experimental a fost introdus în cîteva regiuni alfabetul latin şi s-a început folosirea lui generală în cîteva cazuri (titlurile ziarelor, numele străzilor) paralel cu o scriere hieroglifică ce numără încă peste 3000 de semne (simplificate şi nesimplificate) şi e utilizată în presă. Căci a înlocui dintr-o dată vechea scriere chineză ar însemna coborîrea tuturor cunoscătorilor hieroglifelor la nivelul analfabetismului, ar însemna retipărirea cu ajutorul caracterelor latine a imensei literaturi create de-a lungul

Cea mai veche tipăritură din lume (11 mai 868)

secolelor, fără a mai vorbi de situaţia complicată ce s-ar ivi prin fixarea fonetică a dialectului din Pekin, pe care cei ce vorbesc alte dialecte nu l-ar putea înţelege. Va trebui deci să mai treacă încă destulă vreme pînă să se poată impune şi în China geniala născocire a vechilor scribi din Orientul mijlociu, alfabetul.

În „Ţara dimineţilor liniştite"

La sfîrşitul sec. VII e.n. a apărut în Coreea cea dintîi scriere autohtonă, scrierea *idu*, care utiliza pentru transcrierea limbii coreene unele hieroglife chinezeşti, transformate în fonograme silabice. Cu începere din anul 1022 s-a răspîndit şi în Coreea procedeul xilogravurii, pentru ca în anul 1232 să fie introduse literele metalice turnate în matriţe de porţelan. Înfiinţîndu-se apoi în 1403 o « turnătorie de litere » printr-un decret al regelui Thai-Tiong, acesta a justificat astfel avantajele noilor litere faţă de sistemul xilogravurii : *Cărţile sînt, fără doar şi poate, de mare folos pentru cîrmuirea ţării. Regatul nostru de răsărit se află aşezat dincolo de mare şi numai arareori ne sosesc cărţi din Imperiul de Mijloc; tablele de lemn se tocesc degrabă şi e greu să cio-*

pleşti table de lemn pentru toate cărţile din lumea largă. De aceea voinţa noastră şi legea dată de noi e să se făurească litere de aramă şi să se tipărească fiecare carte pentru ca astfel cunoştinţele literare să se răspîndească pe cît e cu putinţă, spre cît mai marele folos al tuturor.

Către anul 1500, scriitorul Son Hyon a povestit cum au fost turnate şi fixate cele dintîi litere mobile din Coreea: *Intîi s-au tăiat modele de litere din lemn de merişor, apoi s-a adus mîl de pe ţărmul mării, de acolo de unde creşte papura, s-a umplut o tavă cu acest mîl, în care s-au întipărit formele literelor de lemn; aşa s-a căpătat matriţa, tiparul pentru turnat litere. Apoi s-a aşezat deasupra un capac prevăzut cu mai multe ochiuri, prin care s-a turnat arama topită astfel ca metalul să umple matriţele, luînd forma literelor. Cele care ieşeau prost şi aveau corniţe sau inegalităţi se mai şlefuiau. Pentru fixarea la un loc a literelor, ca să nu se mişte, s-au pregătit din vreme şipci de bambus. La început, cînd încă nu se ştia cum se pot lega literele, au fost înfipte în ceară topită. Dar ceara nu le prindea destul de bine şi atunci s-a ajuns la întrebuintarea şipcilor de bambus, care împeneau cum se cuvine literele.*

Pe baza concluziilor unui comitet ce cuprindea cei mai buni lingvişti ai vremii — cunoscători ai limbilor chineză, japoneză, uigură, mongolă, chidiană, djurdjenă, tibetană şi ai scrierii indiene devanagari — a fost elaborat în anul 1446 alfabetul coreean *onmun* (al oamenilor de rînd). El a fost publicat sub forma unui decret oficial, intitulat «Instrucţiuni privind noua scriere», în vremea regelui Se-tiong care afirma că orice om deştept poate învăţa alfabetul onmun în cîteva cea-

ㅣ	ă,ū	ㅗ	o	ㅠ	yu	ㅁ	m	ㄸ	th
ㅣ	i	ㅛ	yo	ㄱ	k	ㅂ	p	ㅍ	ph
ㅡ	ū	ㅓ	ō,u	ㄴ	n	ㅅ	s,d	ㅋ	kh
ㅏ	a	ㅕ	yō,yū	ㄷ	t	ㅈ	tj	ㅇ	-ng
ㅑ	ya	ㅜ	u	ㄹ	l,r	ㅊ	tch	ㅎ	h

suri şi orice prost în cîteva zile. Într-adevăr, introducerea alfabetului reprezenta o uriaşă înlesnire atît faţă de scrierea *idu*, cît mai ales faţă de greoiul sistem al hieroglifelor chineze, de vreme ce un chinez avea nevoie de zece pînă la cincizeci de ani pentru a se familiariza cu cele aproape 45000 de semne ale scrierii sale. Dar, aşa cum s-a întîmplat pretutindeni, forţele reacţionare n-au văzut cu ochi buni încetăţenirea alfabetului care avea să uşureze răspîndirea instrucţiunii şi dezvoltarea literaturii naţionale coreene.

Consilierii regelui Se-tiong au pretextat că « scrierea oamenilor de rînd » va împiedica răspîndirea « adevăratei culturi », pe care o concepeau scrisă doar cu ajutorul hieroglifelor şi în limba chineză. Timpul, firesţe, nu le-a dat dreptate.

În „Ţara de la Soare-Răsare"

Deşi unele texte menţionează existenţa unei scrieri arhaice japoneze, nici un exemplar dintr-o asemenea scriere nu a fost descoperit pînă azi. Pe cîte ştim, japonezii au folosit din sec. V e.n. — datorită unor savanţi coreeni invitaţi la curtea niponă şi în ciuda dificultăţilor de adaptare ale semnelor chineze la transcrierea limbii japonezilor — fonogramele chineze. O inscripţie gravată pe o stelă dintr-un templu de lîngă Nara e cel mai vechi document al limbii japoneze transcrisă cu ajutorul scrierii chineze.

Abia în sec. al IX-lea a fost creată o scriere fonetică proprie, numită *cana*, în care fiecare dintre cele

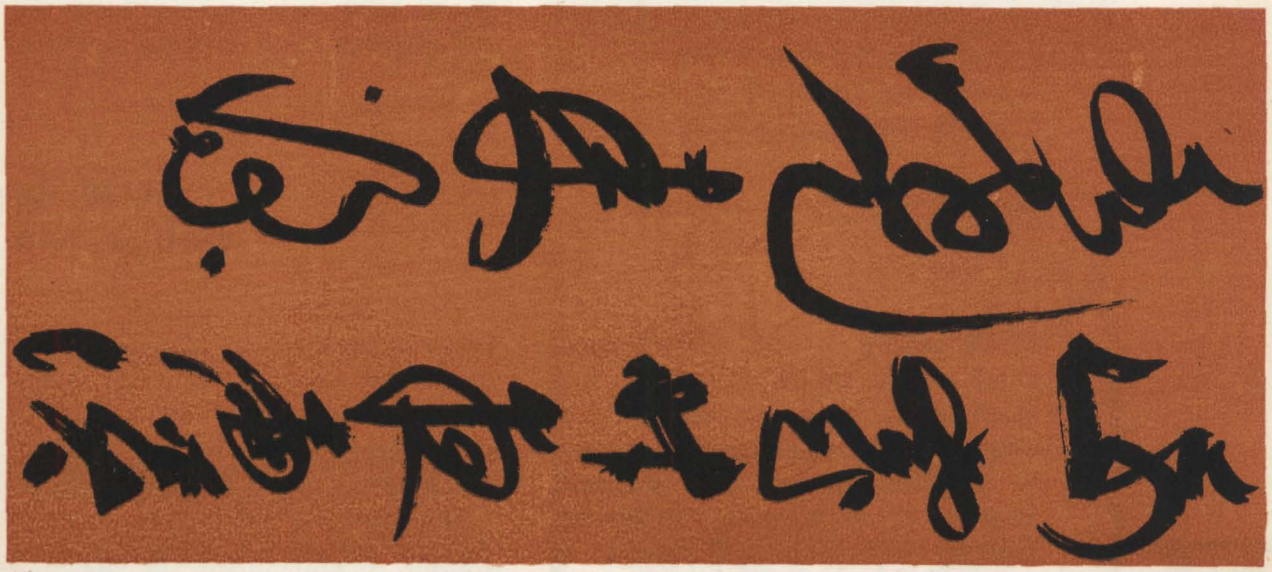

Scriere japoneză

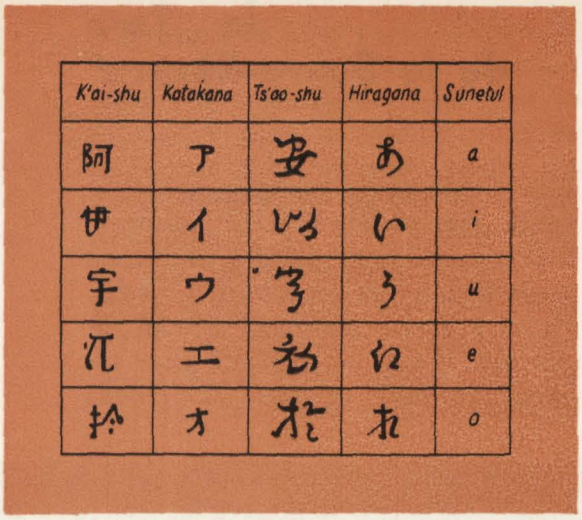

Aşa se scriu vocalele
în diversele scrieri japoneze

izbeşte şi aici de dificultăţile cărora trebuie să le facă faţă o asemenea reformă în China.

Din cele mai vechi timpuri, dragostea pentru poezie s-a răspîndit atît de larg în Japonia încît casa imperială a cuprins curînd un « Departament al Afacerilor Poetice », însărcinat cu publicarea de antologii şi cu organizarea concursurilor de poezie, astfel că la sfîrşitul sec. VII a fost publicată în 20 de volume cea dintîi antologie japoneză, cuprinzînd peste 4500 de poezii, şi intitulată « Culegerea celor Zece mii de File ».

52 de semne — apoi 47 — reprezintă cîte o silabă. Există de fapt două scrieri cana, ambele avînd la origine semnele chinezeşti, *catacana* — derivată din scrierea normală khai-şu — şi *hiracana*, provenită dintr-o scriere chineză cursivă. În plus, deoarece influenţa culturii chineze a fost deosebit de puternică în Japonia şi multe cuvinte chineze au pătruns în limba japoneză, printre semnele silabice ale scrierilor cana îşi fac loc şi unele ideograme chineze, singurele cu care se pot transcrie cuvintele chineze al căror înţeles e diferenţiat şi precizat, atunci cînd sînt rostite, prin intonaţie. O reformă se impune deci şi în Japonia, pentru simplificarea şi unificarea scrierii, dar ea se

Scrierea vietnameză

După o perioadă în care au folosit nu numai caracterele, ci şi limba chineză, vietnamezii au trecut la transcrierea limbii lor cu ajutorul hieroglifelor din « Ţara de mijloc », sistem care s-a numit *nom*.

Această scriere s-a menţinut pînă către începutul sec. al XX-lea, cînd a fost înlocuită cu scrierea *quoc-ngu*, care se foloseşte de literele alfabetului latin. Introdus de către misionarii portughezi, spanioli şi francezi din sec. XVII, alfabetul latin a avut nevoie de trei secole pentru a se impune în Vietnam, unde s-a încetăţenit îmbogăţindu-se cu unele semne diacritice pentru a putea transcrie toate sunetele limbii vietnameze.

Vechile scrieri ale Americii

Părăsind Extremul Orient, călătoria noastră urmează acum în spaţiu şi timp încercările de a se exprima în scris ale altor oameni, pe care forţe dinafară i-au silit să-şi întrerupă evoluţia firească, oprindu-i la mijlocul drumului ce-i putea duce către născocirea alfabetului. Înainte de a fi — spre nenorocirea lor — « descoperiţi » de către europeni, locuitorii Americii creaseră o cultură uimitoare, pe care oamenii de ştiinţă o redescoperă în zilele noastre.

„Scrierea sforilor şi a nodurilor"

Incaşii din Peru n-au cunoscut niciodată alt sistem de scriere decît cel al sforilor colorate şi al nodurilor, adunate în mănunchiurile numite *quipu*. Astăzi ne vine greu să credem că anumiţi specialişti — aşazişii *quipucamayoc* — ţineau evidenţa datelor administrative ale puternicului imperiu incas cu ajutorul mănunchiurilor pe care le lucrau şi pe care ştiau să le interpreteze, dar trebuie să ne plecăm în faţa evidenţei : aceste *quipu* reprezentau arhivele imperiale ale statului precis ierarhizat al incaşilor. Mai mult, « scrierea sforilor şi a nodurilor » era atît de perfecţionată, încît incaşii nici n-au simţit nevoia inventării unei scrieri propriu-zise. . . Educatorii, numiţi *amauta*, un fel de biblioteci vii, o memorie colectivă ce-şi transmitea din generaţie în generaţie cunoştinţele, se foloseau tot de *quipu* pentru a-şi împrospăta amintirile şi se pare că pînă şi unele poeme erau « notate » cu ajutorul mănunchiurilor de sfori.

Din păcate, interpreţii arhivelor de *quipu* au pierit după cucerirea imperiului incas de către armatele sălbaticului aventurier spaniol Pizzaro şi, o dată cu dispariţia lor, mănunchiurile de sfori n-au mai putut fi

Un quipu incas

« citite » și au ajuns simple obiecte stîrnind curiozitate. Înțelesul culorii sforilor și al nodurilor s-a pierdut, deși fusese atît de limpede încît un proverb incas spunea că *cel ce încearcă să numere stelele, atunci cînd nu știe nici să numere semnele și nodurile unui quipu, se face de rîs*. Azi numărăm stelele, dar vechile *quipu* rămîn pentru noi mute. . .

Hieroglifele aztece

Dacă ignoranța barbară a lui Pizzaro și a misionarilor catolici a îngăduit distrugerea mesajelor incase, sălbăticia unui alt spaniol, Cortés, s-a unit cu fanatismul misionarilor catolici pentru a distruge cultura aztecă. Dar, dat fiind că aztecii se foloseau de scriere și că scriau în piatră, pe piei de căprioară, pe o hîrtie făcută din fibre de agave sau pe țesături de bumbac întărite cu scrobeală, ruinele templelor și cîteva zeci de manuscrise aztece scăpate de furia europenilor ne îngăduie să cunoaștem fragmentar istoria, obiceiurile și literatura aztecilor.

În clipa năvălirii lui Cortés (sec. XVI) scrierea aztecilor cuprindea pictograme, ideograme și fonograme, aflîndu-se deci pe o treaptă de dezvoltare pe care ai mai întîlnit-o pînă acum de nenumărate ori. Numele geografic Tollan, de pildă, se nota printr-o pictogramă înfățișînd un mănunchi de trestii *(tolli*, în limba aztecă); înfrîngerea era exprimată prin imaginea unui templu în flăcări, iar noaptea printr-un cer negru și un ochi închis (ideograme); imaginea convențională a pietrei *(tetl)* se citea *te*, a cotului *(acolli)* se citea *acol* (fono-

Zei azteci (Codex Vindobonensis)

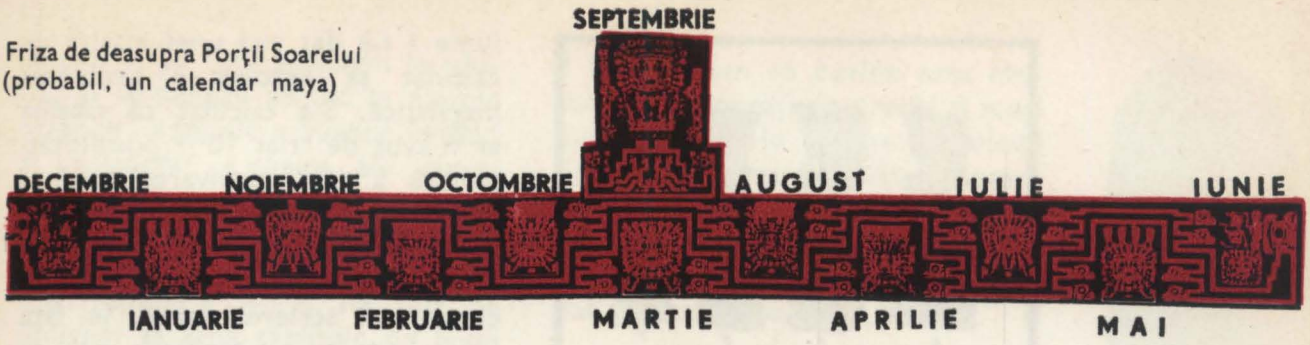

Friza de deasupra Porţii Soarelui (probabil, un calendar maya)

grame), şi toate aceste procedee erau combinate în scriere. Numele satului Otlatitlan se scria cu ajutorul imaginii unei trestii *(otlatl)* şi al fonogramei reprezentînd dinţii *(tlan*, de la *tlantli*, dinţi). Culoarea juca şi ea un rol important, dar scrierea rămînea mai ales un ajutător al memoriei, nefiind încă în stare să noteze exact limba vorbită. Dacă evoluţia nu i-ar fi fost întreruptă de cucerirea spaniolă, desigur că scrierea aztecă s-ar fi transformat într-o scriere total silabică şi, în cele din urmă, într-una alfabetică, aşa cum s-a întîmplat cu scrierea cuneiformă, de pildă. Alfabetul latin poate reda sunetele limbii aztece, căci unii indieni au izbutit, îndată după cucerire, să transcrie cu ajutorul lui cîteva din lucrările pe care le ştiau pe dinafară, salvînd astfel o mică parte din literatura aztecă *atît de variată şi de vastă, încît nici un popor ajuns la aceeaşi treaptă de dezvoltare socială nu a avut una care să-i poată sta alături*, după cum afirmă un specialist.

Unul din cele patru mari consilii de guvernămînt ale aztecilor se numea « Consiliul Muzicii şi al Ştiinţelor », şi organiza — ca şi în Japonia — concursuri de poezie. Din frînturile recuperate ale poeziei vechiului Mexic, glasul poeţilor face să răsune în inimile noastre ecoul aspiraţiilor către fericire ale « sălbaticilor » răpuşi de către « civilizaţii » spanioli :

Ah ! de-am putea trăi veşnic !
Ah ! de n-am mai muri nicicînd !
Ni-i sufletul sfîşiat
Şi peste noi ard fulgere într-una.
Sîntem supravegheaţi şi atacaţi.
Ni-i sufletul sfîşiat şi sîntem nevoiţi să suferim.
Ah ! de-am putea trăi veşnic !
Ah ! de n-am mai muri nicicînd !

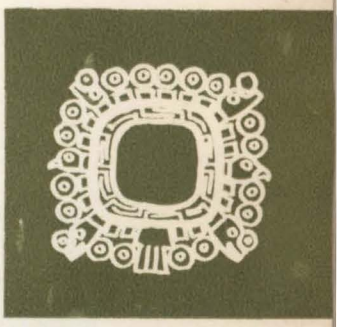

O maşină citeşte scrierea maya

Ne-au rămas doar trei manuscrise maya — păstrate la Paris, Madrid şi Dresda — şi unele inscripţii săpate pe pereţii palatelor şi templelor, restul a pierit în cumplita încleştare sfîrşită abia în anul 1697, cu un veac şi jumătate după năvălirea spaniolilor. Din fericire, marea epopee maya *Popol-Vuh*, transcrisă cu ajutorul caracterelor latine, a

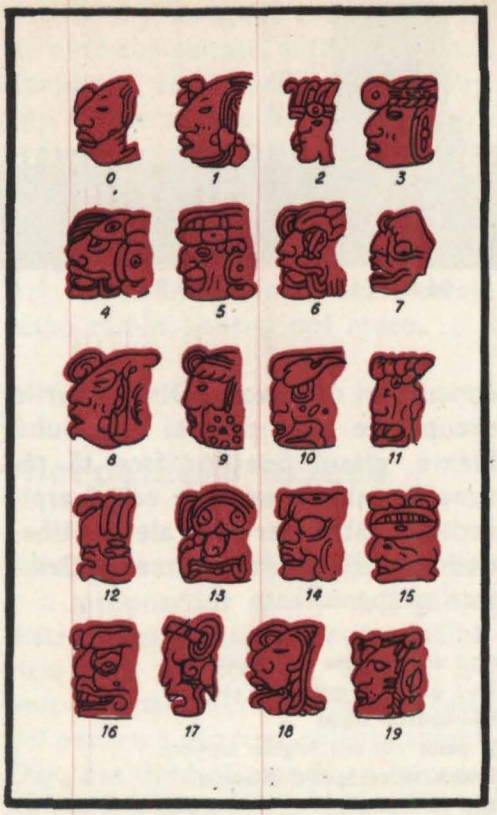

Cifrele maya. Cu totul remarcabil e faptul că indienii maya cunoşteau valoarea cifrei 0

fost astfel ferită de soarta celorlalte producţii literare dispărute, poate, pentru totdeauna.

Poate? Da, pentru că oamenii de ştiinţă sovietici au izbutit să descifreze scrierea maya, din care nu se puteau înţelege pînă de curînd decît unele cifre. Savantul rus I. V. Knorozov a publicat în 1955 o carte închinată scrierii maya, unde formula ipoteza că această scriere e hieroglifică, alcătuită deci din ideograme şi fonograme. Presupunerile sale au stat la baza muncii altor trei savanţi sovietici, E. V. Evreinov, I. G. Kosarev şi V. A. Ustininov, colaboratori ai Institutului de Matematici din Siberia, condus de acad. S. L. Sobolev. Pentru întîia oară în lume i s-a dat aici unei maşini de calculat să rezolve o problemă lingvistică. S-a calculat că maşina ar fi avut de triat 10^{300} posibilităţi pentru a găsi rezolvarea justă a unui singur cuvînt, ceea ce ar fi însemnat că soarele ar fi avut timpul să se stingă pînă ce am fi ajuns să cunoaştem scrierea maya. În faţa acestei situaţii s-a recurs la metoda « statistică », deducîndu-se întîi — după frecvenţa cu care apare — sensul unei hieroglife şi cerîndu-se maşinii doar să confirme ipoteza. Au mai fost utilizate şi alte metode de scurtare a timpului şi, după 2500000000 operaţiuni, textele manuscriselor maya de la Madrid şi Dresda au fost descifrate, verificîndu-se de cele mai multe ori ipotezele lui I. V. Knorozov. Curînd vom afla aşadar noi date asupra uimitorului popor care se folosea de un calendar mai precis decît calendarul nostru şi avea întinse cunoştinţe astronomice, elaborînd *fără ajutorul instrumentelor optice* un sistem de echivalenţe dintre revoluţiile Pămîntului şi ale planetei Venus şi izbutind să calculeze că 405 revoluţii ale Lunii corespund cu 11.960 de zile pămînteşti, în vreme ce calculele moderne dau cifra de 11959,888 zile.

Misterul „lemnelor vorbitoare"

Dacă spaniolii şi misionarii lor au socotit manuscrisele indienilor din America drept « lucrări ale dia-

volului », pe care episcopii le adunau şi le puneau pe foc în pieţele oraşelor, « fratele » Eugène Eyrand a considerat « unelte ale diavolului » lemnele vorbitoare din Insula Paştelui, aşa-numitele *rongo-rongo*. În plin secol al XIX-lea — secol « al raţiunii » — el i-a silit pe indigeni să ardă tăbliţele de lemn (unele atingeau doi metri lungime) pe care nenumărate semne fuseseră gravate cu ajutorul dinţilor de rechin sau al cuţitelor de obsidiană. Ignoranţa şi fanatismul religios au distrus astfel, chiar acum un veac, singurele urme ale unei scrieri originale din Pacific, care pare să fi trecut de la pictografie la ideogramă. Acum o sută de ani scribii regelui Ngaara, care locuiau în colibe speciale, îi mai învăţau — pe cei socotiţi potriviţi pentru asemenea îndeletnicire — să scrie pe coji de banane, înainte de a le încredinţa un lemn adus de apele oceanului, căci lemnul e rar în Insula Paştelui. An de an avea loc verificarea cunoştinţelor elevilor, cei dovediţi a nu-şi fi însuşit cum se cuvine arta cititului fiind apucaţi de urechi şi scoşi din adunare, în vreme ce elevii sîrguincioşi erau răsplătiţi fiecare cu cîte o găină.

Pe tăbliţele lor de lemn scribii gravau semnele în bustrophedon, dar şi răsturnate, adică aşa :

Dupăunelepăreriscriereadininsulapaş

teluiarfioscrieredeorigină incasavech

iilocuitoridinperucolonizîndinsulaşi

aducîndaicisciereacareapieritînper

uundesefoloseaudoarcelebrelequipus

Un tînăr învăţat german, dr. Thomas Barthel, a izbutit să identifice circa 600 de semne ale scrierii din Insula Paştelui, constatînd că are de-a face cu o scriere semihieroglifică şi semifonetică. Dacă cercetările sale vor fi încununate de succes, încă o enigmă îşi va dezvălui tainele şi « lemnele vorbitoare » ale Pacificului îşi vor putea justifica din nou numele.

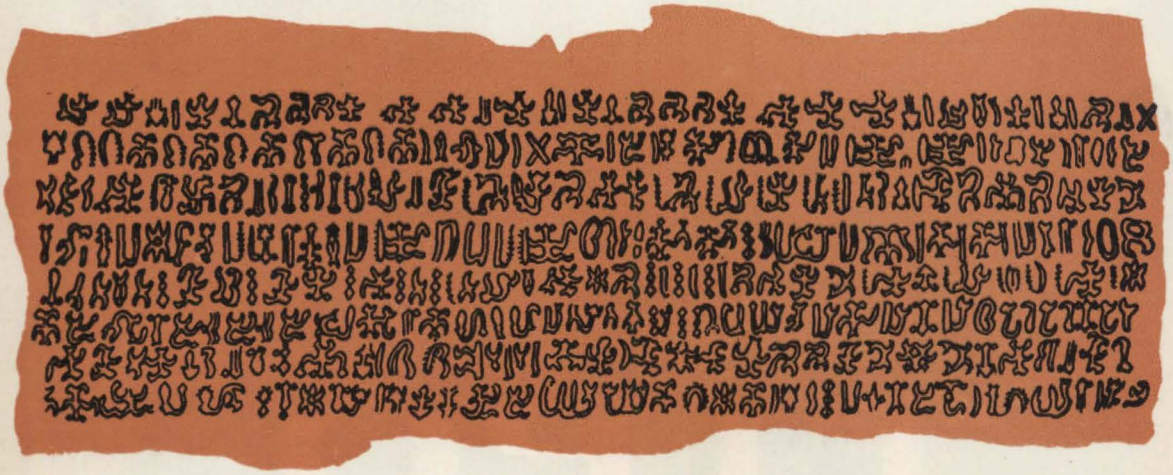

ЛІЬО ТІРО

DE LA COPIŞTI LA TIPOGRAFI

Editorii greci şi romani

Ai văzut că biblioteca de la Alexandria număra 500000 de manuscrise, cea din Pergam 200000, alte sute de mii de suluri erau adăpostite în celelalte biblioteci mai mărunte, iar « intelectualii » antichităţii se mîndreau cu bibliotecile lor personale. Marele număr al manuscriselor păstrate în biblioteci nu poate fi pus pe seama a tot atîtea titluri, mult mai probabil fiind că dulapurile bibliotecilor cuprindeau aceeaşi lucrare în cîteva exemplare. Cine o « publica » ?

Se pare că la Atena au apărut cei dintîi « editori », oameni întreprinzători, care — dîndu-şi seama că unele opere literare sînt căutate — au organizat ateliere unde mai mulţi sclavi scriau sub dictarea unuia dintre ei, multiplicînd astfel lucrarea comandată. La Roma, oamenii de litere n-au avut la îndemînă un editor decît atunci cînd Atticus, care organiza prietenește multiplicarea operelor lui Cicero, s-a gîndit că n-ar fi rău să transforme o îndeletnicire întîmplătoare în profesiune. Caesar l-a ajutat de altfel îndată să-şi recruteze clienţi, înfiinţînd cea dintîi bibliotecă romană, dată în grija cunoscutului istoric Asinius Pollio. O dată cu înmulţirea bibliotecilor au început să răsară ca ciupercile şi negustorii-editori, căci afacerile se dovediră a fi strălucite. Nici o mirare, de altfel, de vreme ce sclavii munceau de pomană, iar scriitorii nu primeau drepturi de autor ! Firește, calitatea manuscriselor lăsa adesea de dorit şi marele epigramist Marţial îşi prevenea astfel cititorul :

De vei găsi în cartea aceasta, cîteodată,
O latinească şchioapă sau poate prea-ncurcată,
De vină-i caligraful : le-a înşirat grăbit,
Şi stihurile mele, în pripă, le-a stîlcit.

(în românește de TUDOR MĂINESCU)

Nu numai că bieţii scriitori nu primeau nici un ban pentru lucrările lor, dar — dimpotrivă — mai trebuiau ei să plătească pentru a-şi vedea opera « editată » şi pentru

a o putea dărui prietenilor sau celor pe care-i prețuiau. Iată pentru ce același Marțial se plînge de faptul că versurile lui, citite chiar în Britania și în Geția, pe care toată lumea le repetă, nu i-au adus decît

Succes desăvîrșit. Atîta doar, vai mie,
Că biata punga mea de asta nici nu știe !

Pentru a scăpa de ghearele editorilor hrăpăreți, Asinius Pollio a născocit « editarea orală », sau, cu alte cuvinte, lectura publică. N-avea să treacă mult și bogătașii începură a-și spori numărul încăperilor cu încă una, așa-numitul *auditorium*, anume rezervat pentru lecturile publice. Dar cum setea de cîștig nu putea fi înfrînată și cum numai unii aleși se bucurau de hatîrul de a fi invitați să citească într-un somptuos *auditorium*, se iviră îndată speculanți — la fel de aprigi ca editorii — care închiriau scriitorilor multrîvnita încăpere destinată lecturii. Marele satiric Juvenal ne spune că o astfel de încăpere se afla *într-o casă veche și umedă, cu ferestrele apărate de zăbrele de fier și avea o asemenea ușă că te simțeai cuprins de fiori*. Îți poți închipui cîți poeți își vor fi repetat îndemnul lui Juvenal : *Frînge, nenorocitule, condeiul și șterge războaiele cîntate pentru care ai vegheat, tu, care faci versuri sublime într-o cocioabă, ca să fii vrednic să capeți o cunună de iederă și o statuie înfățișîndu-ți chipul hămesit !* Căci bietul scriitor nu nădăjduia să capete altceva nici în vis... Obiceiul lecturilor publice s-a răspîndit pînă într-atît la Roma, încît

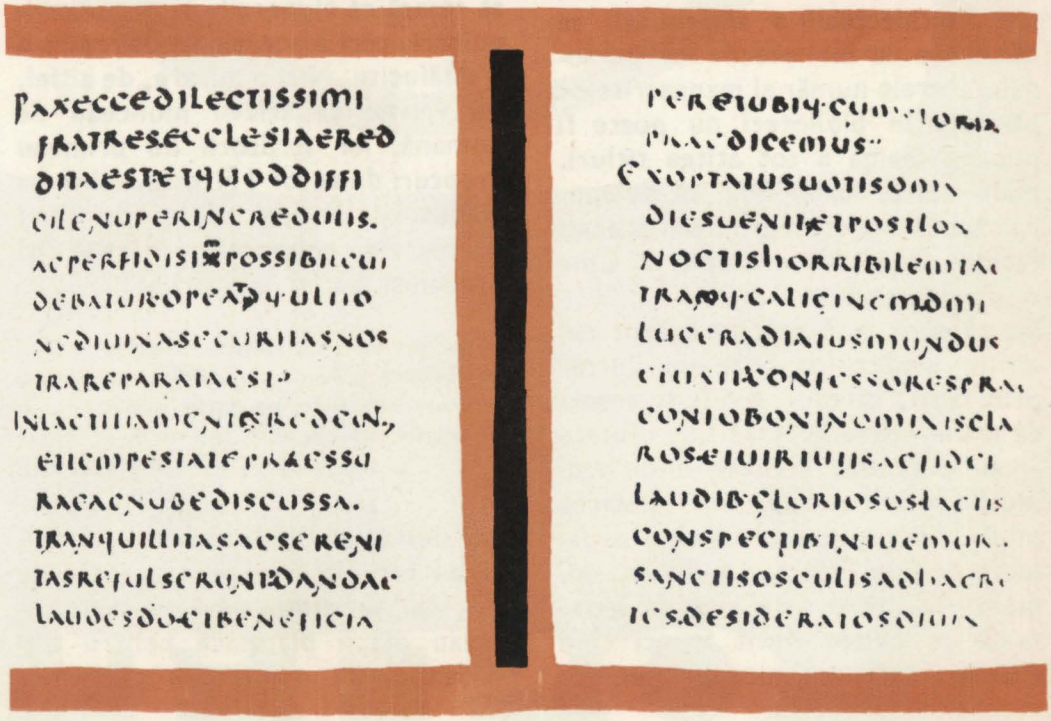

Scriere latină uncială (sec. VI)

Călugări scriind
în chiliile unei mănăstiri
(frescă de Tomaso da Modena)

nimeni nu se mai mira cînd sărmani poeţi fără o leţcaie îşi desfăceau repede sulul pe stradă, dacă dădeau peste cîţiva cetăţeni adunaţi la un loc, şi începeau să le citească versuri. Împăratul Hadrian a înălţat chiar o clădire specială, numită *Athenaeum*, un fel de mic teatru în care se organizau lecturi publice.

Dar romanii ştiau prea bine că *verba volant* (cuvintele zboară), aşa că lecturile publice n-au împiedicat editorii să-şi facă afacerile în continuare. Iar greşelile au urmat şi ele să se înmulţească în manuscrisele fabricate la repezeală, datorită faptului că se scria după dictare, datorită obiceiului de a se scrie fără spaţii între cuvinte şi fără semne de punctuaţie, datorită, mai ales, lipsei de interes a sclavilor copişti.

Copiştii din chilii

Papirusul, principalul material pe care s-a scris în antichitatea greco-romană, a dispărut treptat în Europa datorită ocupării Egiptului — ţara producătoare — de către arabi. Doar bulele papale s-au mai scris pe papirus pînă în anul 1057. Pergamentul, pielea curăţată de păr, argăsită şi lustruită pe amîndouă feţele după un procedeu născocit probabil la Pergam, a devenit rechizita de bază pe care s-a scris în chiliile mănăstirilor medievale. Nu

rareori călugării frecau cu piatră ponce pergamente pe care se aflau însemnate operele marilor scriitori şi filozofi ai antichităţii şi ştergeau astfel texte preţioase, pentru a scrie peste ele comentarii religioase şi cronici mănăstireşti. Din fericire, ştiinţa modernă a izbutit să redescopere multe dintre textele originale, fotografiind cu ajutorul razelor infraroşii vechile pergamente — aşanumitele *palimpseste* — pe care literele şterse cîndva de călugării evului mediu au apărut din nou, ca pentru a ilustra triumful gîndirii asupra fanatismului întunecat.

Monopolizat de către biserică, învăţămîntul decăzuse. Manualul întocmit pentru Pepin, feciorul lui Carol cel Mare — sub formă de întrebări şi răspunsuri — de către cel mai de seamă reprezentant al « renaşterii carolingiene », Alcuin, reflectă caracterul primitiv al educaţiei pe care o primea feciorul unui « împărat al Occidentului »:

Pepin: Ce e litera?
Alcuin: Straja istoriei.
Pepin: Ce este cuvîntul?
Alcuin: Tălmaciul sufletului...
Pepin: Cu ce se aseamănă omul?
Alcuin: Cu un glob.
Pepin: Cum e aşezat omul?
Alcuin: Ca o candelă în bătaia vîntului...
Pepin: Ce e capul?
Alcuin: Vîrful corpului.
Pepin: Ce e trupul?
Alcuin: Sălaşul sufletului...
Pepin: Ce e iarna?
Alcuin: Izgonitoarea verii...
Pepin: Ce e primăvara?
Alcuin: Pictorul pămîntului...

Dacă acesta era « nivelul » unui învăţămînt ce tindea la infiltrarea dogmelor religioase şi la educarea unei găunoase exprimări « poetice » lipsită de cunoştinţe elementare, în schimb un progres adevărat s-a făcut în această epocă în arta scrierii. Spre deosebire de sclavii care copiau pe vremuri cît mai repede o lucrare pregătită pentru vînzare, călugării nu aveau de ce se grăbi şi lucrau cu tragere de inimă, socotind copierea unui text « sfînt » drept o faptă bună, în stare să le asigure un

Copişti călugări (sec. IX—X)

loc în rai. Iată pentru ce începeau prin a-şi pregăti cu minuţiozitate pergamentele — folosind piei de capre, de oi şi viţei, piei de iepuri sau de pisici, ba chiar pielea mieilor nenăscuţi. Tăiau apoi pergamentul în dreptunghiuri, făcînd din ele o carte — căci cartea luase de mult locul incomodelor suluri de odinioară — şi se apucau să scrie pe îndelete, muind pene de gîscă şi

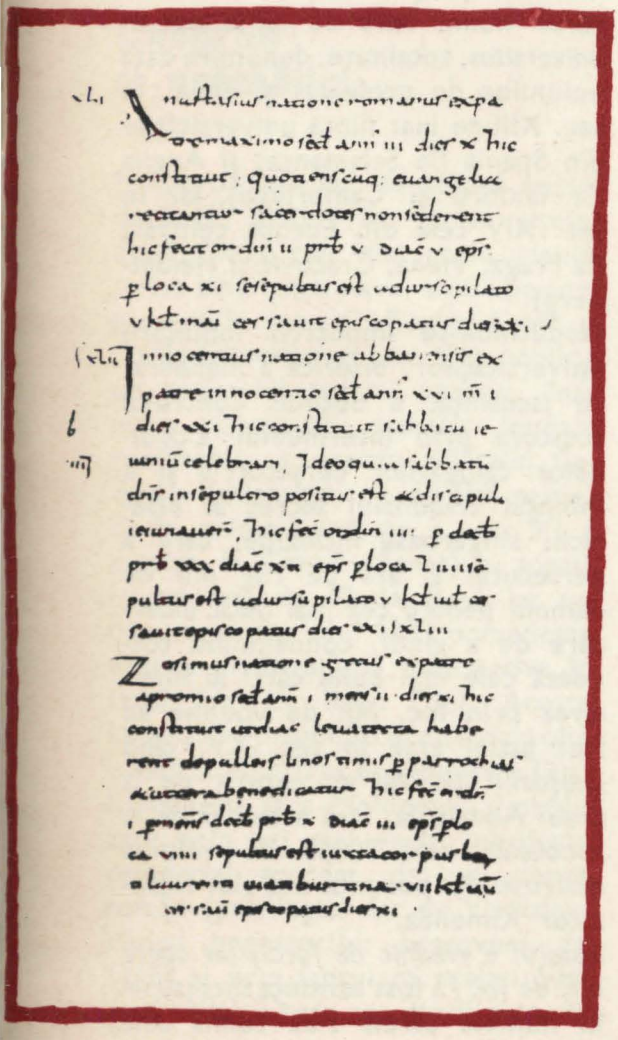

Minusculele carolingiene

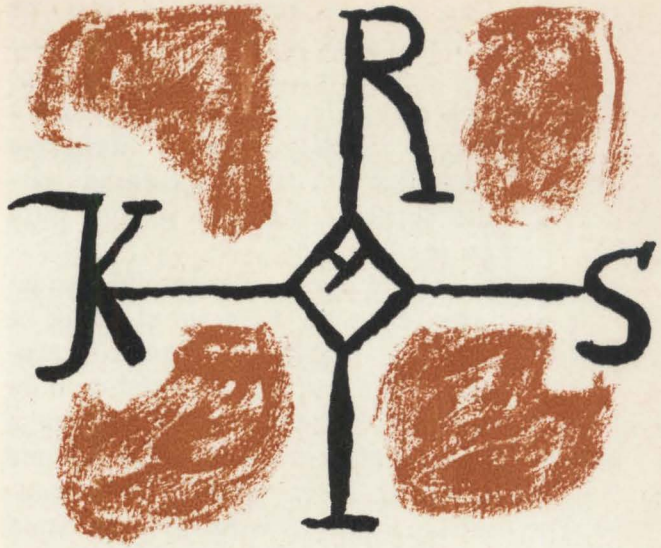

Iscălitura lui Carol cel Mare

de corb într-o cerneală făcută tot de ei. Unii călugări scriau textul cu cerneală neagră, alţii treceau cu cerneală roşie titlurile şi iniţialele ce împodobeau începuturile capitolelor, pentru ca alţii să ilustreze cartea cu miniaturi. Un volum devenea astfel o operă de artă, costul unei cărţi ajungînd să egaleze preţul unei case cu un lot de pământ.

În epoca lui Carol cel Mare (742—814), care izbutise să constituie în Europa apuseană un vast imperiu avînd nevoie de o scriere unitară, s-a realizat o importantă reformă a scrierii în urma căreia au fost introduse pretutindeni în imperiu *minusculele carolingiene* ce stau la baza scrierii moderne. Pentru prima dată în istoria scrisului se respectă acum spaţiile dintre cuvinte, ceea ce avea să uşureze mult cititul, înlăturînd pricina multor greşeli de transcriere.

Dar această renaştere a fost de scurtă durată şi sec. X e caracterizat din nou printr-o dureroasă înapoiere culturală, impusă de obscurantismul catolic. Pînă şi atelierele copiştilor din mănăstiri decad, cărţile socotite « eretice » fiind puse pe foc.

În această epocă, dimpotrivă, Andaluzia, cucerită de arabi şi ferită ca atare de ingerinţele bisericii catolice, devine un important centru de cultură. Biblioteca din Cordoba a califului Hakam II cuprindea în acest secol, al X-lea, 400000 de manuscrise, amintind astfel de strălucitele vremuri ale antichităţii. Arabii traduseseră în limba lor multe dintre operele vechilor autori greci, pe care evreii încep a le traduce acum din arabă în latină (sec. XI), ceea ce a îngăduit scolasticilor — universitarii din apusul Europei — să le cunoască.

Pecetea Universităţii din Paris la sfîrşitul sec. XIII

Într-adevăr, în ciuda rezistenţei înverşunate a bisericii catolice, secolul al XII-lea a văzut în oraşele medievale apariţia şcolilor laice, deschise datorită necesităţii oraşelor de a încheia şi redacta acte comerciale, iar apoi în Italia (la Bologna, Salerno şi Padova) şi în Franţa (la Paris) naşterea primelor universităţi, şcoli superioare — al căror nume vine de la latinescul *universitas*, totalitate, denumire dată uniunilor de profesori şi elevi. În sec. XIII au luat fiinţă universităţile din Spania (la Salamanca) şi Anglia (la Oxford şi Cambridge), iar în sec. XIV cele din Europa centrală (la Praga, Viena, Cracovia şi Heidelberg).

Neputîndu-se împotrivi înfiinţării universităţilor, biserica a manevrat cu iscusinţă, a obţinut controlul acestora prin intermediul « ordinelor călugărilor cerşetori » şi a înfiinţat tribunalul secret al bisericii, sîngeroasa *inchiziţie*, care a persecutat şi ars pe rug mii de oameni pentru cea mai mică încercare de a gîndi, condamnînd totodată cele mai bune cărţi la nimicirea prin foc. Mii de volume au fost astfel arse în sec. XV, cînd creştinii spanioli au cucerit de la arabi Andaluzia, fără a mai pune la socoteală cele 80000 de volume distruse din porunca marelui inchizitor Ximenez.

Autorul e vrednic de furci, iar opera lui, de foc ! a fost sentinţa inchiziţiei în numele căreia s-au comis cele

mai odioase crime împotriva gîndirii. Alfabetul, cu ajutorul căruia fusese consemnată înţelepciunea adunată vreme de milenii de către omenire, slujea acum papilor pentru redactarea unor « bule » în care se « dovedea » existenţa vrăjitoarelor, slujea « savanţilor » bisericii catolice să studieze diversele categorii de vrăjitoare şi gradul dependenţei acestora de diavol.

Caligrafi şi grămătici

Numeroşi oameni de ştiinţă consideră că, alături de multe altele, două dintre cele mai vechi manuscrise bisericeşti slave, scrise pe pergament în sec. XI *(Savina Kniga* şi *Codex Suprasliensis)* au fost copiate pe teritoriul patriei noastre, înaintea constituirii statelor feudale româneşti. « *Legenda sfîntului Gerard* » aminteşte, pe de altă parte, că în prima jumătate a sec. XI a existat la Cenad (Banat) o şcoală frecventată de 30 de elevi, iar un document din anul 1332 pomeneşte despre un învăţător care activa în satul Juc, de lîngă Cluj. Aceste începuturi promiţătoare se dezvoltă o dată cu întărirea economică a Ţării Româneşti şi a Moldovei, simbolizate prin cel mai vechi privilegiu comercial acordat de un domn român (privilegiul dat de Vladislav-Vlaicu negustorilor braşoveni, în 1368) şi prin faptul că acelaşi Vladislav-Vlaicu bate cea dintîi monedă

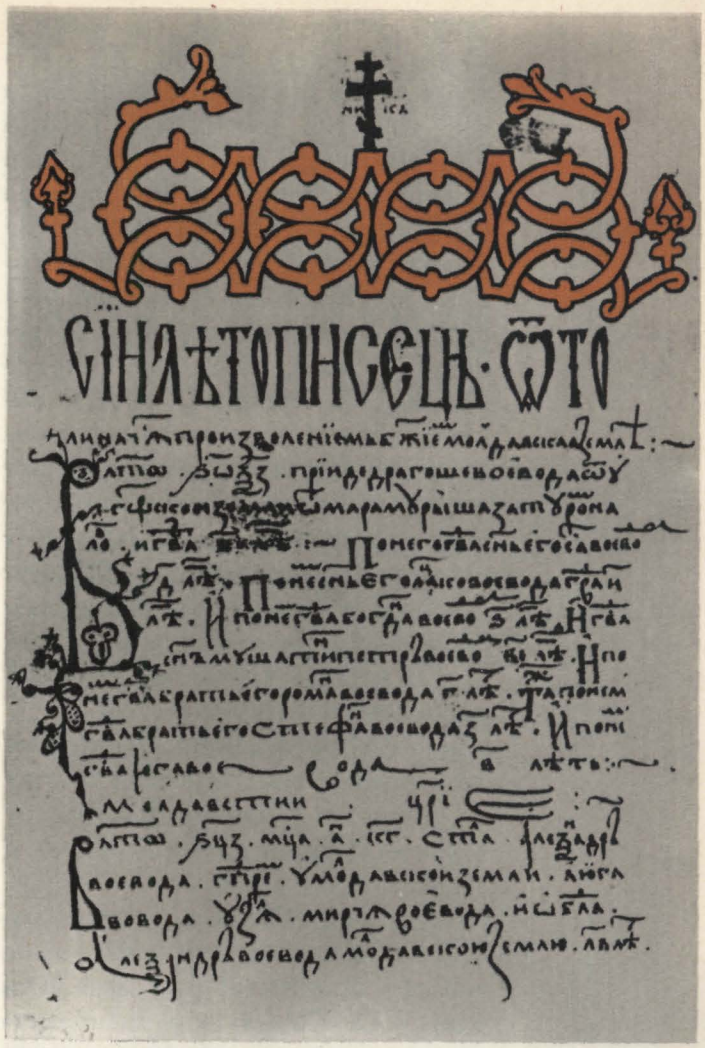

Letopiseţul anonim al Moldovei

românească, exemplu urmat îndată de Petru I al Moldovei.

În limba slavă, limba bisericii, a statului şi a culturii feudale, au fost copiate la noi manuscrise circulînd în ţările slave, dar au fost create şi lucrări originale (de către Filos, fost logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, sau Simion Dedulovici, vistier) căci unii boieri şi orăşeni învă-

ţaseră limba slavonă cu ajutorul căreia se scriau în sec. XV—XVI toate actele oficiale şi o bună parte din scrisorile particulare. Legăturile bisericeşti cu ţările ortodoxe şi ocuparea Peninsulei Balcanice de către turci au adus pe meleagurile noastre călugări ca stareţul Nicodim, în Muntenia (de la care ne-a rămas o evanghelie scrisă pe pergament în anul 1405) sau Grigore Ţamblac în Moldova, acesta din urmă autor al unor opere originale, scrise în vremea şederii în ţara noastră. În chiliile mănăstirilor Voditţa şi Tismana (Muntenia) sau la mănăstirea Neamţului, în Moldova, au fiinţat primele şcoli pentru învăţarea limbii slavone şi a artei caligrafiei, arta caligrafilor făcînd repede progrese remarcabile.

Unele din manuscrisele lor împodobite cu admirabile miniaturi lucrate cu migală fac şi azi mîndria marilor biblioteci de la Oxford, Viena şi München.

Firește, preţul unui asemenea manuscris ferecat în argint era foarte ridicat; la sfîrşitul sec. al XV-lea Vlad vodă Călugărul a putut cumpăra cu un tetraevanghel o parte a muntelui Prislopul.

Tot în limba slavonă au fost copiate şi colecţiile de legi, cele dintîi fiind *Zaconicul* scris la Tîrgovişte, în 1451, de grămăticul Dragomir şi *Syntagma* (colecţia) lui Matei Vlastares, copiată în 1472 de Chervasie de la mănăstirea Neamţului; au fost copiate romane populare ca *Varlaam şi Ioasaf*, în care autorul se ridică împotriva asupririi şi nedreptăţii, sau *Alexandria*, povestea legendară a vieţii lui Alexandru Macedon şi — ceea ce are o deosebită însemnătate pentru cunoaşterea trecutului poporului nostru — cele dintîi cronici *(Letopiseţul anonim al Moldovei* şi *Letopiseţul de la Putna)* cuprinzînd istoria Moldovei în sec. XIV—XV, precum şi *Povestirea despre Dracula Voievod* (Vlad Ţepeş) scrisă în 1486. Un loc aparte revine *« Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie »*, lucrare literară redactată tot în limba slavonă.

Plîngerile domnului la moartea unui alt fecior, Petre, vădesc un sentiment exprimat cu ajutorul unor mijloace literare evoluate:

Unde este acum frumuseţea obrazului? Iată s-au negrit. Unde este rumeneala feţei şi buzele cele roşii?

Iată s-au vestejit. Unde este clipeala ochilor şi vederile lor? Iată se topiră. Unde este părul cel frumos şi pieptănat? Iată au căzut. Unde sînt grumazii cei netezi? Iată s-au frînt. Unde este limba cea repede şi deslușită? Iată au tăcut. Unde sînt mîinile cele albe şi frumoase? Iată s-au deznodat. Unde sînt hainele cele scumpe? Iată s-au pierdut...

Iar sfaturile domnului pentru Teodosie sînt pline de cumpătare şi înţelepciune:

Să fii gard grădinii mele şi să o păzeşti cum am păzit-o eu... Cuvîntul este ca vîntul: dacă iese din gură nici într-un chip nu-l mai poţi opri, măcar de te-ai căi ziua şi noaptea... Mai bună este moartea cu cinste decît viaţa cu amar şi ocară...

Renaşterea culturii antice

În sînul comunităţilor feudale, limitate de prejudecăţile întreţinute de clerul obscurantist şi de nobilimea ignorantă şi parazitară, bancherii, negustorii şi meşteşugarii au introdus treptat un nou soi de relaţii, care aveau să determine un fel nou de a înţelege realitatea. Spiritul lor concret, practic, izvorît dintr-o temeinică legătură cu bunurile materiale, curiozitatea lor — nestăvilită de formule gata elaborate sau de dogme — au dus la cercetarea naturii, la găsirea unor pămînturi necunoscute pe care se grăbiră să le jefuiască, dar şi la descoperirea şi cercetarea monumentelor culturii antice, precum şi la folosirea limbii lor de toate zilele în literatură, în locul latinei, limba bisericii şi a documentelor oficiale. Dictaturii spirituale a bisericii i s-a opus curiozitatea proaspătă a tinerei burghezii interesate de tot ce era nou şi care a pus bazele unei culturi laice, mişcare ce s-a numit umanism (de la latinescul *humanus*, derivat din *homo*, om).

Redescoperirea monumentelor culturii antice a contribuit în chip hotărîtor la formarea noului ideal al omului deplin, care-şi dezvoltă deopotrivă calităţile spirituale şi fizice, spre deosebire de idealul ascetic propovăduit de biserică. Plini de entuziasm, umaniştii au descoperit prin bibliotecile mănăstirilor vechile manuscrise uitate ale scriitorilor şi filozofilor antici, şi chiar — asemenea negustorului şi bancherului Gianozzo Manetti care a călătorit prin Orient şi a adunat acolo o mulţime de inscripţii — au pus bazele epigrafiei, ştiinţa inscripţiilor (de la grecescul *epigraphe*, inscripţie). Dragostea pentru tot ce privea antichitatea i-a făcut de asemenea să renunţe la literele ascuţite ale scrisului gotic. *Cursiva umaniştilor*,

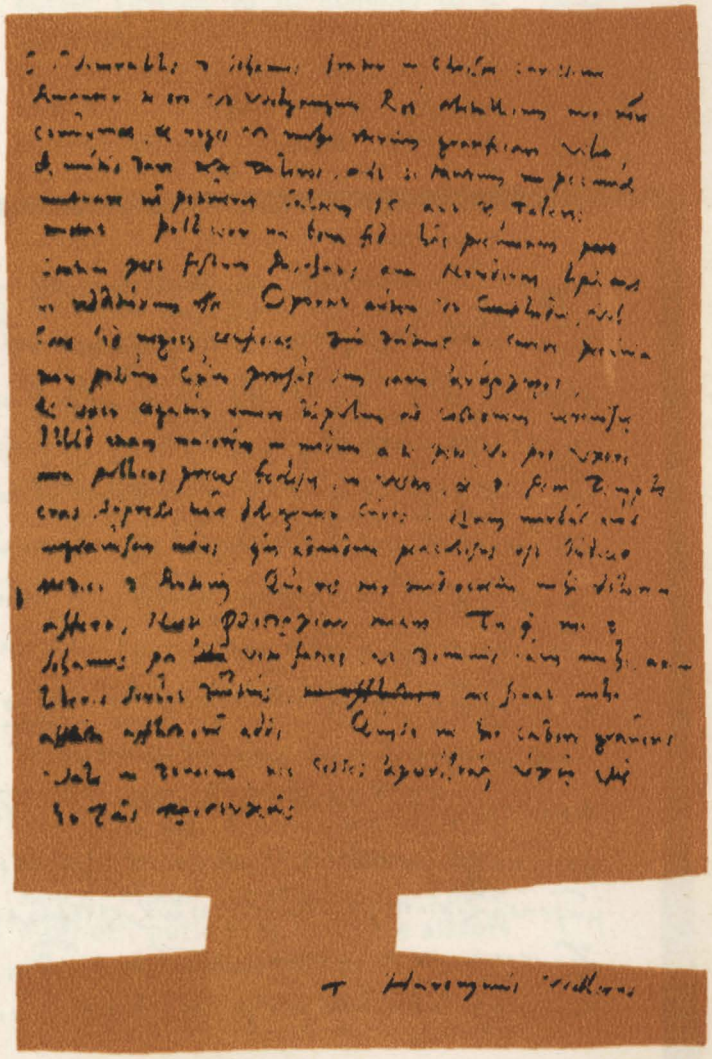

Cursiva umaniştilor

asemănătoare cu cea a anticilor, a provenit din forma cursivă a minusculelor carolingiene şi e păstrată pînă în zilele noastre în toate scrierile ce folosesc alfabetul latin.

Cele dintîi scrieri în limba română

Ai văzut că, datorită împrejurărilor istorice, biserica şi clasa stăpînitoare feudală din ţara noastră s-au folosit de limba slavonă pentru nevoile slujbei religioase, activitatea cancelariilor domneşti şi pentru transmiterea bagajului cultural al epocii. Urmarea acestei stări de fapt a fost că — aşa cum în atîtea rînduri în istoria culturii un popor a împrumutat şi adaptat la limba lui scrierea altuia — poporul nostru a început să scrie în limba română cu ajutorul alfabetului folosit pe teritoriul patriei noastre, cel chirilic.

Primele texte româneşti *(Codicele Voroneţean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană, Psaltirea Hurmuzachi)* au apărut în Maramureş, unde la sfîrşitul sec. XV lupta micii nobilimi pentru autonomia bisericii

Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung

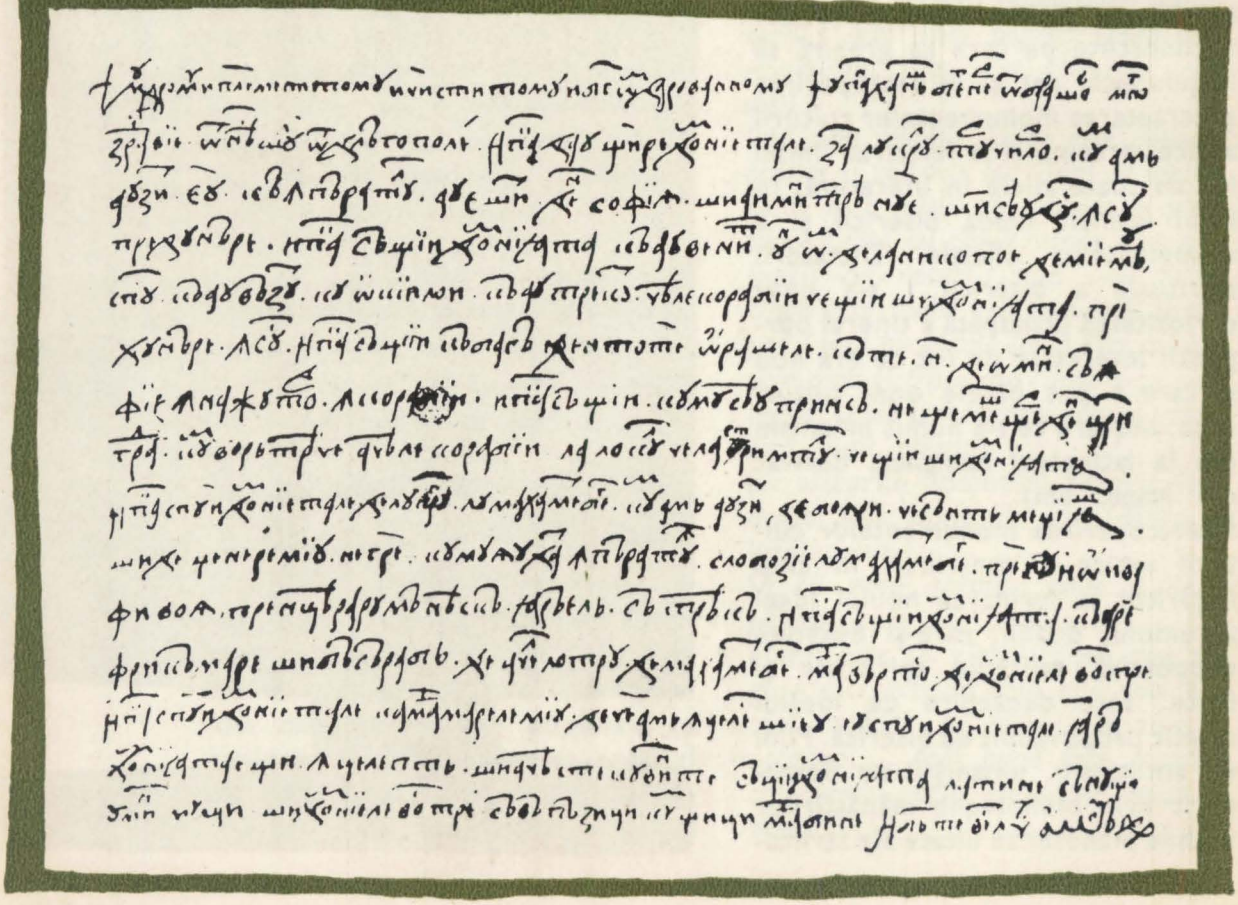

a dus la traducerea textelor religioase din limba slavă în limba română. Dar procesul înlocuirii limbii slavone cu limba poporului nu s-a limitat doar la sectorul scrierilor religioase. În scurtă vreme a început a se scrie românește în toată Transilvania, în Țara Românească și Moldova, ca urmare a dezvoltării societății, o dată cu începuturile instruirii laice, precum și cu întărirea curentelor antifeudale, în lupta maselor populare împotriva claselor dominante și a bisericii. Socotelile orașului Sibiu, de pildă, sînt redactate în limba română cu începere de la sfîrșitul sec. XV. Deși s-a scris probabil încă mai devreme în românește, cel mai vechi document cunoscut în acest sens e reprezentat de scrisoarea pe care Neacșu din Cîmpulungul Muscelului i-a trimis-o în 1521 lui « jupan Hanăș Begner » din Brașov. Începutul și sfîrșitul scrisorii mai sînt scrise în slavonă și chiar în text mai apar ici și colo unele cuvinte slavone, mărturisind influența puternică exercitată asupra lui Neacșu de limba cărturărească a vremii. Zice, prin urmare, Neacșu :

« . . . *dau știre domnie tale za (despre) lucrul Turcilor cum am auzit eu că Împăratul au eșit den Sofiia, și aimintrea nu e, și se-au dus în sus spre Dunăre;* ipac *(iarăși) să știi domnia ta că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce știi și domniia ta pre Dunăre în sus;* ipac *să știi că bagă den toate orașele căte 50 omin, să fie în ajutor în corabii;* ipac *să știi cumu se-au prins nește meșteri den Tarigrad cum vor treace aceale corabii în locul cela strimtul ce știi și domniia ta.* Ipac *spun domniei tale de lucrul lui Mahamet beg, cum am auzit de boiari ce sînt megiiași și de generemiu Negre; cum i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg, pre unde i va fi voia pren Teara Rumănească, iar el să treacă.* Ipac *să știi domniia ta că are frică mare și Băsărabă de acel lotru de Mahamet beg, mai vîrtos de domniele voastre. . . și aceste cuvente să ții domniia ta la tine, să nu știe umini mulți ».*

În a doua jumătate a secolului XVI scrisorile în limba română încep a se înmulți, pentru ca actele de cancelarie să fie redactate și ele în românește, în vremea lui Mihai Viteazu în Muntenia și în vremea lui Petru Șchiopu în Moldova. Cu o întîrziere de cîteva secole față de celelalte limbi latine, limba română își face auzite sunetele în marele concert al graiurilor europene. Zbuciumata istorie a poporului nostru nu i-a îngăduit să se afirme pe plan cultural o dată cu popoarele care ieșeau din negurile evului mediu, căci în vremea cînd Dante își scria « Divina Comedie », în Italia, Țările Românești nici nu izbutiseră să-și cucerească independența. Cu atît mai vrednic de subliniat e faptul că numai cinci sau șase secole i-au trebuit poporului nostru pentru a face să răsară pe firmamentul culturii mondiale luceferi ca Mihai Eminescu, Mihail Sadoveanu sau Tudor Arghezi, putînd sta cu cinste alături de cei mai strălucitori aștri ai unor literaturi mult mai favorizate de statornicia împrejurărilor istorice.

Statuia lui Gutenberg de la Strasbourg

Herr Johann Gensfleisch von Gutenberg din Maienţa

Nici o invenţie nu apare — dar mai ales nu se impune şi nu se răspîndeşte — decît atunci cînd condiţiile pentru ivirea ei sînt coapte, atunci cînd e nevoie de ea. Aşa s-a întîmplat şi cu invenţia tiparului.

Ai văzut la ce preţuri fabuloase ajunseseră copiile manuscriselor, ce reprezentau uneori munca unei vieţi. Dar şcolile şi universităţile erau totuşi pline de studenţi, umaniştii aveau nevoie de texte şi nici chiar oamenii avuţi nu se puteau gîndi să cumpere un manuscris a cărui achiziţionare i-ar fi lăsat în sapă de lemn. Necesitatea găsirii unui mijloc ieftin de multiplicare a textelor îi frămînta desigur pe mulţi dintre contemporanii lui, dar i-a fost dat lui Johann Gensfleisch von Gutenberg, feciorul unor oameni înstăriţi din Maienţa (Germania), să rezolve problema. Firește, pe « pămîntul dintre cele două fluvii » oamenii descoperiseră cu mii de ani înainte faptul că un text putea fi imprimat cu ajutorul unei peceţi ; pe discul de la Phaestos fuseseră « tipărite » nişte hieroglife ; chinezii inventaseră xilografia şi coreenii literele mobile ; dar Gutenberg n-avea cum să cunoască descoperirile lor şi a reinventat tiparul, meritul lui de seamă constînd mai ales în născocirea unei maşini pentru turnarea diferitelor litere.

Acest Gutenberg se pricepea să lucreze metalul şi era un om al lumii care se năştea atunci, lumea practică a capitalismului. După ce a tipărit în 1445 un poem în limba germană tratînd despre « sfîrşitul lumii », a editat un manual de limbă latină, lucrare foarte căutată într-o vreme cînd latina nu era numai limba bisericii, ci şi limba care îngăduia cunoaşterea literaturii antice. După cum vezi, tipăriturile lui Gutenberg răspundeau « cererii pieţii ». Iată de ce activitatea lui tipografică se concentrează între 1452—1455 asupra Bibliei, adevărată capodoperă tipografică, pentru a da apoi la iveală alte cărţi, *nu cu*

ajutorul trestiei, al condeiului sau al penei, ci prin minunată presare, prin potrivire și bune proporții între șabloane și forme, așa cum singur avea să spună în încheierea « Catholiconului » din 1460.

Pentru a turna o literă, Gutenberg o sculpta întîi în relief pe capătul unei vergele de oțel. Imprima apoi această matriță — prin bătaie cu ciocanul — *într-un bloc mic de* aramă, *unde* apărea *astfel tiparul* în care turna adevărata literă. Acționată manual, mașina de turnat a lui Gutenberg nu ni s-a păstrat, dar se pare că principiul ei de funcționare nu se deosebea de cel al mașinilor industriei noastre tipografice. Literele de metal erau apoi culese de mînă în vingalac, date cu cerneală și așezate în presă.

Dacă născocirea tiparului în Europa nu poate fi despărțită de apariția rînduielilor capitaliste, nici destinul lui Gutenberg nu dezminte soarta pe care capitalismul a rezervat-o multor inventatori de talent. Nevoit să se împrumute pentru realizarea operei lui, Gutenberg a trebuit să-și asocieze un burghez din Maiența, pe Johann Fust, care a devenit întîi copărtaș la atelier, pentru a-i răpi în cele din urmă tiparnița și cea mai bună calfă. Dat în judecată și de către o mănăstire de la care mai împrumutase o sumă de bani pe care n-o putea înapoia, Gutenberg a fost înscris în cartea infamantă a datornicilor și a murit peste cîțiva ani (1468), în sărăcie.

Așa cum clerul egiptean nu văzuse cu ochi buni — în urmă cu mii de ani — născocirea scrierii, clerul catolic s-a ridicat și el cu hotărîre împotriva tiparului. Nu degeaba aprigul literat francez Rivarol avea să considere tiparul drept « artileria gîndirii » !

Atîta vreme cît manuscrisele erau atît de rare și de scumpe încît regele Franței Ludovic al XI-lea fusese silit să depună un serviciu de masă de argint drept garanție *doar pentru împrumutarea* unei cărți de la biblioteca Facultății de Medicină din Paris, biserica era liniștită : puțini aleși puteau intra în stăpînirea unor manuscrise și faptul că erau bogați le lega interesele de interesele bisericii. Dar iată că volumele

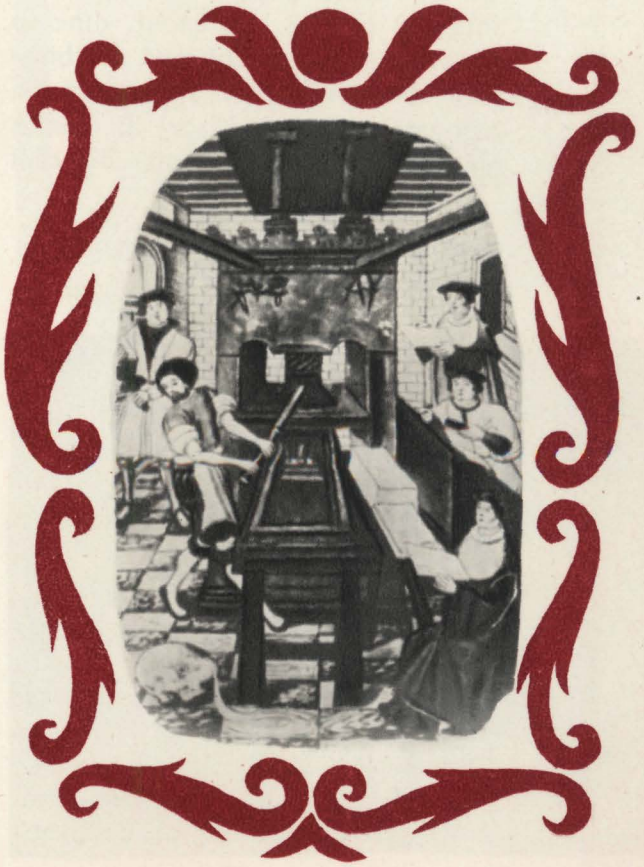

Tipariță din sec. XV (după un manuscris francez)

ieftine ale lui Gutenberg se răspîndesc în tiraje de 1000 de exemplare, uluitoare pentru o vreme cînd un copist muncea în mod obişnuit 21 de luni la scrierea şi împodobirea unei lucrări (ceea ce însemna că ar fi avut nevoie de 1750 de ani pentru a executa 1000 de exemplare). Cărţile lui Gutenberg ameninţau deci monopolul instrucţiunii, rezervat clerului, şi puteau cădea în mîinile unor oameni care nu aveau pricini să apere biserica, ba chiar dimpotrivă. Pamfletele clericilor denunţă de îndată cu indignare faptul că Biblia putea fi acum tradusă în limbile vorbite, ajungînd în mîna oamenilor din popor, care o puteau înţelege cum îi tăia capul, dincolo de interpretarea « oficială » a bisericii. Mai mult, ele îi denunţă pe tipografi drept vrăjitori şi unelte ale diavolului, căci numai diavolul

Etienne Dolet, tipograf din Lyon; ars de viu de către inchiziţie pentru « ateism » la 1546

Moartea vine să-i ia pe tipografi (gravură de epocă)

îi putea ajuta să scoată atît de repede o mulţime de exemplare, absolut identice, dintr-una şi aceeaşi lucrare. . . Nu va trece mult şi, o dată cu volumele lor, tipografii vor fi arşi pe rug asemenea tipografului din Lyon Etienne Dolet, condamnat şi executat în 1546 « pentru ateism ». Teroarea sub care erau nevoiţi să muncească şi să trăiască anonimii eroi ai tiparului — mama invenţiilor epocii moderne, cum a fost denumită născocirea lui Gutenberg — i-a făcut chiar pe tipografi să ne

arate, într-o gravură de epocă, obsesia zilelor şi nopţilor lor: moartea înhăţîndu-i pe neaşteptate. Sultanul Ahmed avea să arunce într-un puţ cea dintîi tiparniţă adusă la Constantinopol, iar un guvernator al Virginiei — din vremea cînd Statele Unite mai erau o colonie engleză — avea să-i scrie într-un raport adresat în 1660 regelui Carol II al Angliei că, *slavă Domnului, în colonie nu se află nici şcoli gratuite, nici tiparniţe... şi că el trage nădejde să nici nu se ivească vreme de încă trei secole...*

Pe vremea părintelui tipografiei moderne persecutarea tipografilor abia începuse, dar presiunile de tot felul — care vor fi întunecat multe dintre zilele lui Gutenberg — n-au putut opri totuşi răspîndirea fulgerătoare a invenţiei sale, cerută de dezvoltarea societăţii şi de mersul istoriei. În 1470 ia fiinţă prima tipografie de la Paris, în 1478 apar în Anglia « Poveştile din Canterbury » ale lui Chaucer, tipărite de William Caxton, *pînă la sfîrşitul secolului* XV apar primele cărţi tipărite în Italia şi ţările scandinave, iar la începutul sec. XVI Ţara Românească înregistrează şi ea apariţia celor dintîi tipărituri.

Tiparul în Ţara Românească

În mod paradoxal, datorim cele dintîi cărţi tipărite în Ţara Românească eforturilor depuse de Radu cel Mare (1495—1508) pentru întărirea autorităţii bisericii, principalul reazim ideologic al statului feudal. În acest scop, meşterul Macarie a scos de sub teascuri la 10 noiembrie 1508 un Liturghier slavon, prima carte tipărită pe teritoriul patriei noastre. Aveau să urmeze în 1510 un Octoih şi un Evangheliar în 1512, după care — poate din pricina morţii lui Macarie — activitatea tiparniţei încetează, la numai patru ani de la înfiinţare.

Prima tipăritură românească (Liturghierul lui Macarie)

Doar o jumătate de veac desparte apariţia Liturghierului lui Macarie de primele tipărituri ale lui Gutenberg. Din păcate, începutul acesta promiţător nu s-a putut dezvolta şi va trebui să treacă 33 de ani pînă ce logofătul Dimitrie Liubavici se va apuca să tipărească la Tîrgovişte alte patru cărţi religioase, dintre care un Apostol (1547) apărut în două ediţii, una pentru Mircea Ciobanu din Ţara Românească şi alta pentru Ilie Rareş al Moldovei.

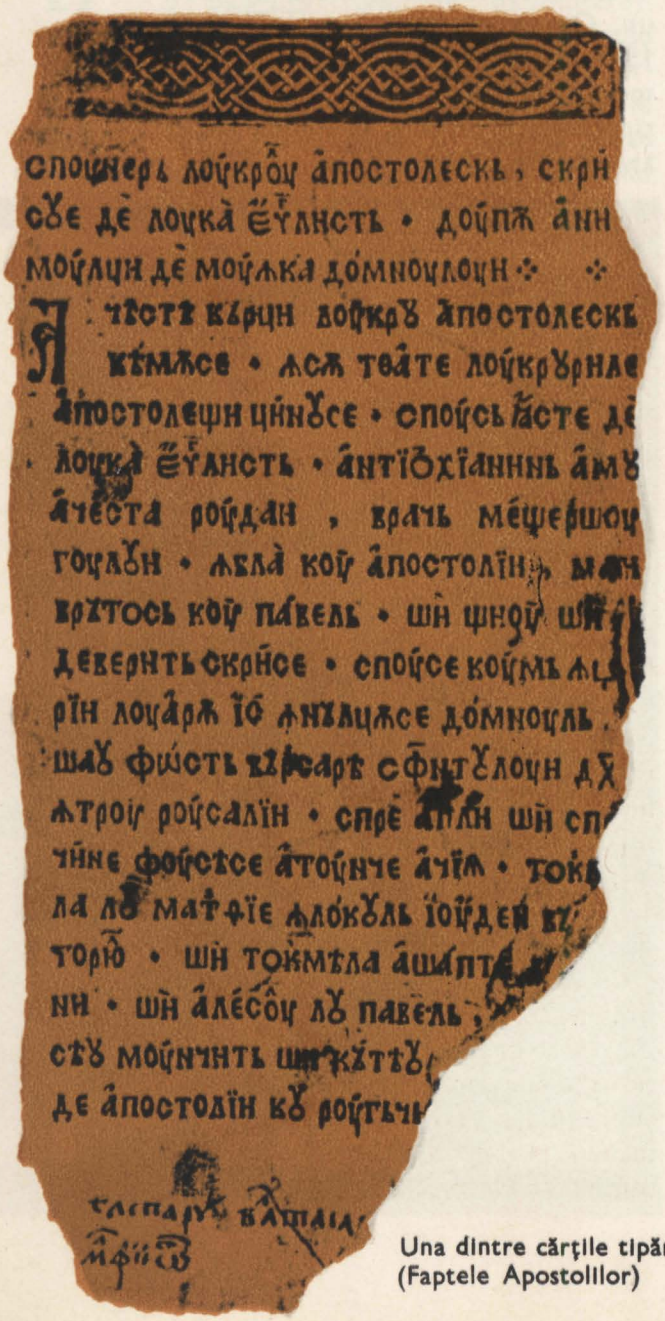

Una dintre cărţile tipărite de Coresi (Faptele Apostolilor)

Primele tipărituri în limba română

Sub influenţa reformei religioase a lui Luther, care propovăduia cunoaşterea textelor « sfinte » de către fiecare popor în limba lui, un anume magister Philippus (Filip Maler) din Sibiu primeşte suma de doi florini — la mai puţin de un veac de la ivirea celei dintîi cărţi ieşite de sub teascurile lui Gutenberg — pentru munca depusă în vederea tipăririi unui «Catehism valah». Din această primă carte românească publicată cu litere chirilice în 1544 nu ni s-a păstrat, însă, nici un exemplar. Dar nu vor mai trece decît cinci ani pînă ce diaconul Coresi — care învăţase meşteşugul tiparului de la ucenicii lui Dimitrie Liubavici şi tipărise la Braşov un Octoih slavon (1557) şi la Tîrgovişte un Triod-Penticostar (1558) — va da la iveală în 1559, din nou la Braşov, un alt catehism în limba română. Carteą a fost publicată pe hîrtia lui Hans Benkner, primarul Braşovului şi proprietarul primei mori de hîrtie din Ardeal, acelaşi « Hanăş Begner » căruia Neacşu din Cîmpulungul Muscelului îi scrisese în urmă cu 38 de ani cea dintîi scrisoare românească

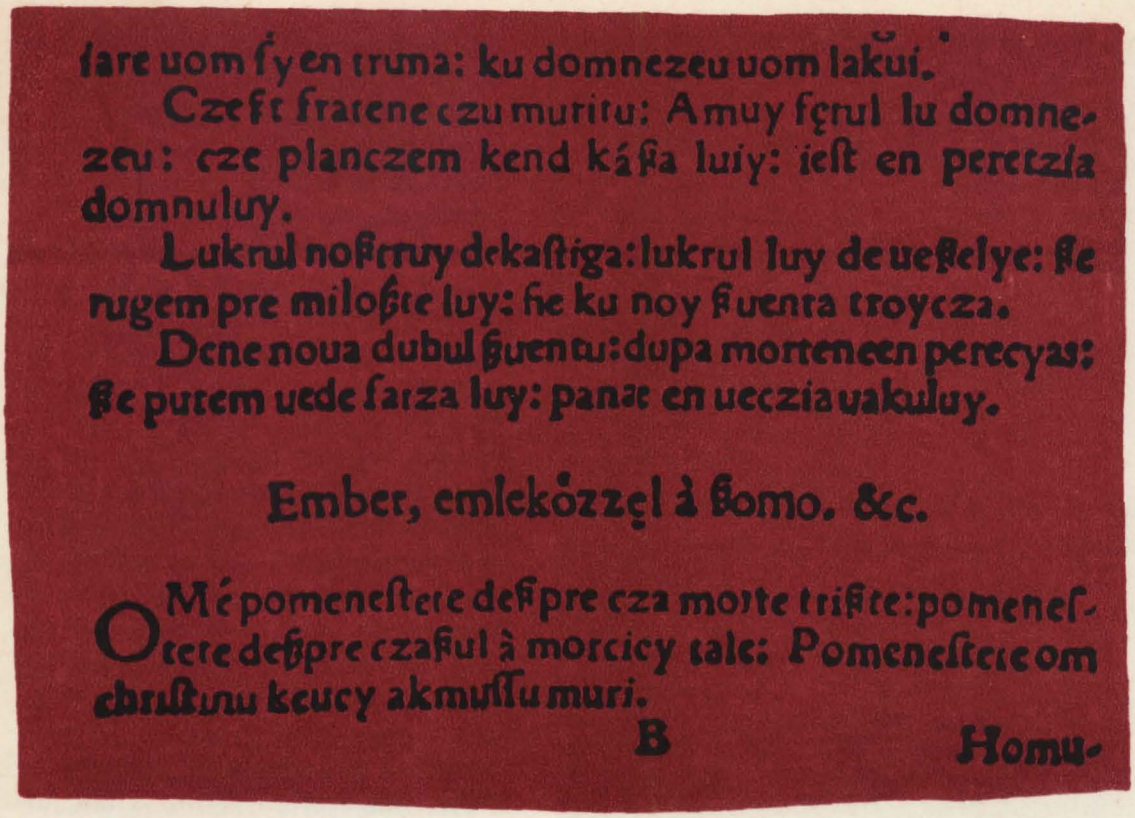
ſare uom ſyen truna: ku domnezeu uom lakui.
Czeſt ſratene czu muritu: Amuy ſçrul lu domnezeu: cze planczem kend káſa luiy: ieſt en peretzia domnuluy.
Lukrul noſtruy dekaſtiga: lukrul luy de ueſelye: ſe rugem pre miloſte luy: ſie ku noy ſuenta troyczа.
Dene noua dubul ſuentu: dupa morteneen perecyas: ſe putem uede ſarza luy: panae en ueczia uakuluy.

Ember, emlekózzęl à ſomo. &c.

O Mé pomeneſtete deſpre cza morte triſte: pomeneſtete deſpre czaſul à morcicy tale: Pomeneſtete om chriſtinu kcucy akmuſſu muri.

B Homu-

Cea dintîi carte românească tipărită cu litere latine (1570)

ajunsă pînă la noi. *Cu zisa şi cheltuiala jupînului Hanes Beagner scris-am eu, Diacon Coresi*. . . declară chiar meşterul tipograf, care va urma să tipărească în româneşte timp de 22 ani, adică pînă la 1581.

Merită să afli că în anul 1570 a apărut cea dintîi carte tipărită în limba română cu ajutorul caracterelor latine şi cuprinzînd psalmii versificaţi, lucrare datorită calvinilor unguri, ceea ce explică faptul că limba română e transcrisă cu ortografia maghiară. A fost doar o încercare fără urmări imediate, de vreme ce va trebui să aşteptăm încă 300 de ani pînă ce alfabetul latin va fi folosit în mod oficial pentru transcrierea limbii române (1860).

Deocamdată, cărţile tipărite de Coresi aveau să se răspîndească în toate ţinuturile româneşti, punînd bazele limbii noastre literare. Abia peste o jumătate de veac împrejurările vor fi din nou favorabile răgazului cerut de munca tipografilor, care vor activa însă de astă dată de cealaltă parte a Carpaţilor, în Muntenia — unde Matei Basarab a instalat la Cîmpulung o tiparniţă — şi în Moldova, unde Vasile Lupu a instalat tiparniţa în mănăstirea Trei Ierarhi de la Iaşi.

Cărţile româneşti tipărite cu litere slavone apar acum fără întrerupere, culminînd cu Biblia lui Şerban Cantacuzino (Bucureşti, 1688), piatră de temelie a limbii literare româneşti.

Sfîrşitul prefeţei Gramaticii lui Ienăchiţă Văcărescu

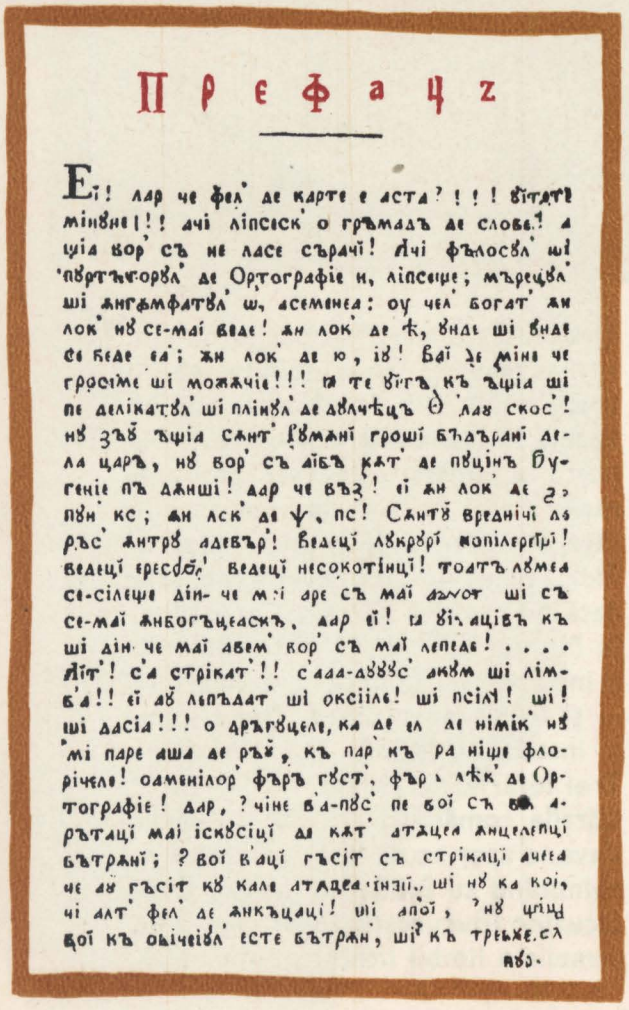

Prefaţa Gramaticii lui Eliade Rădulescu

Aşa cum ai văzut, primele tipărituri în limba română au fost culese cu litere chirilice, 43 la origină. Alfabetul acesta a suferit unele modificări în sec. XVII, iar Ienăchiţă Văcărescu — cel ce le lăsa moştenire urmaşilor *creşterea limbii româneşti şi-a patriei cinstire* — l-a redus la 33 de litere, după ce a publicat nişte « *Observaţiuni sau băgări de seamă asupra regulelor şi orînduielilor gramaticii rumâneşti* », la 1787. Eliade Rădulescu a scris şi el o Gramatică şi a redus literele la 28. Încă de la 1779 Samuil Micu a adoptat literele latine în a sa « *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin* », siluind limba română pentru a o face să semene cît mai mult cu limba latină, în vreme ce Eliade Rădulescu avea s-o pocească pentru a o apropia de italiană. În ciuda exagerărilor latiniste sau italieniste, alfabetul latin se dovedi totuşi potrivit pentru transcrierea limbii noastre, care face parte din familia limbilor romanice, astfel că după o perioadă în care alfabetul chirilic şi cel latin au fost folosite amîndouă — sub forma unui alfabet de tranziţie — alfabetul latin a fost introdus în mod oficial la 1860.

De la caseta cu litere la linotip

Toate tipăriturile apărute în secolul născocirii tiparului poartă numele de tipărituri « din leagăn » (incunabule) şi au o deosebită valoare isto-

rică. Meşteri pricepuţi au răspîndit apoi în cele patru puncte cardinale invenţia lui Gutenberg şi cărţile lor se bucură de preţuire, îşi găsesc locul în marile biblioteci, deoarece reprezintă adevărate opere de artă meşteşugărească. Un asemenea exemplu de artă tipografică l-au constituit, de pildă, cărţile tipărite în sec. XVI şi XVII de către vestita familie Elzevir din Olanda, care şi-a trecut din tată în fiu meşteşugul lui Gutenberg şi a scos de sub teascuri volume tipărite cu un caracter de literă ce-i poartă pînă astăzi numele. Încă mai înainte fuseseră turnate corpurile literelor denumite *antiqua*, cursivele botezate *italice* pentru că fuseseră create la Veneţia, corpurile literelor neîncetînd a se îmbogăţi cu forme noi de-a lungul vremii, pentru a ajunge la diversitatea caracterelor întîlnite în marile combinate poligrafice din zilele noastre.

Intrînd într-un asemenea combinat, de felul « Casei Scînteii » din Bucureşti, bătrînul Gutenberg nu şi-ar mai recunoaşte invenţia şi ar fi aproape tot atît de mirat ca şi tine, oprindu-se în faţa uriaşelor rotative huitoare care au luat locul presei lui de mînă, în faţa linotipelor ce formează automat rînduri întregi de cuvinte, în vreme ce el culegea răbdător, pe vingalac, literă cu literă. Tirajele « fabuloase » ale ediţiilor lui Gutenberg ce însumau în jurul a o mie exemplare nu mai reprezintă nici a suta parte din tirajele de masă în care apar azi în ţara noastră nenumărate lucrări.

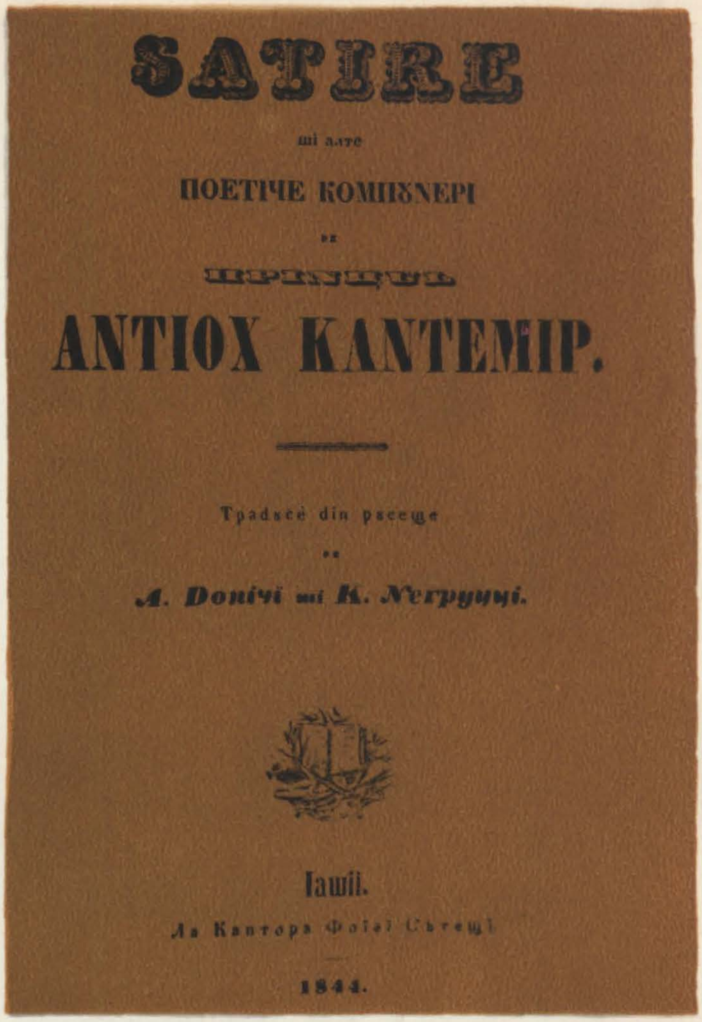
SATIRE
шi алте
ПОЕТIЧЕ КОМПѸНЕРI
де
ПРIНЦѸЛ
ANTIOX KANTEMIP.
Традѹсе дiн рѹсеще
де
А. Донiчi шi К. Негрѹцi.
Iашii.
Ла Кантора Фоiеi Сътещi
1844.

Alfabetul de tranziţie
(Satirele lui Antioh Cantemir)

De la bibliotecile regale la cele de cartier

Răspîndirea şi democratizarea culturii se poate măsura după aria de răspîndire a cărţilor. Dacă acum mii de ani doar unii suverani îşi

Imagini dintr-o tipografie modernă
(«Casa Scînteii» din București)

puteau îngădui să adune în palatele lor « urnele sacre » — nume pe care marele nostru Sadoveanu l-a dat cărților, pentru că în ele se păstrează înțelepciunea unor oameni care-și dorm de mult somnul de veci — tiparul a îngăduit multiplicarea și difuzarea cărților pînă în ultimul sat din creierii munților. Tiparul — și revoluția culturală desfășurată în țările socialiste. Istoria cunoaște numele cîtorva vechi deți-

22 000 000 de cărți în 173 de limbi și s-a calculat că, puse una peste alta, cărțile acestea ar constitui un stîlp care ar întrece de 27 de ori înălțimea Muntelui Everest...
Dacă unele mari biblioteci au fost înființate relativ recent, altele au început a se constitui în clădirile Universităților, încă în evul mediu, într-o vreme cînd cărțile mai erau atît de rare și de prețioase, încît fiecare dintre ele putea fi consultată

într-o bibliotecă sătească

nători de biblioteci — Asurbanipal din Ninive sau Niqmad din Ugarit — dar nu-i mai putem înregistra pe posesorii de biblioteci din țara noastră, căci sînt milioane.
Asta nu înseamnă, firește, că epoca modernă nu cunoaște și mari biblioteci față de care pălesc pînă și strălucitele așezăminte de la Pergam, Alexandria sau Cordoba. Numai biblioteca de stat « V. I. Lenin » din Moscova, de pildă, cuprinde azi

doar pe un pupitru special, de care cartea era prinsă în lanțuri... Francisc I, regele Franței, a hotărît în anul 1537 ca un exemplar din fiece carte tipărită în Franța să fie depus la Biblioteca Regală, pentru a se alcătui astfel un fond de cărți ce avea să sporească neîncetat de-a lungul secolelor. Nici o bibliotecă neputînd dispune de sumele uriașe de care ar fi avut nevoie pentru achiziționarea tuturor cărților apă-

rute în țara respectivă, exemplul lui Francisc I a fost apoi urmat în toată lumea și astfel au luat naștere marile Biblioteci Naționale. Astăzi încă, principalele biblioteci din Republica socialistă România

filme, cuprinzînd opere întregi în formate liliputane, opere ce revin la mărime naturală cu ajutorul unui aparat foarte simplu. Datorită microfilmelor se realizează împrumuturi între biblioteci și între țări și pot

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

primesc exemplare din fiecare lucrare tipărită în țara noastră. Tehnica modernă a îngăduit și apariția unor biblioteci deosebite, ocupînd puțin spațiu și îngăduind cercetătorilor să cunoască lucrări ce nu se află în bibliotecile din țările lor. E vorba de reproducerile pe microfi studiate la București lucrări aflate într-un singur exemplar la Moscova, Londra sau Pekin.

În afara marilor biblioteci, o mulțime de biblioteci de cartier pun la dispoziția cititorilor din orașe mii și mii de lucrări, în vreme ce bibliotecile sătești se îngrijesc de deser-

virea cititorilor de la țară. Acolo unde nu există încă o bibliotecă își croiesc drum caravanele culturale, în componența cărora intră « bibliotecile pe roate ». Lichidarea analfabetismului a deschis cărților porțile fiecărui cămin, pentru a nu mai vorbi despre uriașa răspîndire a presei zilnice.

Marile rotative tipăresc sute de foi în răstimpul de care scribul sumerian avea nevoie pentru a imprima cu trestia lui, pe argila moale, un singur rînd de semne.

Cît privește munca de clasificare a cărților, inițiată acum mai bine de 2000 de ani de către Callimachos din Alexandria, ea a ajuns la un asemenea grad de specializare, încît cei ce îngrijesc marile biblioteci din zilele noastre trebuie să urmeze anume cursuri și editează buletine și reviste de specialitate. Dacă scrisul a rămas un act atît de personal încît grafologii socotesc că pot deduce caracterul unei persoane după felul cum scrie, tiparul a devenit industrie, iar biblioteca — instituție.

Depozitul de cărți al bibliotecii centrale universitare din Iași

Încheiere

Şi iată-ne ajunşi la capătul drumului.

O asemenea călătorie în timp şi spaţiu e uneori istovitoare, deşi am căutat să-ţi scurtez calea şi nu te-am oprit la toate cele cam 400 de halte, cîte marchează numărul scrierilor cunoscute, dacă nu descifrate.

Dar nădăjduiesc că înţelegi acum semnificaţia mişcării cu care îţi porţi stiloul pe hîrtie, atunci cînd iei note în clasă sau cînd îţi faci lecţiile acasă: duci mai departe mişcarea stîngace făcută de străstrămoşul tău, care a schiţat cele dintîi desene pe pereţii peşterii în care locuia. Şi înţelegi îndeosebi că duci mai departe gîndul lui încă tulbure, limpezit de milioanele de oameni care te despart şi te leagă de el, gîndul care s-a dovedit mai tare decît piatra şi decît arama, gîndul care a învins timpul şi moartea.

Atunci cînd scrii sau citeşti, proclami triumful gîndirii omeneşti.

Omul, ce mîndru sună acest cuvînt! spunea Gorki.

Şi tu eşti un om.

SFÎRȘIT

Nefiind specialist şi neadresîndu-se specialiştilor,
autorul a socotit nimerit să nu îngreuneze lectura acestei lucrări
prin trimiteri în josul paginilor.
De aceea se consideră cu atît mai dator să certifice că a împrumutat idei,
material iconografic şi, uneori, chiar formulări,
din lucrări de sinteză ca « *Istoria Universală* »
publicată de un grup de cercetători sovietici
în frunte cu E. M. Jukov, din « *Istoria României* »
publicată de Academia Republicii Socialiste România, din « *Istoria literaturilor* »
apărută în « Encyclopédie de la Pléiade »,
precum şi din operele unor autori atît de deosebiţi
ca I. D. Amuşin, J. Carcopino, G. Călinescu,
Edward Chiera, George Conteneau,
J. Dechelette, J. Delaporte, Will Durant, René Dussaud,
Elisabeth Hering, Gustave Jequier, S. N. Kramer,
Julius Lips, N. A. Maşkin, Al. Mongait, Jacques de Morgan,
Bartolomeo Nogara, Margareta Riemschneider,
Leonard Wooley, Christian Zervos etc., etc.

CUPRINS

Cuvînt înainte 5

„STRĂMOŞII" SCRIERII

O problemă complicată 7
Povestea alfabetului 8
Scurtă incursiune într-o lungă istorie 8
«Strămoşii» scrierii 11
Duşmanii scrierii 20
Caravana scrierii 22

DE LA REBUS LA ALFABET

O civilizaţie uitată 25
O şcoală din vechiul Sumer 28
În aceeaşi vreme, pe malurile Nilului 32
O scriere ciudată, printre altele 41
Viforul hicsos 43
O mlădiţă firavă 44
Fenicienii preiau ştafeta 45
Ce spune «părintele istoriei» 49

Ce nu știa Herodot 50
Scrierea din insula regelui Minos 50
O anchetă prin milenii trecute 52
Alfabetul în Fenicia 54
Recunoștință scribului cu ochi strălucitori 56
Aventurile alfabetului 57

ALFABETUL GRECESC

Opera lui Kadmos și a lui Palamede 59
Marile biblioteci ale antichității 62
Urmașii Argonauților 64
Dacii știau să scrie 66
O enigmă istorică și lingvistică 68
Cei mai străluciți elevi ai antichității 69
O cultură transmisă prin sclavi 75
O arhivă pe pereții unui oraș 77
Alfabetul latin în Dacia 78
Scrierea în Dacia Romană 80
O limbă străveche în haine noi 81
Runele 82
Invenția lui Mesrop Maștoț 83
Alfabetul slavon 84
Scrierea în Rusia veche 85
În Dobrogea, un stup de piatră 86

ALFABETUL ARAMAIC

O ironie a întîmplării 91
Mesajul viu al unui popor mort 92
Manuscrisele de la Marea Moartă 94

Literele aramaice cuceresc Asia 95
Scrierea vechilor turci 97
Alfabetul în India 99
Strălucirea culturii arabe 101

ALTE TIPURI DE SCRIERE

Scrierea în «Țara de Mijloc» 105
Se poate simplifica scrierea chineză? 109
În «Țara dimineților liniștite» 111
În «Țara de la Soare-Răsare» 113
Scrierea vietnameză 114
Vechile scrieri ale Americii 115
«Scrierea sforilor și a nodurilor» 115
Hieroglifele aztece 116
O mașină citește scrierea maya 117
Misterul «lemnelor vorbitoare» 118

DE LA COPIȘTI LA TIPOGRAFI

Editorii greci și romani 121
Copiștii din chilii 123
Caligrafi și grămătici 127
Renașterea culturii antice 129
Cele dintîi scrieri în limba română 130
Herr Johann Gensfleisch von Gutenberg din Maiența 132
Tiparul în Țara Românească 135
Primele tipărituri în limba română 136
De la caseta cu litere la linotip 138
De la bibliotecile regale la cele de cartier 139

Încheiere 145

Redactor responsabil:
TUDOR POPESCU
Tehnoredactor:
VALERIA POSTELNICU

Dat la cules 17.06.1965. Bun de tipar 19.01.1966
Apărut 1966. Comanda nr. 5632. Tiraj 22140
Hîrtie ilustrații de 125 g/m² 540×840/8
Coli editoriale 14,26. Coli de tipar 19
A. T. 14986. C. Z. pentru bibliotecile mici 8 R — 93

Tiparul executat sub comanda nr. 283
la Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică"
Calea Șerban Vodă nr. 133, București,
Republica Socialistă România

CTC

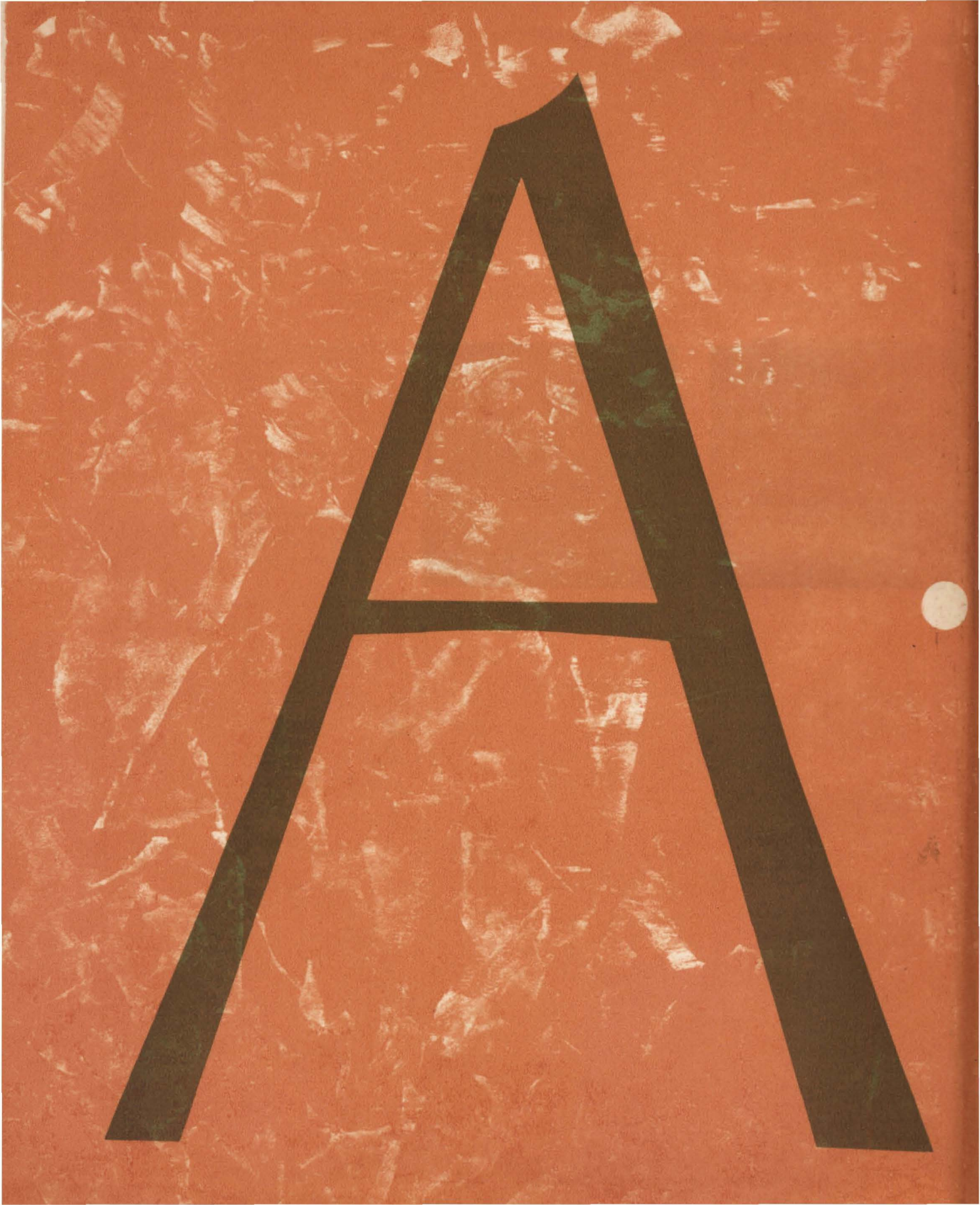

volum
enciclopedic
pentru
copii şi tineret

EDITURA
TINERETULUI

Lei 30